

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBMÆND

i

ÅRHUS

BIDRAG TIL HANDELENS HISTORIE I ÅRHUS

Udgivet af

AARHUS HANDELSSTANDSFORENING

TIL FORENINGENS HUNDREDÅRS DAG

2. OKTOBER 1962

Udarbejdet i
ERHVERVSARKIVET
under redaktion af
VAGN DYBDAHL
Afhandlingerne tillige optaget i
Erhvervshistorisk årbog 1961-62

OMSLAG :
Gårdspladsen i den Mallingske købmandsgård
i Dynkarken
Akvarel af Christian Blache

Copyright by Erhvervsarkivet 1962

Printed in Denmark
by
AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

Indhold

FORORD

AARHUS HANDELSSTANDSFORENING 1937-1962

Al Vagn Dybdahl 9

PERSONER OG EPISODER

Emanuel Sejr: Århus vestindiske Handels Selskab 47

Helge Sogaard: Købmandsportrætter fra empirens Århus 73

Finn H. Lauridsen: En boglade omkring 1840. Jens Worm Bruun og
Den Jessenske Boghandling 85

Emanuel Sejr: J. M. Mørk. Aarhus Handelsforenings første formand . 103

Emanuel Sejr: En patriarkalsk købmandsfamilie 117

UDVIKLING OG TILSTANDE

Anna Thestrup: Handelsborgerskaber 1674-1862 128

John W. Oldam: Købmænd i tal. Fra Århuslisterne i folketællingen
1840 148

Finn Odgaard: Handelsstanden og folketingsvalgene 1852, 1876 og
1879 163

Forord

Ved Aarhus Handelsstandsforenings 75-års jubilæum blev der udgivet et fyldigt jubilæumsskrift. Da 100-års jubilæet nærmede sig, ønskede man også at udgive et jubilæumsskrift; men bestyrelsen fandt, at det ikke ville være rimeligt påny at skildre de første 75 år. Resultatet af overvejelserne er blevet denne bog: »Købmænd i Århus«.

Bogen bringer vidt forskellige afhandlinger – forskellige i emner og forskellige i form. Forhåbentlig vil nogle fængsles af den ene artikel, andre af den anden. Det er Handelsstandsforeningen en glæde at have medvirket til fremkomsten af disse arbejder, som beretter både om vort erhverv i fortiden og om nogle af de mænd, der har været med til at sætte præg på vor by.

Afhandlingernes række indledes med en skildring af Handelsstandsforeningens historie 1937–62. Den er anderledes, end den slags skildringer plejer at være, idet hovedvægten er lagt på at vise foreningens indre struktur og dens funktion i samfundet, mens en række enkeltstående detaljer i de sidste 25 år er udeladt.

I det håb, at dette skrift vil interessere, hvor det kommer frem, vil jeg gerne på bestyrelsens vegne takke forfatterne for det betydelige arbejde, det har været at samle stoffet og udarbejde skriftet.

Formand

Aarhus Handelsstandsforening

1937-1962

Af VAGN DYBDAHL

1. En forandringens tid

Perioden 1937-1962 er uden tvivl det tidsafsnit i Aarhus Handelsstandsforenings historie, der har krævet den største arbejdsindsats. Perioden er på samme tid måske det afsnit, der rummer de færreste store mærkesager. Det, der karakteriserer den, er det daglige, ofte slidsomme arbejde. Denne forandring skyldes udefra kommende forhold og ikke svigtende initiativ hos de vekslende bestyrelser. En lang række af foreningens arbejdsopgaver er blevet fastsat af samfundet, ikke af medlemmerne eller bestyrelsen selv. Så paradoksalt det end kan lyde, har hovedparten af bestyrelsens arbejde i de sidste 25 år ikke bestået i snævert at varetage handelsstandens interesser, men i at arbejde for samfundets tarv på de områder, hvor samfundet har ønsket at anvende den særlige indsigt, bestyrelsen repræsenterede. Indirekte har dette dog også betydet, at medlemmerne har haft den betryggelse, at handelens egne synspunkter er blevet taget med ind i sagernes afgørelse.

På generalforsamlingen i 1937 udtalte foreningens formand i forbindelse med omtalen af forslaget til en ny valutaordning:

»Det skal imidlertid siges her, at når erhvervenes hovedorganisationer fastholder, at de valutariske, de beskæftigelsesmæssige og de handelsmæssige grunde ikke længere er til stede som motivering for valutaordningens fortsættelse, så har ordningen ikke længere samfundsmæssig betydning, og så er det inkonsekvent, at samme organisationer stiller sig til disposition og udfører et bekosteligt tilrettelæggende arbejde for systemets praktisering. Der ligger deri en indirekte godkendelse, og handelsstanden gør sig på den måde medansvarlig i en undergravning af dens eksistensmuligheder. Det er på tide, at handelsstanden frigør sig for dette makkerskab, så ansvaret kan placeres der, hvor det retfærdigt bør ligge«¹.

Det var Niels Barnow, der formulerede disse ord i sin sidste beretning som formand for Handelsstandsforeningen. Synspunkterne tilhørte en mand, hvis grundanskuelser var udformede i liberalismens højperiode før 1914. Den nye formand, Kai Blicher, var tretten år yngre – født 1889 – og selv om også han i sit erhvervspolitiske arbejde var talsmand for liberalistiske ideer, så var

KAI BLICHER

Formand 1937-50.

æresmedlem 1950.

Tegning af Otto Christensen.

hans store indsats inden for erhvervsorganisationerne præget af, at han erkendte, at skulle handelsstandens synspunkter gøres gældende, måtte dens organisationer gå ind i arbejdet med forvaltningen af restriktionerne så langt som overhovedet muligt, også selv om man principielt var imod de restriktioner, man forvaltede. Dette synspunkt blev det sejrende, naturligvis stærkt støttet af de omvæltninger, som krigsudbruddet i 1939 og Danmarks besættelse i 1940 medførte. Det var en udvikling, der gav erhvervsorganisationerne en placering i samfundet, som tidligere havde været ukendt, og samtidig stillede krav om en arbejdsindsats, som betød udbygning af et administrationsapparat, der havde været lige så ukendt. Disse forhold kom til udtryk i hovedorganisationerne, men slog også igennem på det lokale plan. Samtidigt var det sikkert også disse forhold og det deraf ændrede syn på organisationernes arbejde, der førte med sig, at Handelsstandsforeningens medlemstal fordobledes i de 25 år.

2. Formål og medlemskreds

Aarhus Handelsstandsforening hed oprindelig »Handelsforeningen i Aarhus«. Den noget skarpere afgrænsning, der ligger i det nye navn, står i modsætning til foreningens virkeområde, der i dag er mere omfattende end ved starten, således at Handelsstandsforeningen både ved virke og ved medlemskreds mere har fået karakteren af at være en almen erhvervsforening.

I de oprindelige statutter hed det bl. a.:

»Handelsforeningens formål er at virke såvel:

- a) til handelens fremme og opkomst her i byen, som
- b) til sikring af foreningens medlemmer og i almindelighed den indenbys handelsstands rettigheder«.

Om medlemsbetingelserne bestemtes:

»Medlem af foreningen er enhver med borgerbrev handelsberettiget samt mæglere her i byen, som indmelder sig hos bestyrelsen«².

I de gældende love hedder det, at foreningens navn er »Aarhus Handelsstandsforening«; men foreningen kan tillige benytte navnet »Aarhus Handelsforening«. Formålet har som nævnt et videre sigte:

- a) at virke til fremme af handel, skibsfart, industri og dermed forbundne erhverv, såvel i almindelighed som særlig for Århus by, samt at varetage medlemmernes interesser og rettigheder;
- b) at give unge mennesker af handelsstanden adgang til teoretisk købmandsuddannelse gennem opretholdelsen af en god handelsskole«.

Svarende til det brede formål er medlemskredsen heller ikke begrænset til handlende i snævrere forstand. Det hedder, at adgang til at søge optagelse i foreningen har:

- a) Enhver handlende og fabrikant, som har næringsadkomst i Århus og nærmeste omegn, direktører, herværende dampskibsledere, bank- og sparekassebestyrere, beskikkede mæglere og vejere, apotekere samt forretningsførere med lovlig anmeldt prokura. Optagelse finder sted, når bestyrelsens flertal stemmer derfor.
- b) Endvidere kan bestyrelsen ved enstemmig beslutning optage andre, når den finder anledning dertil, selv om vedkommende ikke måtte opfylde de foranstående betingelser. Medlemskabet er personligt«.

I forhold til de oprindelige statutter er medlemskredsen stærkt udvidet, selv om bestyrelsen nu, i hvert fald formelt, kan afslå en anmodning om optagelse, hvad den ikke kunne efter de oprindelige love³. Medlemskredsen er udvidet geografisk, idet den nu også omfatter medlemmer uden for Århus by, mens det netop i 1862 – det år, hvor næringsloven af 1857 trådte i kraft –

var en hovedsag at varetage købstadens interesser over for landdistrikterne. Den er også udvidet i kraft af de mange forskellige erhverv, der nu udtrykkelig nævnes, og derved, at bestyrelsen ydermere kan optage medlemmer, der ikke tilhører disse erhverv. Det er en følge af aktieselskabernes voksende andel af erhvervslivet, at medlemsskabet ikke mere er begrænset til personer, der selv har næringsbrev, ligesom der kun sjældent vil være nogen skarp skillelinje mellem handel og fabrikation, når det gælder industrielle virksomheder.

I 1916, da man gennemførte udvidelsen af medlemskredsen, var der et medlem, der gjorde opmærksom på, at paragraffens formulering kunne åbne adgang for andelsvirksomheders ledere; men formanden henviste til bestyrelsens ret til at nægte en optagelse¹, og der er da heller ikke hidtil optaget andelsfolk som medlemmer. I øvrigt søges Handelsstandsforeningens skole af lærlinge fra andelsvirksomheder, ligesom sådanne virksomheders ansøgninger i importsager m. v. også behandles af Handelsstandsforeningen.

Bestemmelsen i afsnit b, at bestyrelsen kan åbne adgang for andre end de udtrykkeligt nævnte, er benyttet flere gange; i kraft af denne er det f. eks., at sagførere optages i foreningen i erkendelse af deres ofte meget nære tilknytning til byens erhvervsvirksomheder.

En særlig gruppe medlemmer er de passive, der ikke har stemmeret. Om disse fastsætter de gældende loves paragraf 5, at »medlemmer, som ikke mere er aktive erhvervsdrivende, kan efter anmodning til bestyrelsen blive passive medlemmer«. Antallet af passive medlemmer er i 1962 i alt 15.

Navnskiftet fra Aarhus Handelsforening til Aarhus Handelsstandsforening fandt sted i 1942. Betegnelsen handelsstandsforening var efterhånden blevet den enerådende i lokalforeningerne; men trods kraftige henstillinger fra Den

Tabel 1.

Medlemstal i Aarhus Handelsstandsforening og

	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Aarhus	305	324	352	364	370	404	427	455	483	498
Indekstal	100	106,2	115,4	119,3	121,3	132,5	140,0	149,2	158,4	163,3
36 jyske handelsstandsforeninger	2633	2714	2791	2853	2932	3123	3382	3501	3677	3794
Indekstal	100	103,1	106,0	108,4	111,4	118,6	128,4	133,0	139,7	144,1
Ålborg	187	194	228	231	246	250	269	301	321	330
Indekstal	100	103,7	121,9	123,5	131,6	133,7	143,9	161,0	171,7	176,5
Esbjerg	195	198	197	203	205	204	230	234	266	265
Indekstal	100	101,5	101,0	104,1	105,1	104,6	117,9	120,0	136,4	135,9
Randers	234	246	240	242	246	263	272	272	270	266
Indekstal	100	105,1	102,6	103,4	105,1	112,4	116,2	116,2	115,4	113,7

Kilde: Den jyske Handelsstands Centralforenings årlige beretninger. De 36 handelsstandsforeninger er de af foreningerne, der i hele perioden har været medlemmer af Centralforeningen, nemlig foreningerne i Åbenrå, Ålborg, Ebeltoft, Esbjerg, Fredericia, Frederikshavn, Gråsten, Grenå, Haderslev, Herning,

jyske Handelsstands Centralforening havde man ikke ønsket at skifte navn i Århus. I 1930 havde man for retlig at sikre sig navnet handelsstandsforening i lovene optaget, at man også kunne føre navnet Aarhus Handelsstandsforening⁵. Men navneskiftet blev først gennemført i 1942 i forbindelse med en almindelig revision af lovene, til dels efter et af Provinshandelskammeret udformet skema for standardlove for foreningerne⁶. Nogen debat affødte forslaget om navneændring ikke, om end et enkelt medlem beklagede, at man måtte sige farvel til det gamle navn⁷. Både lovenes opremsning af mulige medlemmer, medlemskredsens sammensætning (nedenfor s. 17) og foreningens virksomhed ville måske have gjort navnet Handels- og Industri-kammer, som er det sædvanlige i Tyskland, mere dækkende.

Medlemstallet har i de forløbne 25 år været stærkt stigende. Tabel 1 viser medlemstallet i Aarhus Handelsstandsforening 1936-61 sammenlignet med medlemstallet i andre jyske handelsstandsforeninger; indekstallene i tabel 1 er fremstillet grafisk i figur 1. For Aarhus Handelsstandsforening har perioden betydet mere end en fordobling af medlemstallet, mens de jyske handelsstandsforeninger som helhed ikke kan opvise en tilsvarende stigning - indekstallet for 1961 er her 189,5, mens det for Århus er 232,5. Betragtes nogle af de byer, der i størrelse ligger nærmest Århus, viser tallene, at Ålborg har haft en omtrent tilsvarende stigning, mens Esbjerg og Randers ligger væsentlig under.

Den stærke stigning skyldes ikke stigning i Århus bys folketal. I tabel 2 er sammenstillet folketallet i Storårhus og Aarhus Handelsstandsforenings medlemstal 1935-60; tabellen er fremstillet grafisk i figur 2. Tallene viser tydeligt, hvordan foreningens medlemstal er steget meget hurtigere end byens

andre jyske handelsstandsforeninger 1936-1961.

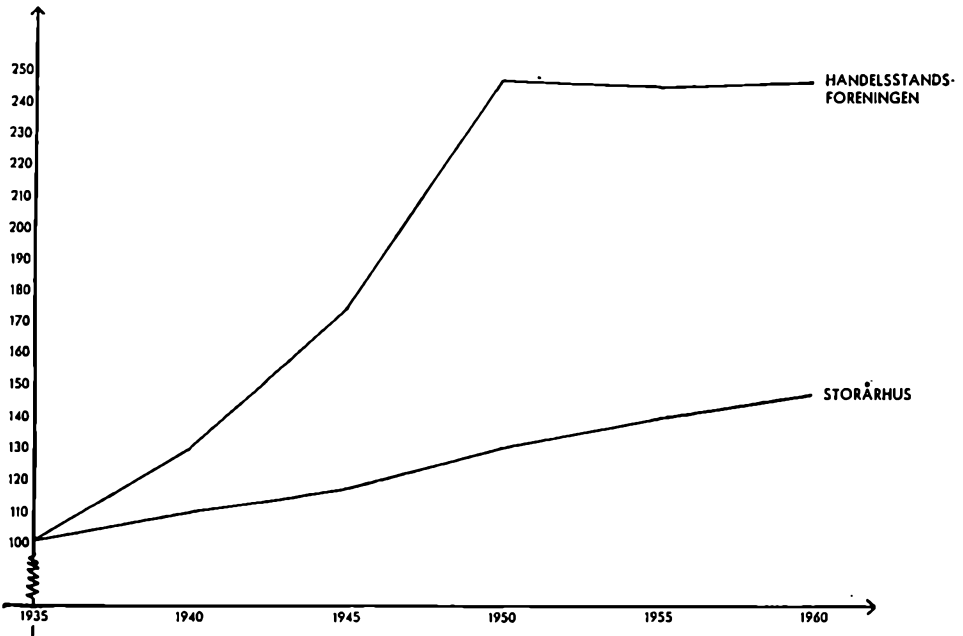
1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
592	667	699	720	705	693	698	708	709	701	694	689	671	715	704	709
194,1	218,7	229,2	236,1	231,1	227,2	228,9	232,1	232,5	229,8	227,5	225,9	220,0	234,4	230,8	232,5
3993	4126	4259	4379	4387	4464	4504	4559	4757	4700	4712	4659	4824	4815	4940	4990
151,7	156,7	161,8	166,3	166,6	169,5	171,1	173,1	180,7	178,5	179,0	176,9	183,2	182,9	187,6	189,5
341	355	364	362	360	369	375	383	416	431	416	417	415	416	434	412
182,4	189,8	194,7	193,6	192,5	197,3	200,5	204,8	222,5	230,5	222,5	223,0	221,9	222,5	232,1	220,3
275	281	286	279	271	266	265	273	255	255	256	250	255	249	273	276
141,0	146,7	143,1	139,0	136,4	135,9	135,9	140,0	130,8	130,8	131,3	128,2	130,8	127,7	140,0	141,5
280	292	296	305	311	314	314	310	307	303	290	304	309	314	316	312
119,7	124,8	126,5	130,3	132,9	134,2	134,2	132,5	131,2	129,5	123,9	129,9	132,0	134,2	135,0	133,3

Hjørring, Hobro, Holstebro, Horsens, Kolding, Lemvig, Løgstor, Maringer, Nykøbing M., Norresundby, Odder, Randers, Ribe, Ringkøbing, Silkeborg, Skanderborg, Skive, Struer, Søby, Sønderborg, Thisted, Tønder, Varde, Vejle, Viborg.

Figur 1.

Medlemstal i Aarhus Handelsstandsforening og andre jyske handelsstandsforeninger 1936-61, jfr. tabel 1.

Figur 2.

Indeks for Handelsstandsforeningens medlemstal og indbyggertallet i Storårhøus 1935-1960, jfr. tabel 2.

Tabel 2.

Bevægelser i folketallet i Storårlhus og i Handelsstandsforeningens medlemstal.

	Folketallet i Storårlhus		Handelsstandsforeningens medlemstal	
1935	120.000	= 100	285	= 100
1940	132.000	110	370	130
1945	142.000	118	498	175
1950	157.000	131	705	247
1955	168.000	140	701	246
1960	177.000	148	704	247

Kilde: Statistisk århøg for Arhus, tabel 1, og årlige beretninger fra Den jyske Handelsstands Centralforening.

folketal. Den ret upræcise afgrænsning af mulige medlemmer og den officielle statistiks karakter umuliggør desværre en sammenligning mellem medlemstal og mulige medlemmer. Denne udvikling i forholdet mellem forening og by hører i øvrigt specielt denne periode af foreningens historie til. Ved stiftelsen i 1862 var der 86 medlemmer, et tal, der blev fordoblet (170) til 1914, mens byens indbyggertal i samme periode seksdobledes fra 11.000 i 1860 til 66.000 i 1916⁸. Det store misforhold mellem medlemstal og folketal må dog betragtes i sammenhæng med byens øgede industrialisering, der i særlig grad kom andre befolkningsgrupper til gode.

Betragtes bevægelserne fra år til år, er hovedlinjen en stærk stigning indtil 1949. Efter 1949 kommer en tilbagegang, der dog er ret moderat, og selv om der nok forekommer svingninger i perioden 1949-60, er der stort set tale om en stabilisering. Stigningen falder nogenlunde sammen med restriktionerne og er størst fra 1945 til 1949, netop den periode, hvor restriktionerne var mest omfattende både i indenrigs- og udenrigshandelen, således at der var en særlig tilskyndelse til at søge optagelse i Handelsstandsforeningen, ofte sikkert i ubegrundet forventning om en gunstigere behandling i de sager, som foreningen behandlede (jfr. nedenfor s. 32), men vel også fordi mange simpelt hen først derigennem blev kendt med foreningens arbejde. Til disse forhold kom, at antallet af nyetableringer steg stærkt i disse år, som det fremgår af tabel 3. Der synes ligefrem at have været et opstemmet pres fra krigsårene, der nu slippes løs.

Tabel 3.

Antal udstedte næringsadkomster i Arhus 1944-1952.

	1944/45	1945/46	1946/47	1947/48	1948/49	1949/50	1950/51	1951/52
Engroshandel	26	51	64	35	38	19	22	15
Detailhandel	190	284	311	288	219	213	210	176
Handel i alt ..	216	335	375	323	257	232	232	191

Kilde: Stat. årh. f. Arhus 1946, 1948 og 1952.

Stabiliteten efter 1950/51 er kun blevet opretholdt ved agitation; på de årlige generalforsamlinger har formanden opfordret medlemmerne til at agitere for foreningen, sekretæren har i det daglige agiteret ved personlige henvendelser, ofte efter at foreningen har bistået et ikke-medlem, og i 1958 udsendte man en af Provinshandelskammeret udarbejdet brochure om handelsstandsforeningens arbejde⁹. Bevægelserne i medlemstallet i Århus svarer, som figur 1 viser, stort set til bevægelserne som helhed i de jyske handelsstandsforeninger, hvorimod Ålborgs medlemstal har været præget af en knap så hastig, men til gengæld mere stabil stigning. Foreningen i Ålborg har da også i de sidste seks-syv år indhentet Århus i henseende til styrken i tilvæksten; men også her synes der nu at være tale om en stabilisering.

Det er det almindelige indtryk inden for handelsstandsforeningerne, at der er en tendens til, at der er forholdsvis flere medlemmer i de mindre byers foreninger end i de større byers. Forklaringen er især, at detailhandlerne, der i de større byer slutter op i brancheforeninger, i den mindre by for hver branche er så få, at deres »organisationsbehov« må dækkes ved at træde ind i en fælles forening for alle grupper af handlende. Da det ikke er muligt at fastslå, hvor mange mulige medlemmer der er fra by til by, har dette forhold ikke kunnet dokumenteres. En foretaget undersøgelse over medlemstallet i de jyske byers handelsstandsforeninger i forhold til byernes indbyggertal peger dog i den formodede retning. I byerne i størrelsen fra Frederikshavn (23.000 indbyggere) til Århus (177.000 indbyggere) er handelsstandsforeningernes andel af indbyggertallet lavere end i alle andre byer, Brande-Grindsted undtaget; lavest står de tre største byer Esbjerg, Ålborg og Århus samt Nørresundby. En sådan faldende tendens ses også i byerne fra Mariager (1.500 indb.) til Haderslev (20.000 indb.). Sønderborg falder ligesom Gråsten ganske uden for rytmen med et meget højt medlemstal i forhold til byens størrelse; i det hele er denne »organisationsprocent« større i de sønderjyske byer end i andre jyske byer.

Svingningerne i medlemstallet i Aarhus Handelsstandsforening i perioden 1937-1962 slår også igennem, hvis man undersøger medlemskredsens sammensætning i dag¹⁰. Blandt de spørgsmål, man naturligt kan stille, er det muligt så nogenlunde at besvare følgende tre:

- a. Medlemmernes erhvervmæssige tilhørsforhold.
- b. Medlemmernes anciennitet i foreningen.
- c. Medlemmernes geografiske fordeling, d. v. s. hvor mange der udøver deres erhverv fra et forretningssted uden for Århus.

a. *Det erhvervmæssige tilhørsforhold.* Medlemmerne er opdelt i følgende 7 grupper:

1. Beskæftigede i engroshandel, 2. beskæftigede med detailhandel, 3. beskæftigede ved industri, 4. beskæftigede ved transporterhverv, 5. beskæftigede inden for en gruppe, som er blevet benævnt »service«, men som også kunne benævnes liberale eller immaterielle erhverv, 6. beskæftigede inden for pengevæsen og 7. beskæftigede inden for håndværk og byggeri. I alle grupper findes der både selvstændige erhvervsdrivende og funktionærer. Resultatet af opdelingen fremgår af tabel 4 med grafisk fremstilling i figur 3.

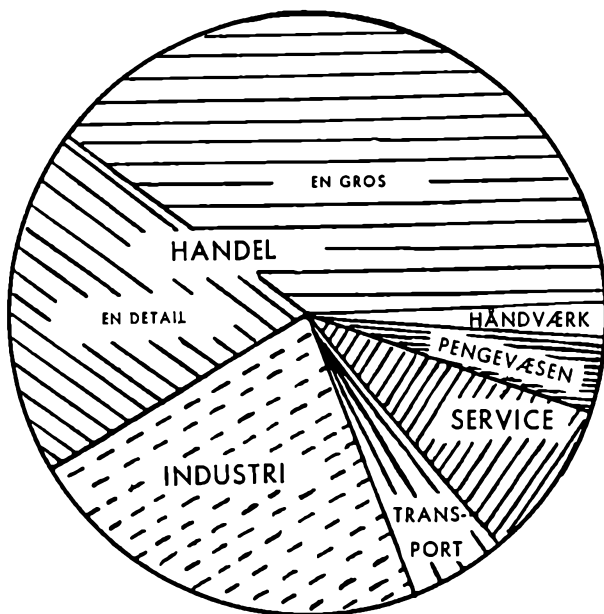
For så vidt angår de tre første grupper, har afgrænsningen været vanskelig at foretage, da en overvældende stor del af medlemskortene angiver alle tre betegnelser: engroshandel, detailhandel, fabrikation samt import og eksport. Det har derfor været noget af en skønssag at trække grænserne. Dette skøn har fortrinsvis været baseret på personligt kendskab til en stor del af de pågældende virksomheder, men nægtes kan det ikke, at grupperingen *kunne* have været lidt anderledes. Dette forhold må holdes i erindring ved omtalen af disse grupper. Tilsammen udgør de tre grupper hovedstammen af medlemmerne, 562 eller godt 80 %. Et vidnesbyrd om Handelsstandsforeningens karakter af en bredt omfattende erhvervsorganisation er det, at industrien tegner sig for 156 medlemmer, svarende til 22 %. Engroshandelen, i foreningens første årtier dens grundstamme, udgør med sine 275 medlemmer 39 % af foreningen. De 224 grossister kan sættes i forhold til i alt 423 grossister i Storårhus¹¹. Lovene nævner udtrykkelig apotekere som mulige medlemmer; men i hvert fald i en årrække har der ikke været apotekere i foreningen.

Transportgruppen består af medlemmer med tilknytning til skibsrederi, skibsmæglervirksomhed, spedition, stevedorevirksomhed, ladningskontrol og

Tabel 4.

Medlemmernes erhvervmæssige tilhørsforhold.

	Direktører og ejere	Andre (funktionærer)	I alt	Funktionærer %
1. Engroshandlende	224	51	275	18,5
2. Detailhandlende	122	9	131	6,9
3. Industri	131	25	156	16,0
4. Transport	22	15	37	40,6
5. Service	46	18	64	28,1
6. Pengevæsen	12	15	27	55,6
7. Håndværk og byggeri	8	2	10	20,0
I alt ..	565	135	700	19,3

Figur 3.

Handelsstandsforeningens medlemmer, fordelt på erhverv, jfr. tabel 4.

vognmandsvirksomhed. Den er forholdsvis ubetydelig antalsmæssigt, 37 eller godt 5 %.

Noget større er gruppen »service«, der tegner sig for 64 eller godt 9 %. Dens indhold er temmelig blandet. Der er medlemmer med tilknytning til assurance, revision, advokatvirksomhed og reklamevirksomhed, som dog har det til fælles, at de helt eller delvis virker som støtteerhverv for handel og industri. I denne gruppe er også placeret foreningens eneste biografdirektør.

Den mængdemæssigt ubetydelige gruppe »pengevæsen« indeholder medlemmer med tilhørsforhold til banker, sparekasser og kreditforeninger. Endelig indeholder den sidste gruppe, håndværk og byggeri, dels personer med tilhørsforhold til erhverv, der fra gammel tid snarere har været henregnet til håndværk end til handel, såsom guldsmedefag, ure og optik, dels en gruppe, der kunne kaldes byggeri- eller entreprenørvirksomhed.

Det ret betydelige antal funktionærer, der er medlemmer, er en illustration af erhvervslivets udvikling siden foreningens start. I 1862 var det i en by af Århus' størrelse utænkeligt, at en mand med nogen erhvervmæssig position ikke var selvstændig erhvervsdrivende, mens forholdet i dag er, at mange funktionærer i større virksomheder har en højere position og selvstændigt

træffer mere vidtgående dispositioner end mange selvstændige erhvervsdrivende. Gruppedelingen er foretaget således, at alle, der ikke er ejere eller direktører, er betragtet som funktionærer.

Af foreningens 700 medlemmer er der 135 eller 19,3 % »ikke ejere«. Disse er hovedsagelig, hvad man kalder »højere funktionærer«, såsom prokurister, kontorchefer, fuldmægtige, salgschefer, økonomichefer, driftsledere og bestyrere. Denne andel forekommer umiddelbart noget høj, men svarer ret nøje til den lige omtalte udvikling inden for erhvervslivet. Forholdene er dog yderst forskellige inden for de enkelte grupper. Inden for hovedgrupperne udgør funktionærerne i engroshandelen 18,5 og i industrien 16,0 %, mens detailhandelen naturligt nok kun få funktionærer – 6,9 %; de, der findes, er navnlig ansat i større magasiner. Alle de små grupper udmærker sig ved højere funktionærprocent end de store. Stærkest kommer dette frem i bankgruppen, hvor der dog gælder det specielle, at der ikke eksisterer nogen egentlig ejer. Yderligere forrykkes måske billedet her af, at filialbestyrere er regnet for funktionærer. Høj, 40 %, er funktionærernes andel også inden for transport; muligvis skulle den være endnu højere, idet funktionær-ejer-direktørforholdet er ret uigennemskueligt i denne branche.

b. Medlemmernes anciennitet. I tabel 5 er foreningens medlemmer opstillet efter indmeldelsesår; herved fås også et – om end temmelig groft – udtryk for aldersfordelingen blandt medlemmerne. Tabellen spænder over ikke mindre end 56 år; størst anciennitet har skibsmægler Rasmus Christensen, der er indmeldt 1. okt. 1906. En skillelinje ligger ved 1935; før dette år er der kun ganske få tilbage indmeldt i de respektive forudgående år. Således udgør antallet før og med 1935 78 eller kun ca. 11 % af totaliteten. Efter 1940 befinder sig 563 eller ca. 80 %. Hvis gennemsnitsalderen ved indmeldelsen er 30-35 år, vil det sige at 80 % er godt 50 år eller derunder. Der synes altså at være snarere en ophobning på de yngre aldersgrupper end på de ældre, svarende til den tidligere nævnte stærke stigning i medlemstallet efter 1940-45. Iøjnefaldende i rækken er kun 1945 og 1958 med henholdsvis 50 og 57 indmeldte af de nuværende medlemmer. Årsagen til disse udsving er allerede omtalt: i 1945 restriktionerne og det opstemmede behov i forening og i 1958 den udfoldede agitationsvirksomhed. I tabel 5 B er opført det totale antal indmeldelser i de enkelte år (disse opgørelser er fra november til november, mens tallene i tabel 5 A er for kalenderårene, derfor uoverensstemmelserne i 1960 og 1961); de to tabeller er fremstillet grafisk i figur 4. En sammenligning mellem de to talrækker viser, at en ikke ringe del af de nyindmeldte hurtigt træder ud af foreningen igen; af de 216, der indmeldte sig i 1945 og 1946, var de 65 eller 30 % udtrådt af foreningen i 1954¹².

Tabel 5.

A. Antal nuværende medlemmer indmeldt i de respektive år 1962-06.

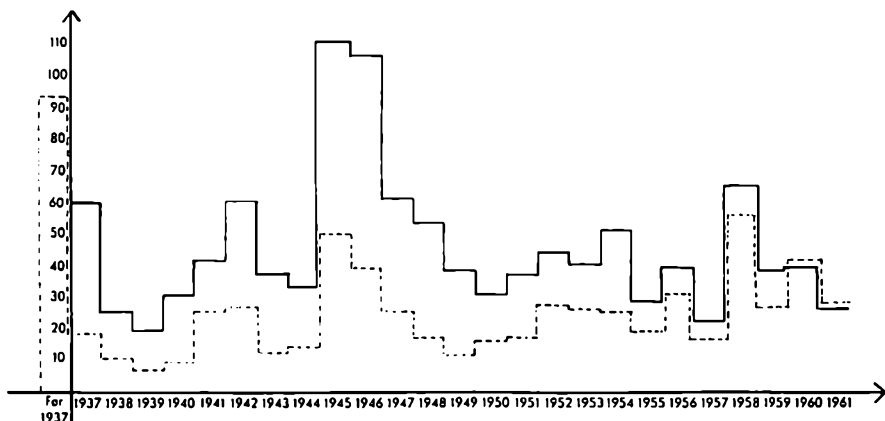
Indmeldt år 1962 ...	14	Transport ..	642
1961 ...	27	Indmeldt år 1933 ...	2
1960 ...	42	1932 ...	7
1959 ...	26	1931 ...	4
1958 ...	57	1930 ...	11
1957 ...	16	1929 ...	3
1956 ...	31	1928 ...	5
1955 ...	19	1927 ...	1
1954 ...	25	1926 ...	5
1953 ...	26	1925 ...	1
1952 ...	27	1924 ...	3
1951 ...	17	1923 ...	1
1950 ...	16	1922 ...	-
1949 ...	11	1921 ...	-
1948 ...	17	1920 ...	1
1947 ...	25	1919 ...	3
1946 ...	39	1918 ...	1
1945 ...	50	1917 ...	1
1944 ...	14	1916 ...	2
1943 ...	12	1915 ...	1
1942 ...	26	1914 ...	1
1941 ...	25	1913 ...	1
1940 ...	9	1912 ...	-
1939 ...	7	1911 ...	1
1938 ...	10	1910 ...	-
1937 ...	18	1909 ...	2
1936 ...	15	1908 ...	-
1935 ...	15	1907 ...	-
1934 ...	6	1906 ...	1
Transport ..	642	I alt ..	700

B. Antal medlemmer indmeldt i de respektive år 1937-61.

1937 54	1942 55	1947 61	1952 44	1957 22
1938 25	1943 37	1948 53	1953 40	1958 65
1939 19	1944 33	1949 38	1954 51	1959 38
1940 30	1945 110	1950 30	1955 28	1960 39
1941 36	1946 106	1951 37	1956 39	1961 26

Kilde: Formandens årlige beretninger til generalforsamlingerne, for 1940, 1941 og 1959 dog forhandlingsprotokollen.

c. *Medlemmernes geografiske fordeling.* Langt den overvejende del af medlemmerne er knyttet til virksomheder beliggende i Storårhus. Af disse er igen hovedparten beliggende i selve Århus kommune; forstædernes andel er kun på 56 medlemmer (mens en væsentlig større del af de øvrige medlemmer har

Figur 4.

Indmeldelsesår for Handelsstandsforeningens medlemmer. Den stiplede linie angiver nuværende medlemmer, indmeldt i de respektive år; den optrukne linie angiver antal indmeldelser i de respektive år, jfr. tabel 5.

privat bopæl i forstæderne). Virksomheder beliggende uden for Storårhus tegner sig for 16 medlemmer. Disse virksomheder er beliggende i den nærmeste omegn; de enkelte byer har følgende medlemstal:

Hasselager	1	Hadsten	1
Skjødstrup	1	Galten	1
Løgten	2	Solbjerg	1
Mørke	2	Hørning	2
Hornslet	2	Bøstrup	1
Hammel	1	Pinstrup	1

3. Medlemmernes møde med foreningen

Samspillet mellem Handelsstandsforeningen og dens medlemmer har fortrinsvis udfoldet sig gennem cirkulæreskrivelser, bladet »Handels-Nyt« og møder. Blandt møderne har den årlige generalforsamling bestandig været det centrale og det, der i offentligheden har givet Handelsstandsforeningen ansigt. Generalforsamlingerne har ikke blot været anledninger til at formulere og manifestere erhvervspolitiske synspunkter, men de har også – ligesom generalforsamlingerne i Arbejdernes Fællesorganisation – haft karakter af almindelige borgermøder, hvor kommunens anliggender blev drøftet.

Den årlige generalforsamling holdes i november måned. Fra »gammel« tid har der været et festligt præg over dette møde af århusianske erhvervsdrivende. Indtil 1942 sluttede mødet – Hotel Regina og Hotel Royal har været mødested – med en fællesspisning, hvor foreningen var vært. Siden har med-

**AARHUS
HANDELSSTANDSFORENING**

AFHOLDER

ORDINÆR GENERALFORSAMLING
PAA HOTEL ROYAL

ONSDAG DEN 1. DECEMBER KL. 16.30

DAGSORDEN:

- a) Beretning om Foreningens Virksomhed i det forløbne Aar.
- b) Behandling af eventuelle Forslag fra Bestyrelsen eller fra Medlemmerne.
- c) Beretning om Foreningens Handelskole og „Den jydsk Handelshøjskole“.
- d) Fremleggelse af det reviderede Driftsregnskab og Legatregnskaberne til Godkendelse.
- e) Bestyrelsesvalg.
Efter Tur afgaar:
Grosserer S. Warrer,
Konsul P. Clausen.
Ekstraordinært afgaar paa Grund af Bortrejse:
Konsul Aug. Clausen.
- f) Valg af Revisorer.
- g) Eventuelt.

Paa Grund af de for Tiden herskende Forhold, vil der i Aar ikke blive afholdt nogen Fællesspisning i Forbindelse med Generalforsamlingen. Medlemmer, som maatte ønske at spise paa Hotellet efter Generalforsamlingen, bedes venligst i Forvejen træffe Aftale med Hotellet herom, senest Dagen for Generalforsamlingen. Daglig Paaklædning.

Aarhus, den 15. November 1943.

Bestyrelsen.

Indkaldelse
til generalforsamling
1943.

lemmerne selv betalt souperen, hvortil ligesom til selve generalforsamlingen indbydes en række af byens embedsmænd og formænd for andre erhvervsorganisationer. Efter spisningen er der selskabeligt samvær, endnu i 1945 var påklædningen smoking. Selve generalforsamlingen finder sted om eftermiddagen ved 16-tiden, og det er sket, at man ikke har haft tilstrækkeligt stof til drøftelserne, således at der – i 1947 – i det stenografiske referat står: »Dermed sluttede generalforsamlingen, og uden for programmet blev der nu, da klokken kun var 18³⁵, forevist en munter tegnefilm: »De tre musketerer«! I nogle af krigsårene og et enkelt efterkrigsår – 1946 – har man fundet, at spisningen og det selskabelige samvær burde bortfalde, men ellers har generalforsamlingerne haft deres faste skema. Før 1945 deltog der 200 i generalforsamlingerne; efter 1945 har deltagertallet ligget på 200–250. Uanset den stærke tilvækst af medlemmer er der ikke blevet væsentlig flere deltagere i generalforsamlingerne¹³. Deltagertallet er sammenlignet med andre foreninger af samme størrelsesorden formentlig ret højt.

Forretningsgangen på en generalforsamling fremgår af den afbildede mødeindkaldelse. Det, der præger mødet, har gennem hele perioden været for-

mandens beretning, som i reglen beslaglægger omkring en time. Beretningens mindre del er om foreningens egen virksomhed; de øvrige afsnit behandler de større problemer, der er arbejdet med i Provinshandelskammeret, og dernæst karakteriseres det forløbne års økonomi lokalt og nationalt, ligesom der ofte formuleres generelle synspunkter på landets økonomiske situation og fremtidsudsigterne. Den omfattende og meget vægtige beretning udarbejdes af formand og sekretær på grundlag af oplysninger fra lokale embedsmænd, fra landøkonomer, bankmænd og Provinshandelskammerets specialister¹⁴. (De enkelte beretninger præges imidlertid af formandens synspunkter og gemyt – i Kai Blichers formandsperiode slog det iltre gemyt jævnlige igennem, ikke mindst når omtalen gjaldt andelsbevægelsen¹⁵. Formandens beretning har i de 25 år kun sjældent affødt en nærmere drøftelse af foreningens anliggender, og der er ikke fremkommet opposition mod de forskellige bestyrelses ledelse af foreningen; de få indlæg, der har været, har i reglen fremdraget mindre centrale forhold, som dog meget vel kan have været væsentlige for et eller flere medlemmer, og som derefter er taget op af bestyrelsen. Kun et enkelt mere principielt spørgsmål, nemlig behandlingen af nyimportørsager, kendetegnede i nogle år både beretningsdebatten og erhvervslivets arbejdsvilkår, jfr. nedenfor s. 32 om bestyrelsesarbejdet¹⁶. Når beretningerne ikke blot ikke formulerede krav til centralorganisationerne – Den jyske Handelsstands Centralforening og Provinshandelskammeret – men debatterne heller ikke gjorde det, må det sikkert ses i forbindelse med, at foreningens formænd i en stor del af perioden selv indtog ledende pladser i disse organisationer og derfor havde adgang til direkte at gøre deres indflydelse gældende. Kai Blicher, der var formand 1937-50, blev medlem af bestyrelsen for Den jyske Handelsstands Centralforening i 1937 og var centralforeningens formand 1942-49; af Provinshandelskammeret blev han medlem i 1940 og var dets formand i de arbejdskrævende år 1944-49.

Efterfølgeren Sigurd Warrer, der var Handelsstandsforeningens formand fra 1950-61, blev indvalgt i dens bestyrelse allerede i 1937. Han var i bestyrelsen for Den jyske Handelsstands Centralforening 1949-1961 (formand 1956-61) og medlem af Provinshandelskammeret 1949-61, deraf en tid konstitueret formand. Blandt de mange hverv, som hovedorganisationen i årenes løb har betroet Warrer, skal her lige nævnes, at han også efter sin udtræden af Provinshandelskammeret stadig sidder som dettes og Grosserer-Societetets repræsentant i det af Folketinget nedsatte Grønlandsudvalg af 1960. Nævnes skal også Warrers store interesse for de unges uddannelse; nogle år var han formand for Aarhus Handelsstandsforenings handelsskole og senere for Den jyske Handelshøjskole.

SIGURD WARRER

Formand 1950-61.
Tegning af Eiler Krag.

Den tredje af periodens formænd Henry Jakobsen, der blev formand i 1961, var samme år blevet medlem af Centralforeningens bestyrelse og blev 1962 formand for Provinshandelskammeret (medlem 1961).

Beretningerne om foreningens handelsskole, om Handelshøjskolen og Købmandsskolen har i reglen heller ikke affødt nogen debat. Undertiden kunne der udspille sig en kortere drøftelse af teoretisk uddannelse contra praktisk uddannelse. Men det var aldrig indlæg, der var andet end krusninger på overfladen, og de førte ikke til ændringer i disse institutioners arbejde, hvad der heller ikke var tilsigtet¹⁷.

Heller ikke foreningens regnskaber foranledigede i periodens løb nogen debat. Knyttet til disse var spørgsmålet om foreningens kontingent. I 1937 foreskrev lovene, at det årlige kontingent var 32 kr. Ved lovændringerne i 1942 fik paragraffen den tilføjelse, at »bestyrelsen er bemyndiget til under ekstraordinære forhold at opkræve et ekstrakontingent på indtil 50 pct. af det ordinære kontingent«¹⁸. Året efter vedtog bestyrelsen at opkræve det maksimale kontingent, og medlemmernes ydelse blev 48 kr. årlig¹⁹. I 1946

ændredes bestemmelsen således, at kontingentet fremdeles var 32 kr., men nu blev bestyrelsen bemyndiget til at opkræve et ekstrakontingent på 100 %. Ved denne formulering fastholdt man fremdeles det oprindelige kontingent og understregede det nye kontingents midlertidighed; formanden gjorde opmærksom på, at der allerede var brug for et større kontingent, fordi foreningen havde underskud²⁰. Muligheden for et ekstrakontingent på 100 % blev dog ikke udnyttet fuldt ud, idet man indtil en ny ændring af kontingentbetalingen (fra 1954) kun opkrævede 24 kr. i ekstrakontingent²¹. De øgede krav til hovedorganisationen – Provinshandelskammeret – i disse år, hvor den var så stærkt engageret i forvaltningen af restriktionerne, gjorde dog særlige forholdsregler nødvendige, og i 1947 gennemførte man en nyordning, hvorefter der skulle ydes et særligt bidrag til Provinshandelskammeret. Dette blev formuleret i følgende tilføjelse til kontingentparagraffen:

»Desuden ydes der af hvert firma, der driver import- eller eksportvirksomhed, og hvis indehaver eller leder er medlem af foreningen, til Provinshandelskammeret et vederlag, der ansættes af firmaet selv – under hensyntagen til dets størrelse eller dets benyttelse af Provinshandelskammerets arbejdskraft i import- og eksportsager – til et beløb af kr. 50, kr. 100, kr. 200 eller kr. 300 årlig, i særlige tilfælde kr. 500 årlig²².

Denne væsentlige kontingentforhøjelse – i størrelse i hvert fald formelt frivillig – gennemførtes ligesom de foregående uden debat. I 1953 blev kontingentparagraffen fuldstændig ændret; også denne gang blev ændringen gennemført enstemmigt, selv om et enkelt medlem kritiserede udgifterne til Provinshandelskammerets drift – i 1939 var udgifterne til Kammeret 85.000 kr., i 1950 var de steget til 407.000 kr., der i 1952 var gået ned til 390.000 kr. Den nye paragraf, der blev foreslået og vedtaget og stadig er gældende, lød:

»Generalforsamlingen fastsætter ved almindelig stemmeflerhed årskontingentet for 3 år ad gangen, første gang på den ordinære generalforsamling i 1953. Bestyrelsen kan dog inden for en treårig periode over for generalforsamlingen stille forslag om ændring af kontingentet«.

Formanden motiverede den nye paragraf med henvisning til Provinshandelskammerets ændrede arbejde. Med den stigende liberalisering var det ikke længere rimeligt, at eks- og importerende virksomheder betalte det særlige direkte vederlag, idet Kammerets arbejde nu var mere alment og kom alle til gode; Kammerets driftsudgifter burde derfor også dækkes af alle medlemmer gennem andel i kontingentet. Dette ville kræve en kontingentforhøjelse; men denne var ydermere påkrævet, fordi Handelsstandsforeningens egne udgifter var stigende. Siden 1947 havde kontingentet været uændret 56 kr., nu ville man foreslå, at det for de kommende tre år blev forhøjet til 100 kr. for det første medlem fra hvert firma og 70 kr. for de følgende. Formanden erindrede dels om, at skolepenge til Handelsskolen var 125 kr. årlig, men at

Regnskab for Året 1/10 1960 - 30/9 1961.

<u>Indtægter:</u>				
Medlemskontingenter				79920 -
Gebyrer				5664 -
Administrationsbidrag fra Arkiv				
Handelsstandsforenings Handelskole				3000 -
			Kr.	88584 -
<u>Udgifter:</u>				
Kontingent: Den jydsk Centralforening	49280	-		
Erhvervenes Oplysningsråd	300	-		
Jydsk Nationalitetsforening	300	-		
Oplandsamfundet	100	-		49980 -
Fleksibel til Købmandsskolen: Arkiv				1600
Erhvervsvejledning				460
<u>Administrationsudgifter:</u>				
Gager og Pensionsbidrag	16910	67		
Køleskj, Varme, Rengøring, Forsikring o.l.	2118	36		
Telefon, Telegram og Porto	2252	70		
Papir, Tryksager og andre Kontorartkl.	1937	41		
Forsættelses-Honorar	1000	-		
Gaver og Blomster	985	-		
Postingsudgifter	64	74		2526888
Møder (Chemiske Seminarer, Fygle. ved. Møder)				
Generalforsamlingens	3827	67		
Foredragsmøder	1542	76		
Centralforenings- og Bestyrelsesmøder	934	85		630528
Renter				7950
				8369366
Driftoverskud				489034
			Kr.	88584 -

Fra foreningens regnskabsbog.

medlemmernes lærlinge fik 25 kr. i rabat, dels om, at man efter den nye ordning ville få Provinshandelskammerets tidsskrift »Handels-Nyt« gratis. Også denne kontingentforhøjelse gennemførtes uden debat²³. Kontingentet er siden da blevet forhøjet til 140 kr. for første medlem og 110 kr. for efterfølgende medlemmer i samme firma²⁴. Af kontingentet går en væsentlig del videre til Centralforeningen og derfra igen til Provinshandelskammeret; i regnskabsåret 1938/39 androg kontingentindtægten 11.824 kr., hvoraf 5.460

kr. viderebetaltes til Centralforeningen, i 1960/61 var de respektive tal 79.920 kr. og 49.280 kr.²⁵. Siden 1959 har bidraget til Centralforeningen i øvrigt været forholdsvis større fra Århus og enkelte andre større byer end fra de mindre byer, idet man har ment, at indtjeningsmulighederne for medlemmerne var bedre i de større end i de mindre byer; en sådan graduering var ikke ny, men »progressionen« havde ikke tidligere været så stærk²⁶.

Foruden generalforsamlingerne har foreningen budt medlemmerne lejlighed til at mødes ved foredragsaftener. Møderne har som hovedregel haft økonomer, medarbejdere fra Provinshandelskammeret og politikere som foredragsholdere, og emnerne har været alment økonomiske eller erhvervspolitiske. I perioder har der været to-fire sådanne møder om året, i andre år har der slet ikke været arrangeret møder. Der har været en stadig klarere tendens til, at møderne kun kan samle et beskedent antal deltagere, således at bestyrelsen er blevet mere og mere utilbøjelig til at arrangere foredragsaftener²⁷.

Medlemmernes kontakt med foreningen er også skriftlig. I den første del af perioden udsendtes et stort antal cirkulæreskrivelser om økonomiske foranstaltninger, modtaget fra Provinshandelskammeret, men i 1946 afløstes de for en væsentlig del af meddelelser i »Handels-Nyt«, som Provinshandelskammeret da begyndte at udgive månedligt. Indtil 1954 skulle der tegnes selvstændigt abonnement på bladet, men derefter blev det som en følge af kontingentomlægningen leveret gratis til medlemmerne.

Det er imidlertid ikke i store medlemsmøder, foreningens væsentligste arbejde nedlægges. Det er i det daglige bestyrelsesarbejde, at Handelsstandsforeningens indsats afspejler sig.

4. Bestyrelsen og dens arbejde

Om bestyrelsen hedder det i foreningens love – uændret gennem hele perioden:

»Foreningens anliggender varetages af en bestyrelse på 7 medlemmer, der vælges på den ordinære generalforsamling, så vidt muligt af alle brancher. Valget gælder for 3 år. Der afgår årlig 3, 2 og 2 medlemmer af bestyrelsen«.

En henstilling i 1942 fra Provinshandelskammeret om efter mønster fra Odense Handelsstandsforening at binde bestyrelsesmandaterne til en række nærmere specificerede brancher efterkom man ikke. Forslaget ville også have nødvendiggjort en betydelig udvidelse af bestyrelsesmedlemmernes antal²⁸. Ved valgene har man imidlertid som hovedregel fulgt det princip at søge at få de større brancher repræsenterede, og i adskillige tilfælde har der forud for nyvalg været rettet anmodning til brancheforeningerne om at bringe et

Tabel 6.

Bestyrelsens

Bestyrelsens medlemmer Firmanavn tilføjet, når dette ikke er medlemmets eget	Fødeår	Firmaets etablerings- år	Tidsrum i bestyrelsen	Bestyrel- sesmedlem i antal år										
					1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944		
Niels Barnow Aarhus Tømmerhandel	1876	1852	1915-37	22	61	-								
Michael Jensen Fr. Winslows Eftf.	1875	1843	1917-45	28	62	63	64	65	66	67	68	69		
Marinus Christensen ...	1879	1906	1919-37	18	58	-								
Alfred Carsted	1882	1912	1926-47	21	55	56	57	58	59	60	61	62		
Kai Blicher A/S Østjysk Korn- og Foderstofforretning	1889	1915	1928-50	22	48	49	50	51	52	53	54	55		
Th. Chr. Nielsen Christensen & Nielsen	1880	1913	1928-42	14	57	58	59	60	61	62	-			
Aug. Clausen P. Chr. Petersens Eftf., Cho- koladefabr. Elvirasminde A/S	1879	1877	1936-43	7	58	59	60	61	62	63	64	-		
P. Clausen A/S Nørregaard & Clausen	1890	1920	1937-46	9		48	49	50	51	52	53	54		
S. Warrer Aarhus Kul- & Koks-Import	1901	1865	1937-61	24		37	38	39	40	41	42	43		
R. Marstrand	1901	1930	1942-	(20)							42	43		
Axel Jensen Bergmann, Smith & Co.	1894	o. 1860	1943-57	14										50
Vermund Nielsen Rahr's tekniske Forretning A/S	1887	1841/1908	1945-55	10										
Axel Rydahl Petersen .. Julius Kysters Eftf. A/S	1904	1891	1946-	(16)										
S. Marcussen Aarhus Dampvæveri A/S	1905	1893	1947-56	9										
Henry Jakobsen Brødrene Jakobsen	1895	1918	1950-55	5										
G. Valentin-Hjorth Viby Tømmerhandel A/S	1916	1945	1955-	(7)										
Henry J. Jakobsen Brødrene Jakobsen	1921	1918	1955-	(7)										
Herman Salling Salling - Stormagasia	1919	1906	1956-	(6)										
L. Mikkelsen Aarhus Stevedore Co.	1897	1896	1957-	(5)										
Poul Harris Rahr's tekn. Forretning A/S	1907	1841/1908	1961-	(1)										

Gennemsnitsalder ..

Antal nye medlemmer i bestyrelsen ..

57 53 54 55 56 57 55 54
2 0 0 0 0 0 1 1

Ved nuværende bestyrelsesmedlemmer er der parentes om antal år i bestyrelsen.

sammensætning 1937-62.

Bestyrelsesmedlemmers alder 1937-62

45	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
----	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

10 -

13 64 65 -

16 57 58 59 60 61 -

15 56 -

14 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 -

14 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61

11 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 -

59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 -

43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58

43 44 45 46 47 48 49 50 51 -

56 57 58 59 60 -

40 41 42 43 44 45 46

34 35 36 37 38 39 40

38 39 40 41 42 43

61 62 63 64 65

55

cmne i forslag. På selve generalforsamlingerne er dette hensyn ligeledes flere gange fremdraget af forslagsstillerne²⁹. Generelt gælder det, at der aldrig har været kampvalg i forbindelse med et forslag om genvalg; i enkelte andre tilfælde har der været kampvalg; men der er ikke under disse motiveret noget ønske om en ændret politik i foreningens ledelse³⁰.

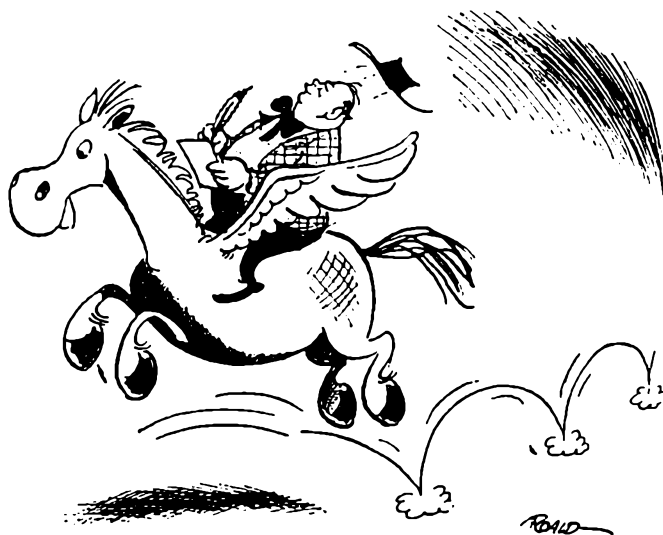
Bestyrelsens sammensætning 1937-62 fremgår af tabel 6. Tabellen viser, at det ingenlunde er ualmindeligt, at et bestyrelsesmedlem beklæder sin post i omkring en snes år; Henry Jakobsen senior, der kun var bestyrelsesmedlem i fem år, døde i funktionstiden. Et udtryk for den ret lange funktionstid er det også, at et udregnet gennemsnit af bestyrelsesancienniteten i de enkelte år (ikke medtaget i tabellen) ligger mellem 7 og 13 år. I tabellen er anført bestyrelsens alderssammensætning i de enkelte år; den beregnede gennemsnitsalder må ikke betragtes som den typiske alder for et bestyrelsesmedlem, men kun som vejledende ved betragtning af bevægelserne. Bestyrelsen ved 75-års jubilæet hørte til en af periodens ældste, mens de følgende har en mere spredt sammensætning. I to 5 års perioder, 1938-42 og 1951-55 og en 4-års periode 1958-61 skete der ingen ændringer i sammensætningen. Med de hensyn, der tages til branchernes repræsentation, ville det være usandsynligt, om der var en typisk alder for indtræden i bestyrelsen; det viser sig da også, at alderen for indtræden i bestyrelsen er spredt mellem 35 og 61 år. Et enkelt medlem har siddet i bestyrelsen til 70-års alderen; men ellers synes 60-65 års alderen at være den normale for udtræden. Fornyelsen har været meget moderat; kun to gange er der kommet 2 nye medlemmer i bestyrelsen, ellers er fornyelsen sket med et enkelt medlem ad gangen. I det hele er bestyrelsens sammensætning og ændringerne i den et vidnesbyrd om en rolig og stabil udvikling hele perioden igennem.

Af tabel 6 fremgår også, at bestyrelsesmedlemmerne fortrinsvis er knyttet til ældre firmaer. Af de 20 medlemmer er der kun tre, hvis virksomheder er grundlagt efter 1. verdenskrig. Om alle bestyrelsesmedlemmer gælder det, at de enten er ejere eller har chefposter; ingen funktionærer har været bestyrelsesmedlemmer.

Bestyrelsens arbejde samler sig på bestyrelsesmøderne og i de faste udvalg: skoleudvalg, legatudvalg, trafikudvalg m. fl. Hertil kommer, at foreningen vælger repræsentanter til en række bestyrelser og udvalg, hvortil man dog undertiden går uden for bestyrelsesmedlemmernes kreds for at besætte posterne med særligt interesserede og sagkyndige medlemmer. I 1961 valgte man på den måde repræsentanter til Aarhus Handelsstandsforenings Skole A/S, Århus Købmandsskole, Handelshøjskolen i Århus, Oplandssamvirket, Tu-

Dagens Cata-Strofe

4. Decbr. 1949

Paa Aarhus Handelsstandsforenings Generalforsamling udtalte Konsul Blicher: »Selv om det ikke gaar godt, saa gaar det dog bedre«.

Mel.: Nu er Dagen fuld af Sang.
Optimismen breder sig,
omend det gaar lidt stille,
Vi os nærmer Frihedsvej,
og det var det, vi vilde.
Ganske vist saa gaar det smaat,
men skønt ikke det gaar godt,
saa gaar det dog bedre.

Det er Konsul Blicher, der
kommer med Refrainet.
Selv om Grænsen endnu er
for Størstedelen stænget,
si'r han, skønt det gaar lidt smaat,
skønt det ikke gaar helt godt,
saa gaar det dog bedre.

Tak for disse smukke Ord
— vi mangler Optimisme.
Vi vil nynne dem i Kor,
saa Statens Socialisme
faar det mer' og mere smaat.
»Skønt det ikke gaar saa godt
saa gaar det dog bedre«.

Vi har Blicher (Steensen Steen),
han er vor jyske Digter,
men nu har vi endnu en
— og dette Navn forpligter.
Endnu digter han lidt smaat,
men skønt ikke det gaar godt,
saa gaar det dog bedre.

Cata.

»Kommentar« til formandens beretning 1949.

Jyllands-Posten 4. dec. 1949.

ristforeningen, den rådgivende havnekomité, S. A. S.-udvalget, basishavnudvalget og Otto Mønstedts kollegium³¹.

Bestyrelsesmødernes antal har varieret stærkt i de forløbne 25 år, og tydeligvis i takt med restriktionernes omfang, således som det fremgår af tabel 7.

Tabel 7.

Antal bestyrelsesmøder.

1936-37	19	1949-50	15
1937-38	15	1950-51	18
1938-39	16	1951-52	14
1939-40	15	1952-53	12
1940-41	13	1953-54	13
1941-42	13	1954-55	11
1942-43	14	1955-56	11
1943-44	11	1956-57	8
1944-45	26	1957-58	11
1945-46	21	1958-59	9
1946-47	16	1959-60	8
1947-48	14	1960-61	8
1948-49	15		

Ved 75-års jubilæet i 1937 var de mange valutasager ved at sætte sit præg på bestyrelsesmøderne. Efter som afspærringen satte ind under krigen, tog antallet af bestyrelsesmøder af, for så atter at stige stærkt i årene efter krigen, indtil liberaliseringen begyndte at gøre sig gældende, hvorefter tallet har været dalende ned til omkring en trediedel af antallet i de to første efterkrigsår. Medvirkende til nedgangen i antallet af bestyrelsesmøder var også, at der efterhånden udviklede sig en praksis, hvorefter mange sager bliver behandlet og ekspederet på grundlag af drøftelser mellem formand og sekretær uden først at skulle forelægges i et bestyrelsesmøde.

Før krigen og i de første efterkrigsår var bestyrelsesmøderne for en stor del optaget af de mange valutasager og sager vedrørende godkendelse som nyimportør. Praksis var og er fremdeles i de få sager af den art, der endnu er tilbage – at ansøgninger om tildeling af valuta af myndighederne blev sendt til udtalelse hos Provinshandelskammeret, der som grundlag for sin behandling af sagen bl. a. indhentede oplysninger om firmaet hos den handelsstandsforening, i hvis virkeområde den pågældende virksomhed var beliggende. I 1937/38 behandlede bestyrelsen 91 sådanne sager, et tal der under besættelsen dalede jævnt ned til 36 i 1943/44, for derefter at stige kraftigt. I 1944/45 var der 213 sager (næsten alle i 2. halvår 1945) og i 1946 559 sager, hvorefter tallet faldt ned til omkring 200 årligt i 1947-49; siden da har tallet været stadig faldende og har i de sidste fem-seks år ligget mellem 25 og 50 om året. Ved behandling af sagerne har man dels skullet erklære sig om, hvorvidt det pågældende firma naturligt arbejdede i den branche, som varerne tilhørte, om firmaets økonomiske mulighed for at udnytte en bevilling og så vidt muligt også, om de i ansøgningen anførte forhold var korrekte.

K O P I.

AARHUS HANDELSSTANDSFØRENING

Aarhus, den 10'Oktober 1945.

Provinshandelskammeret,

København.

Idet vi hermed fremsender en Række B-Begæringer i to Eksemplarer fra Firmaet _____, skal vi udtale følgende:

Det snart 40-aarige Firma er vel anset indenfor Branchen og har drevet en anselig Detail-Forretning med engros Virksomhed og en mindre Fabrikation. Under Valutacentralens Forvaltning af Importen har Firmaet gennemgaaet en rivende Udvikling, og da den nuværende Indehaver efter endt Uddannelse, bl.a. ved nogle Aars Ophold i Udlandet, blev ansat i Firmaet i 1934, gennemførtes i de kommende Aar en Modernisering og fuldstændig Omorganisation i Firmaet.

Herunder opdeltes Firmaet i 3 Grupper: Detail, en gros og Fabrikation. En gros Afdelingen, som hovedsagelig solgte til Midtjylland, har efterhaanden udviklet sig til at omfatte hele Landet. Til Fabrikationsvirksomheden købtes i 1936 _____ fabriken _____, som ogsaa er blevet udvidet og nu fremstiller mange forskellige _____

. Netop paa Grund af denne Udvikling har Firmaet i særlig Grad været ude for Vanskeligheder med at skaffe Valuta og har været henvist til i stor Udstrækning at købe sine Varer hos danske Grossister. For yderligere at kommercere Begæringerne vil Firmaets Indehaver aflægge Provinshandelskammeret et Besøg i Ugen mellem den 14' og 21'd.M.

Da alle de Varer, Firmaet søger om, maa siges at høre naturligt med til Forretningen, kan Handelsstandsforeningen anbefale, at Begæringerne imødekommes.

Med Højsagtelse

P. B. V.

(s) Kai Blicher,

d.t. Formand.

Erklæring i ny-importør-sag. Erklæringernes omfang kunne variere fra få linier til flere sider.

Arbejdsgangen ved behandling af disse sager har varieret meget. Nogle firmaer var så velkendte, at svaret gav sig nogenlunde af sig selv, selv om der også i nogle tilfælde her kunne være principielle problemer, f. eks. om det var rimeligt at anbefale en ansøgning fra et firma om indførelstilladelse for papir til emballage, eller den pågældende skulle henvises til at købe hos hjemlige papirgrossister. Sagernes behandling startede med, at foreningens sekretær indhentede de fornødne oplysninger enten hos et bestyrelsesmedlem, som kendte den pågældende virksomhed, eller hos et bestyrelsesmedlem i ansøgerens brancheforening. Oplysninger om virksomhedernes finansielle status var man altid meget varsom med at meddele; når det skønnedes påkrævet, blev de nødvendige oplysninger i reglen indhentet ved underhåndsforespørgsler til enkelte af det pågældende firmas forretningsforbindelser, eventuelt ved direkte forespørgsel hos ansøgeren. På grundlag af de indsamlede forespørgsler blev svaret formuleret i samråd mellem formand og sekretær og derefter som hovedregel forelagt den samlede bestyrelse. Svarene kunne i omfang variere fra få linier til op til en hel side³².

Behandlingen af valutasagerne blev flere gange drøftet på generalforsamlingerne. Problemet om importbevillinger var i særlig grad påtrængende for yngre forretningsfolk, der havde etableret sig efter de år – 1931 og 1939 – der dannede grundlag for valutatildelingen. For erhvervenes organisationer var problemet, at de eksisterende forretningers tildelinger ikke skulle beskæres mere end rimeligt var; men at der samtidigt af den samlede valutamængde, der var til rådighed, skulle tages en andel til nyetablerede firmaer. For mange af de yngre stod en del af de ældre som »sofa-importører«, der alene i kraft af deres tildeling på grundlag af basisåret fortsatte uden at skulle øve nogen forretningsmæssig indsats. Valutamængdens fordeling mellem de to grupper havde Handelsstandsforeningen ikke direkte indflydelse på, idet den blot skulle anbefale eller ikke-anbefale ud fra en vurdering af, om den pågældende virksomhed var »kvalificeret«. På generalforsamlingerne i 1943, 1945, 1946 og 1948 blev det ringe antal tildelinger af ny-importørbevillinger imidlertid stærkt kritiseret, og i 1943 og 1945 blev der fremsat ønske om, at en ansøger skulle have lejlighed til at blive bekendt med bestyrelsens udtalelse i sagen. I 1945 blev ønsket formelig udtrykt i et forslag til generalforsamlingsbeslutning:

»I relation til spørgsmålet ny-importører og bestyrelsens indstillingsret til Provinshandelskammeret vedrørende disse bestemmes, at ethvert medlem af foreningen i sin egen sag ved henvendelse til bestyrelsen har krav på at blive gjort bekendt med den af bestyrelsen afgivne erklæring.«

Forslaget rørte ved et af de allervanskeligste problemer i forvaltningen: hvor langt bør offentlighedsprincippet række? At det i det hele taget kunne rejses viste, at det, der oprindeligt havde været tænkt som en fremgangsmåde til at varetage standens interesser under det offentliges behandling af dens anliggender, havde ført til, at organisationerne – set fra en del af medlemmernes side – var blevet en del af den offentlige forvaltning. Både forslagsstilleren og bestyrelsen fremsførte de argumenter, som altid fremføres, når offentlighedsprincippet diskuteres. Forslaget blev begrundet med, at en ansøger, hvis anmodning ikke var blevet anbefalet, ved at se udtalelsen dels kunne sikre sig, at den ikke indeholdt egentlige fejl, dels kunne se, hvad der belastede den, og derefter søge at ændre det pågældende forhold. Bestyrelsen hævdede, at adgang til at se udtalelserne uvilkårligt ville medføre, at man blev så afdæmpet og reserveret, at der ikke blev ydet nogen vejledning for Provinshandelskammeret og myndighederne. Både bestyrelsen og forslagsstilleren fik støtte i forsamlingen; udgangen på debatten blev, at 89 stemte for forslaget, 116 imod og 21 stemte blankt. Bemærkelsesværdigt er det, at der ikke under debatten fremkom nogen generel kritik af bestyrelsens arbejde med disse sager, skønt der havde været en mulighed for, at eventuelle utilfredse havde kunnet skaffe sig viden om bestyrelsens stilling, idet den enkelte ansøger ved henvendelse i Vareforsyningsdirektoratet kunne få at vide, om en ansøgning var anbefalet eller ej. Selv om der sikkert blandt de 89, der stemte for forslaget, var adskillige utilfredse, er der formentlig mange, som har stemt for det af principielle grunde³³.

Valutabevillingerne var ikke den eneste del af restriktionerne, som Handelsstandsforeningen deltog i forvaltningen af. Anbefaling af tilladelse til udrejse til bestemte lande krævede en overgang også et betydeligt administrationsarbejde. Det begyndte småt i krigsårene med 4-8 årlige ansøgninger om udrejsetilladelse til Sverige; efter krigen var det andre lande, der var målet. I 1945 ekspederedes 40 sådanne sager, i 1946 i alt 71 og i 1947 tilsammen 49, hvorefter de forsvandt af dagsordenen³⁴. I stedet rykkede nu andre kriseforanstaltninger ind, først ansøgninger om dispensationer for bilernes kørselsområde og dernæst behandling af sager angående købstilladelse til biler, som stod på dagsordenen til og med 1957 i et antal, der steg fra 104 i 1950 til 236 i 1953, hvorefter tallet atter gik nedad og sluttede med 40 i 1957³⁵.

Foruden disse kriseprægede opgaver, har der til stadighed på bestyrelsens dagsorden stået en lang række sager, som hører til det »daglige« arbejde. Et indtryk af dette giver følgende sager nævnt i flæng: udtalelser om godkendelse af læresteder, om ansøgninger om autorisation som handels- eller regnskabskyndige tillidsmænd i konkursboer, om anmodninger om tilladelse til

EDVARD BERG

Foreningens sekretær fra 1942.
Tegning af Eiler Krag.

salg fra udstillinger, om autorisation af skibsmæglere, indstilling af medlemmer til handelsretten, henvendelser foranlediget af medlemmer om ændrede ekspeditionstider i pakhuse, på toldbod og postkontorer o. lign.

Det med 1930'ernes kriseordninger hastigt voksende arbejde og det stigende medlemstal stillede øgede krav til bestyrelsen og ikke mindst til formanden, der forestod de daglige forretninger. Tidligere havde man kunnet klare sig med assistance fra de vekslende formænds private kontorer, undertiden med betaling for afskrivningsarbejde og budtjeneste. Fra 1938 antog sagerne imidlertid et sådant omfang, at det var nødvendigt at have dette arbejde i mere faste rammer, og man vedtog da at yde formandens sekretær et fast årligt vederlag på 600 kr.³⁰.

I foreningens kontorforhold skete en betydningsfuld ændring i 1942. I dette år blev Kai Blicher formand for Centralforeningen, hvorefter dennes sekretariat fik kontorfællesskab med Handelsstandsforeningen. Centralforeningens sekretær siden 1932 Edvard Berg blev da samtidig sekretær for Handelsstandsforeningen. Før 1932 havde Edvard Berg i flere år virket som privat ansat medhjælp for konsul Christian Cloos i dennes arbejde som organi-

sationsleder. Den nye ordning betød, at foreningen derved fik en sekretær, der var fortrolig med arbejdet i en erhvervsorganisation og til stadighed kunne udbygge sin erfaring i erhvervspolitiske spørgsmål. Yderligere stabilitet fik foreningens kontor derved, at man i 1948 vedtog, at Centralforeningens kontor skulle være fast i Århus, uanset formandens bopæl. Samtidigt blev til kontoret knyttet Provinshandelskammerets Jyllandsafdeling, også med Edvard Berg som chef³⁷.

Kontorfællesskabet med Centralforeningen og Provinshandelskammeret har tilført foreningen et administrationsapparat, som man kun vanskeligt selv havde kunnet opretholde. Fordelene viste sig ikke mindst under administrationen af restriktionerne, men er lige så iøjnefaldende når det gælder arbejdet med de større sager, løbende fra år til år. Blandt disse indtager trafikforholdene og handelsungdommens uddannelse en fremtrædende plads.

5. Trafikforholdene

Gennem hele Handelsstandsforeningens 100-årige historie har der været en levende interesse for havnens udvikling både fra medlemmernes og fra bestyrelsens side. Mange incitamenter til nye udbygningsarbejder og forøgelse af det tekniske udstyr er kommet fra foreningens medlemmer via bestyrelsen til havnens administration. I perioden 1937-62 har Handelsstandsforeningens forhold til havnen været koncentreret på to sager: ønsket om aktiv deltagelse i havnens administration ved et mandat i havneudvalget og bestræbelserne for at få havnen anerkendt som basishavn.

Indtil 1933 havde Handelsstandsforeningen haft adgang til at udpege 1 eller 2 medlemmer af havneudvalget. I forbindelse med den nye købstadlov af 1933 enedes de to byrådspartier om, at havneudvalget for fremtiden udelukkende skulle vælges blandt byrådets medlemmer. Straks efter rettede Handelsstandsforeningen henvendelse til byrådet for påny at blive repræsenteret i havneudvalget, men forgæves³⁸. Siden da har dette spørgsmål jævnligt været rejst af Handelsstandsforeningen, som formelt henviser til købstadloven, der åbner adgang til at vælge havneudvalgsmedlemmer uden for byrådsmedlemmernes kreds. I 1942 vedtog generalforsamlingen en ny henstilling til byrådet i denne sag, men blev heller ikke da imødekommet³⁹. Under uformelle drøftelser i 1952 om havnens forhold mellem foreningens formand og borgmester Unmack Larsen kom imidlertid ideerne frem om et rådgivende havneråd. Planerne for et sådant blev vedtaget af byrådet og den rådgivende havnekomité, som navnet blev, trådte i virksomhed i 1953. Forinden havde borgmester Unmack Larsen omtalt sagen på generalforsamlingen i november

1952, og mens de vekslende borgmestres kommunalpolitiske betragtninger i reglen gives ved spisningen, tog Unmack Larsen her ordet under selve beretningsdebatten. Det var byrådets betragtning, at man ønskede at trække så mange borgere som muligt ind i byens styre. Når man ikke ønskede, at Handelsstandsforeningen specielt skulle være repræsenteret i havneudvalget, var det, fordi andre erhvervsgrupper kunne have lige så stærke interesser i havnens trivsel.

Den rådgivende havnekomité blev sammensat af otte medlemmer. Sammensætningen søgte at dække alle interesserede erhverv, idet følgende organisationer valgte repræsentanter:

Aarhus Handelsstandsforening,
 Aarhus Industriforening,
 Foreningen af Arbejdsgivere ved Århus Havn,
 Foreningen af Arealejere ved Århus Havn,
 Århus Fiskeriforening,
 Arbejdsmændenes fællesledelse,
 Arbejdernes Fællesorganisation
 samt en repræsentant for skibsmæglerne i Århus.

Komiteen, som skulle holde mindst fire møder om året, havde – og har – ikke besluttende myndighed. Det hedder i borgmesterens skrivelse om komiteens nedsættelse: »De på den rådgivende havnekomité's møder faldende udtalelser og henstillinger er kun vejledende for havneudvalget og kan ingensinde være bindende for dette«⁴⁰.

Den rådgivende havnekomité fik ikke den betydning, man havde ventet, og man var heller ikke sindet i øvrigt at opgive sit krav om repræsentation i havneudvalget. I 1958 henstillede man påny, men atter forgæves, til byrådet at vælge en repræsentant for foreningen ind i udvalget⁴¹. På generalforsamlingen samme år udtalte formanden om havnekomiteen: »Vi håbede, at komiteen skulle virke som rådgivende, hvad jo også dens navn antyder, og ikke således, at medlemmerne i de i øvrigt alt for få møder blot får meddelelse om, hvad havneudvalget har vedtaget, ja ofte allerede ført ud i livet. Jeg håber, at borgmesteren vil rette dette forhold, idet det er min opfattelse, at det vil være til gavn for havnen, at de interesserede parter får lejlighed til at give udvalget deres syn på havnens problemer«⁴². Det følgende år var vurderingen af havnekomiteen mere positiv: »Jeg vil i dag gerne takke borgmesteren for den ændring, der er sket, idet der i de sidste møder også for os erhvervsrepræsentanter er lagt op til diskussion om problemer, og jeg takker

HENRY J. JAKOBSEN

Formand fra 1961.
Tegning af Eiler Krag.

tillige for løftet om jævnlige møder«⁴³. Kravet om repræsentation i havneudvalget hævdes dog stadig af Handelsstandsforeningen⁴⁴.

Samarbejdet mellem Handelsstandsforeningen og bystyret har også virket for havnens, byens og Jyllands erhvervsliv i almindelighed gennem det fælles arbejde for at søge Århus havn anerkendt som basishavn, et arbejde, som allerede har bragt resultater, men hvor det fulde mål endnu ikke er nået.

Fra det 19. århundrede har erhvervslivet i Århus været i stadig konkurrence med København og Hamborg. Bestræbelserne for at få Århus anerkendt som basishavn er et nyt udslag af denne konkurrence. Problemet opstod i årtierne mellem de to verdenskrige, da trampfarten gik tilbage til fordel for rutetrafikken, og man dermed kom ind under det prisaftalesystem, som rederierne internationalt har udformet i deres sammenslutninger, »konferencer«. I disse aftaler er fragtraterne fastsat for trafik på bestemte hovedhavne, basishavne (»baseports« eller »terminal ports«). Ønsker man at benytte andre havne, beregnes en tillægsfragt, »range additional«. For rederierne indebar systemet en økonomisk fordel; men for eksporterende og importerende virksomheder i ikke-basishavne betød systemet en svækkelse over for basishavnenes

handlende. I Danmark var kun København anerkendt som basishavn, men efterhånden som Århus fik stadig hyppigere direkte forbindelser til de store omladningshavne: Göteborg, Hamborg, Bremen, Antwerpen og Rotterdam, og det af andre grunde ofte var mere økonomisk at benytte disse forbindelser frem for afskibning over København, betød rangetillæggene en urimelig fordyrelse for handelen i Århus og Jylland. De periodiske vanskeligheder for skibsarten har formentlig bevirket, at bestemmelserne om rangetillæg undertiden på forskellig måde er blevet omgået, men omfanget af de forskellige former for »konferencilloyalitet« lader sig ikke fastslå. Hvad den enkelte kan have opnået ad den vej har dog mere haft tilfældighedernes præg og medfører i øvrigt en række forsikringsmæssige risici, således at der har været al mulig grund til for det århusianske erhvervsliv at søge Århus anerkendt som basishavn. Problemet er i øvrigt ikke specielt dansk, tilsvarende bestræbelser har været udfoldet af engelske og skotske provinshavne⁴⁵.

Kravet om anerkendelse som basishavn blev rejst allerede før krigen, men blev standset af denne. Da de internationale forbindelser blev genoptaget, meldte problemet sig igen. Man kunne nu argumentere så meget stærkere, som havnen i stadig højere grad blev teknisk udbygget og derfor ville blive i stand til at opfylde de udstyrskrav, som konferencerne stiller til basishavne. I 1948 blev spørgsmålet rejst på generalforsamlingen; formanden – Kai Blicher – sad på den tid i havneudvalget og kunne oplyse, at man der allerede arbejdede med sagen, men endnu ikke fandt pakhusforholdene tilfredsstillende⁴⁶. Planerne kom nu offentlig frem, og der rejste sig straks en opposition mod dem fra Ålborg og fra Horsens, der ikke ønskede denne præferencestilling for Århus havn⁴⁷. Siden da har Aarhus Handelsstandsforening til stadighed arbejdet for at opnå den ønskede anerkendelse, stedse i nøje kontakt med havnemyndighederne, og over for »konferencerne« snart officielt, snart underhånden⁴⁸.

Erkendelsen af, at man næppe kan få mere end een dansk provinshavn anerkendt som basishavn, har samlet det jyske erhvervsliv om sagen. På denne baggrund blev i 1961 på Centralforeningens foranledning og i forståelse med borgmester Bernhardt Jensen nedsat et særligt basishavnudvalg bestående af Centralforeningens formand købmand Erik Genefke, Hobro, borgmester Bernhardt Jensen, direktør L. Mikkelsen, Aarhus Stevedore Co., direktør Kurt Witt, Aarhus Oliefabrik, og skibsmægler Poul Stenbøg, mæglerfirmaet Bergmann, Smith & Co.⁴⁹. Basishavnssagen er således ikke ført til afslutning endnu; formanden understregede i sin beretning i 1961 som i de nærmest foregående sagens vigtighed for det jyske erhvervsliv: »Løsningen af denne sag har den største betydning såvel for Århus havn som for hele den jyske handelsstand,

ikke mindst med henblik på vor indtræden i det europæiske fællesmarked, idet denne må formodes at bevirke en endnu hårdere konkurrence fra andre basis-havne«.

Den nærmere trafik har også lagt beslag på bestyrelsens arbejdskraft. Ikke så snart var foreningens arbejde med administration af bevillinger til bilkøb ophørt, før byens parkeringsforhold blev et næsten stående emne på bestyrelsens dagsorden. I 1958 begyndte man at drøfte mulighederne for at forbedre parkeringsmulighederne, og i 1959 nedsatte man et særligt parkeringsudvalg, der siden da jævnligt har forhandlet med de kommunale myndigheder og derigennem virket for at øge parkeringspladsernes antal, også ved fremsættelse af konkrete forslag. I dette arbejde har man virket i nøje forbindelse med de forskellige gadeforeninger⁵⁰.

6. Handelsundervisningen

I trafiksager og mange andre anliggender har Handelsstandsforeningen kunnet udfolde et frit initiativ – anderledes inden for handelsundervisningen. Både handelsskoleuddannelsen for lærlinge og den højere handelsundervisning var allerede i 1937 og blev det senere i øget grad lagt i faste rammer fra det offentliges side. Handelsstandsforeningens indsats har derfor fortrinsvis indskrænket sig til at forvalte; men den er samtidig trådt til, når vanskeligheder meldte sig – både med gode råd og kontant hjælp.

Som landets øvrige skoler for handels- og kontorlærlinge ejes skolen i Århus også af Handelsstandsforeningen. I 1937 hed den »Aarhus Handelsforenings Aftenskole«; men dagundervisningen begyndte allerede at trænge frem fra slutningen af 1930'erne, og skolen skiftede navn til »Aarhus Handelsforenings Handelsskole«, fra 1942 »Aarhus Handelsstandsforenings Handelsskole«. Perioden 1937-42 har bragt en overvældende stigning i elevtallet. I tabel 8 er opstillet elevtallet år for år. Den stærke stigning satte ind umiddelbart efter krigen og bortset fra en standsning i 1950-52 (det lave fødselstal i 1930'ernes midte) er den fortsat siden, således at tallet snart er firdoblet i forhold til 1937. Et karakteristisk træk er, at de kvindelige elever fra 1957 udgør flertallet, mens de i 1937 kun udgjorde 16 % af eleverne.

Det stærkt stigende elevtal og den fuldstændige overgang til dagundervisning gjorde lokaleproblemet påtrængende. Undervisningen fandt i 1937 sted på tre af kommunens skoler, og i 1960 var skolens 98 klasser fordelt på fire skoler. Disse forhold besværliggjorde undervisningen, og efterhånden var det ikke muligt for skolevæsenet at skaffe den nødvendige plads, ligesom de eksi-

Tabel 8.

Handelsskolens elevtal 1937-62.

1937-38	606	1950-51	1.009
1938-39	624	1951-52	998
1939-40	616	1952-53	1.016
1940-41	580	1953-54	1.093
1941-42	581	1954-55	1.169
1942-43	602	1955-56	1.214
1943-44	686	1956-57	1.304
1944-45	773	1957-58	1.390
1945-46	800	1958-59	1.461
1946-47	892	1959-60	1.659
1947-48	1.008	1960-61	1.888
1948-49	1.047	1961-62	2.137
1949-50	1.033	1962-63	ca. 2.500

Kilde: Skolens årlige, trykte beretninger.

sterende klasselokaler kun nødtørftig tilfredsstillede de særlige krav til handelsskoleundervisningen. Fra 1962 fik handelsskolen imidlertid egen bygning, idet skolen da overtog den tidligere kommuneskole i Christiansgade til en købesum af 1 mill. kr. Når Handelsstandsforeningen har været i stand til at foretage dette køb, skyldes det, at midler, man siden 1945 havde indsamlet til erhvervelsen af et Handelsstandens hus, blev stillet til rådighed for dette formål. Indsamlingen var sket ved aktietegning i A/S Handelsstandens Hus, der i forbindelse med købet af skolen tog navneforandring til Aarhus Handelsstandsforenings Skole A/S; af selskabets samlede aktiekapital på 210.750 kr. ejer Handelsstandsforeningen selv de 171.000 kr., der for hovedpartens vedkommende er skænket foreningen⁵¹.

I modsætning til handelsskolen, der ejes af foreningen, er Handelshøjskolen i Århus og Århus Købmandsskole selvejende institutioner. Aarhus Handelsstandsforenings nære kontakt med de to selvejende institutioner »Århus Købmandsskole« og »Handelshøjskolen i Århus« formidles gennem skolerens bestyrelser; alle 6 medlemmer af købmandsskolens bestyrelse udpeges af Aarhus Handelsstandsforening, og af Handelshøjskolens 6 bestyrelsesmedlemmer udpeges de 3 af Aarhus Handelsstandsforening, medens de andre 3 udpeges af Den jydsk Handelsstands Centralforening. Handelshøjskoleundervisningen i Århus har sin selvstændige historie, men det århusianske erhvervsliv er i afgørende situationer trådt hjælpende til. I 1942-43 indsamledes fortrinsvis i Århus ca. 100.000 kr. til et såkaldt driftssikringsfond, som skulle tjene til at dække årlige driftsunderskud, der ikke kunne dækkes på anden måde⁵². Fra 1951 ydede Aarhus Handelsstandsforenings medlemmer 10.000

A Tale of Two Cities

Statsbanerne holder fast ved Aarhus på trods af byrådets vedtagelse af Århus.

— *That's right, Sir* — på billetten står der Aarhus, men byen hedder Århus. Nu er De jo i Århus, men Århus er altså det samme som Aarhus, det vil sige, det er det nu ikke, men hvis vi siger at De ... nej, vi må hellere fortælle det hele fra begyndelsen. Altså: — vi har en undervisningsminister...

(Tegning af Bo Bojesen i »Politiken« 27/9 48.)

Den heftige strid om *A* eller *Aa* i byens navn set udefra. — Da de kommunale myndigheder ændrede det første bogstav i byens navn, blev det mødt med energisk protest fra Aarhus Handelsstandsforening; man henviste bl. a. til, at *A* er et ukendt bogstav i de fleste lande. Handelsstandsforeningen har siden, når lejlighed bød sig, stadig argumenteret for bevarelse af *Aa*.

kr. årlig i tre år til starten af H. A.-studiet, og i 1955 deltog man i indsamlingen til et jubilæumsfond, der blev på 160.000 kr.⁵³.

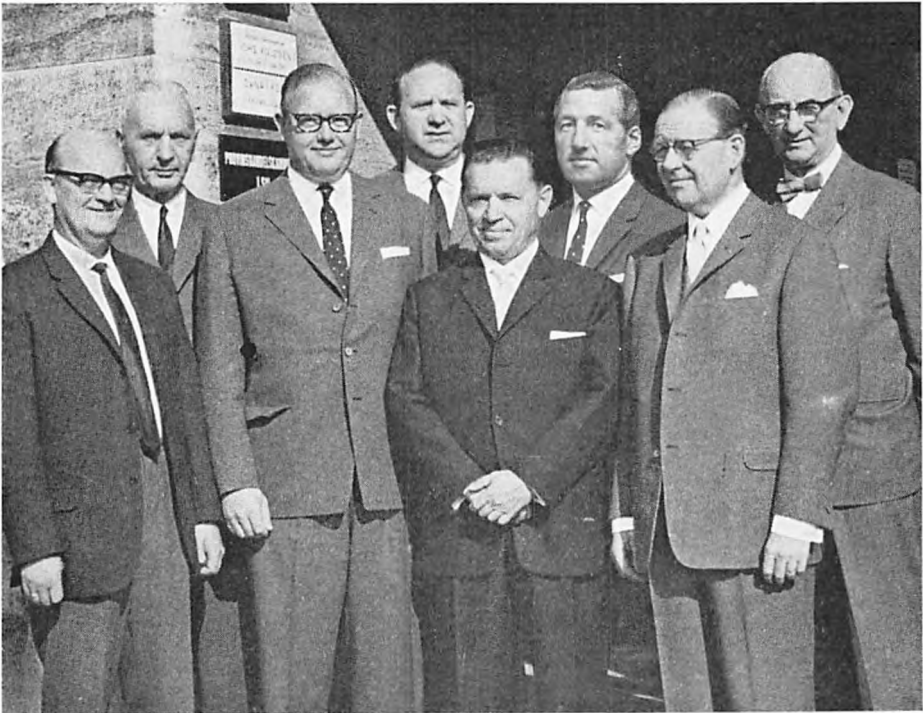
Købmandsskolen og Handelshøjskolen deler bygning, den, der i 1905 blev opført til Den jydsk Handelshøjskole. Også her gør pladmangelen sig stærkt gældende, og de to skolebestyrelser har sammen med Handelsstandsforeningens bestyrelse lagt planer for en nyordning, der snart vil blive realiseret: Købmandsskolen forbliver i bygningen i Hans Broges Gade, mens Handelshøjskolen flytter til en ny bygning ved Viborgvej. Denne plans virkeliggørelse vil betyde en formentlig for en årrække afsluttet ordning på handelsskoleundervisningen i Århus med tre selvstændige skoler for henholdsvis den elementære, den højere og den højeste undervisning i handelens teori.

Fra bestyrelsens hverdag

Børsbygningen
ved havnen.

Børsen blev opført 1865-66 ved samvirken mellem Handelsstandsforeningen og Aarhus havn; foreningen afhændede sin andel i 1910. Kun i de første år havde den haft betydning som mødested for købmændene; bygningen lå, hvor nu D. F. D. S.'s ekspedition og pakhus ligger. Siden har Handelsstandsforeningen ikke selv haft nogen ejendom. I 1942 fik man egne kontorlokaler, først i Kownogade, fra 1949 i Aarhus Oliicfabriks administrati-
onsbygning i Bruunsgade. I 1955 flyttede man til de nuværende lokaler i Ny Banegårdsgade 45.

Bestyrelse og sekretær ved indgangen til foreningens kontor 1962.

Fra venstre Edvard Berg, L. Mikkelsen, Henry J. Jakobsen, G. Valentin-Hjorth, Axel Rydahl Petersen, Herman Salling, Poul Harris og R. Marstrand.

Direktør *Axel Rydahl Petersen* ved rådhuset – det er parkeringsspørgsmål, der står på dagsordenen.

Foreningens virksomhed kræver jævnlige forhandlinger med de kommunale myndigheder; i de senere år har ikke mindst parkeringsspørgsmålet været et stadig tilbagevendende forhandlingsemne.

Skoleudvalgets formand gennem 12 år, isenkræmmer *R. Marstrand*, konfererer med forstander *E. Schmidt* (siddende), som i 1959 afløste forstander *Holger Schou*, der gennem mere end 40 år havde været knyttet til skolen.

Formanden for legatudvalget, direktør *G. Valentin-Hjorth*, i foreningens mødeværelse.

Mange handelsstandsforeninger har store legater med socialt sigte. I Århus er disse legater især samlede under Aarhus Kjøbmænds Hjelpekasse; Handelsstandsforeningens legater støtter fortrinsvis unges uddannelse. - Uret i baggrunden er det eneste inventar, foreningen har tilbage fra den gamle børsbygning.

Direktør *L. Mikkelsen* i samtale med havnedirektør *M. Overvad* (t. h.).

Direktør Mikkelsens særlige område er havnesager; han er bl. a. Handelsstandsforeningens repræsentant i basishavnudvalget.

Direktør *Herman Salling* modtager på sit kontor forhandlingsprotokollen.

Efter bestyrelsesmoderne cirkulerer forhandlingsprotokollen blandt bestyrelsesmedlemmerne, der hver har nogle til den solide hænge-lås. Det er ikke foreningens egne anliggender, der kræver denne diskretion, men hensynet til de erklæringer, der afgives til offentlige myndigheder.

Direktør *Poul Harris* forlader flyvemaskinen i Tirstrup.

I det sidste års tid har Handelsstandsforeningen virket energisk for direkte flyveforbindelser til London og Stockholm. I forhandlingerne med SAS har direktør Harris repræsenteret foreningen.

7. Handelsstandsforeningen og samfundet

En handelsstandsforenings arbejde er ikke blot snævre emner som lukkelov og besættelse af stillinger som vejer og måler. Håndelen berøres af og berører næsten alle sider af samfundet. Derfor spænder interesseområdet også fra folkeskolens undervisning til valutapolitik, fra bynavn med Å eller Aa til internationale skibsfartsaftaler. De omfattende samfundsinteresser har undertiden ført handelsstandsforeningerne ind i det politiske arbejde; dette gælder også Aarhus Handelsstandsforening, der ofte har været taget med på råd ved opstilling af byråds- eller folketingskandidater. En enkelt gang har foreningen offentligt deltaget i valgagitationen. Det var ved folketingsvalget i 1945, da man gennem en annonce opfordrede konservative medlemmer af foreningen til at stemme personligt på grosserer Torben Knudsen. På generalforsamlingen kort efter motiverede formanden, Kai Blicher, dette usædvanlige skridt:

I de senere år har man ofte blandt handelsstandens mænd drøftet det nødvendige i, at handelsstanden i så stor udstrækning som muligt bliver repræsenteret på Rigsdagen. Den betydning, det kan have, at en af handelens egne mænd, der er inde i handelens forhold, forelægger sagerne på tinge, skulle synes indlysende for enhver. Men desværre viser det sig at være meget vanskeligt at få en forretningsmand til at lade sig opstille som folketingskandidat, idet han hævder, at han i tilfælde af, at han bliver valgt, ikke kan ofre den tid, som udførelsen af hvervet nødvendigvis kræver. Ved det nylig afholdte folketingsvalg havde Det konservative Folkeparti formået grosserer Torben Knudsen til at lade sig opstille.

Da man inden for Det konservative Folkeparti havde bestemt sig til den fremgangsmåde at opstille kandidaterne sideordnet, var det nødvendigt, at de kandidater, der skulle have chance for at blive valgt, fik et stort antal personlige stemmer. For at medvirke hertil lod man indrykke en annonce i Aarhus Stiftstidende og een i Jyllands-Posten, underskrevet af formændene for Aarhus Haandværkerforening, Aarhus Handelsstandsforening og Handelsforeningen af 1887. Heri henstilledes det til vælgerne at stemme personligt med streg under på Torben Knudsen.

Da vi fra forskellig side har hørt, at man fandt, det var urigtigt af Handelsstandsforeningen at blande sig i politik, vil jeg gerne her understrege så stærkt som muligt, at det aldrig har været vor mening at udøve politisk agitation, men udelukkende at henstille til de af vore medlemmer, der ønskede at stemme konservativt, at stemme personligt på Torben Knudsen, i stedet for at stemme på partiet, hvad der jo ellers er almindeligt ved folketingsvalg. Desværre lykkedes det dog ikke at gennemføre Torbens valg.

Inden for bestyrelsen synes der ikke at have været vanskeligheder i anledning af denne annonce, selv om ingenlunde alle bestyrelsesmedlemmer var konservative. Der har da heller aldrig været noget organiseret samarbejde mellem foreningen og noget bestemt politisk parti, også fordi det fra Handelsstandsforeningens side mere har været ønsket om at sikre erhvervene repræsentation, der i de enkelte situationer har været drivende, fremfor trang til at støtte en bestemt politik på alle samfundslivets områder⁵⁴.

Handelens placering i det moderne samfund har været det centrale for foreningens ledere. Den linje, der har præget deres virke både i Handelsstandsforeningen og i handelens centralorganisationer, har været et bevidst arbejde for at sikre handelens organisationer såvel lokalt som på landsplan en plads i det moderne Organisations-Danmark. Man har arbejdet for dette ikke blot ved at hævde sin ret, men også ved at udføre de betroede opgaver med omhu og saglighed; foreningen er derved blevet draget ind i samfundets forvaltning og er blevet accepteret som en af de koordinerende kræfter. De nye vilkår betyder mere arbejde og færre resolutioner; men de betyder også større indflydelse.

NOTER

Aarhus Handelsstandsforenings arkiv befinder sig dels hos foreningen, dels i Erhvervsarkivet (til ca. 1940).

1. Formandens beretning, s. 31.
2. Forhandlingsprotokollen 1862-1894.
3. En anmodning om optagelse synes aldrig at være blevet afvist.
4. Forhandlingsprotokollen 4. okt. 1916, jfr. 27. nov. 1935.
5. Forhandlingsprotokollen 26. nov. 1930.
6. Bilag til generalforsamlingen 1942.
7. Stenografisk referat i Bilag til generalforsamlingen 1942.
8. Stat. årbog f. Århus, tabel 1, og opgørelse i Bilag til generalforsamlingen 1952.
9. Formandens beretninger 1952-58 og mundtlig meddelelse fra sekretæren.
10. Undersøgelsen bygger på medlemskartoteket pr. 10. juli 1962.
11. Stat. årb. f. Århus 1961, tabel 83.
12. Opgjort på grundlag af Medlemsprotokol 1946-54.
13. Bilag til generalforsamlingen 1941, Generalforsamlingsreferater 1945, 1948, 1949, 1955 og mundtlig meddelelse fra sekretæren.
14. Bilag til generalforsamlingerne.
15. Formandens beretninger 1939, 1942 og 1947; jfr. om isbryderbetjeningen af Århus i beretning 1940.
16. I årene 1949-51 satte en sag vedrørende bestyrelsens misbilligelse af, hvad man fandt var ukollegial optræden af et medlem, sit præg på generalforsamlingerne, som var ganske usædvanlig livlige. Stenografiske referater i Bilag til generalforsamlingerne.
17. F. eks. referaterne for 1941, 1943, 1947, 1949.
18. Bilag til generalforsamlingen 1942.
19. Protokollen 24. sept. 1943.
20. Protokollen 6. nov. 1946. Referat af generalforsamlingen 1946.
21. Medlemsprotokol 1946-54.
22. Referat af generalforsamlingen 1947.
23. Referat af generalforsamlingen 1953.
24. Protokollen 23. nov. 1960.
25. Regnskabsbøgerne, de pågældende år.
26. Beretning om Den jydsk Handelsstands Centralforenings repræsentantmøde 1959, s. 19 ff.
27. Formandens beretninger og generalforsamlingsreferater, især 1937, 1946, 1947, 1948, 1950, 1951, 1954, 1955, 1956, 1960.
28. Bilag til generalforsamlingen 1942.
29. Referat af generalforsamlingerne 1942 (isenkræmmer), 1946 (kolonial), 1947 (manufaktur), 1955 (trælast).
30. Referater af generalforsamlinger 1945, 1946 og 1955.
31. Protokol 5. december 1961.
32. Bygger dels på en gennemgang af en række valutasager, dels på mundtlige oplysninger fra sekretæren.

33. Generalforsamlingsreferaterne for de pågældende år.
34. Formandens beretninger 1942-48.
35. Formandens beretninger 1948 og 1950-57.
36. Protokollen 2. nov. 1938.
37. Protokol 1938, s. 242, 1942, s. 59 og 1948, s. 319.
38. »Aarhus Handelsforening 1862-1937«, s. 116.
39. Referat af generalforsamling 1942 og Bilag til generalforsamling 1942.
40. Formandens beretning 1952, generalforsamlingsreferat 1952 samt sag nr. 14: havneforhold.
41. Århus byråds forhandlinger 1958-59, s. 18.
42. Formandens beretning 1958.
43. Formandens beretning 1959.
44. Formandens beretning 1960, jfr. Protokollen 17. sept. 1959 og 16. aug. 1960.
45. L. V. Birck: Trafikøkonomi, 1931, s. 21 f., Marius Christensen: Rutefart 1931, passim især s. 125 ff. og J. Chr. Aschengreen: Skibsfartens problemer i Natøk. Tidsskr. 1960, s. 105-18 samt sag nr. 14: havneforhold.
46. Referat af generalforsamlingen 1948.
47. Demokraten 2. dec. 1948 og Horsens Avis 2. december 1948.
48. Protokol 9. okt. 1951, 10. dec. 1951, 3. april 1952, 22. sept. 1954 og 30. dec. 1959 samt Jyllands-Posten og Aarhus Stiftstidende 26. nov. 1959.
49. Protokol 5. okt. 1961.
50. Protokol 9. maj og 20. juni 1958, 25. febr., 9. apr., 2. juni, 22. okt. og 3. dec. 1959, 16. maj og 15. nov. 1960, 23. jan. og 20. marts 1961. Formandens beretninger 1960 og 1961. Demokraten og Aarhus Stiftstidende 24. nov. 1960.
51. Årlige trykte beretninger fra handelsskolen, formandens beretninger 1945 og 1959-61.
52. Formandens beretning 1943.
53. »Beretning fra Den jydsk Handelshøjskole og Handelshøjskolen i Århus 1951« og Formandens beretning 1955.
54. Protokol 5. marts 1941. Formandens beretning 1945, Protokol 14. okt. 1953, 21. jan. 1954, 13. marts 1962 samt sag nr. 56: borgerligt kommunalt samvirke.

Århus vestindiske Handels Selskab

Oprettelse og sammenbrud

Af EMANUEL SEJR

De store danske handelsselskaber havde en hektisk blomstringsperiode i 1770erne og begyndelsen af 1780erne. Baggrunden var den amerikanske frihedskrig, som medførte, at de store søfartsnationer fik andet at tænke på end at pleje handelen, de små neutrale stater så sig da pludselig i stand til at etablere en stor og meget lønnende oversøisk handel. Den 4. juli 1776 havde de nordamerikanske fristater udstedt deres uafhængighedserklæring og var dermed i krig med det britiske rige; den 6. februar 1778 sluttede Frankrig forbund med De forenede Stater, fordi det ved at indtræde i krigen bl. a. så en mulighed for at genvinde en del af det prestigetab, syvårskrigen havde tilføjet Frankrig, ikke mindst gennem Englands indgriben. I 1779 blev også Spanien draget ind i krigen og året efter tillige Holland. Alt dette skabte »den store konjunktur« for dansk skibsfart og handel¹.

Det var særlig Asiatisk Kompagni og Det vestindiske Handelsselskab i København, som profiterede af disse forhold. Aktierne i Asiatisk Kompagni, hvis pari var 500 rdlr., steg i juni 1782 til 1.850 à 1.900 rdlr., og Det vestindiske Handelsselskabs aktier (parikurs: 300 rdlr.) stod på samme tidspunkt i 890 à 900 rdlr². Og så havde det endda været muligt for dette selskab at opskrive aktierne til det tredobbelte og desuden udbetale en betragtelig dividende.

Intet under at man også andetsteds i landet ønskede at være med i kapløbet. I Århus begyndte man at røre på sig i begyndelsen af 1782, og den 29. marts dette år kunne man i Jydske Efterretninger, der udkom i Ålborg – Århus havde endnu ikke fået en avis – læse følgende

Plan og Invitation

til Actiers Tagelse udi en i Aarhus aftraaende Handel paa Vestindien.

Saa vist som de nuværende udenlandske Conjuncturer tilveiebringe alle neutrale Magters Søestæder betydelige Fordeele ved Negotien; saa beklageligt er det for denne Bys veltænkende Handelsmænd, ikke at kunne nyde nogen Nytte

af disse fordeelagtige Handels-Omstendigheder, da enkelte Personers Formue ei er tilstrækkelig til at udføre et Foretagende herudinden.

Vi høre, og have, daglig Exempler, at vore Naboe-Kiøbstæder, deels enkelte, deels samlede Interessentskaber bruge Tiden og Nytten af den nærværende Handel paa Vestindien, og formodentlig af deres Arbeide høste den forønskede Velsignelse. I hvilken Henseende vi Underskrevne have eenstemmig, og for tillige at bidrage til denne Byes forfaldne Negoties Opkomst, besluttet, her i Aarhus at oprette og anlægge et Vestindiansk Handelsselskab, hvorudi enhver, indensaavelsom udenbyes Patriot, efter eget Godtbefindende og Omstændigheder kan tage Deel. At iværksætte og fuldføre dette Forehavende, maatte vel nu for Tiden, og saa længe de udenlandske Krigs-Uroeligheder vedblive, ansees for et denne Bye nyttigt Anlæg, da vi allene kunde tage Kiøbenhavn og andre neutrale Handels-Stæder i Betragtning, hvor den Vestindiske Handel nu er i største Flor.

Vor Egn og omliggende Steder har af Naturen alle de Producter, som til samme Negotie udfordres, saa man allene fattes en tilstrækkelig Capital til Handelsens Fuldførelse, hvortil enhver af os, efter Formue, skal contribuere; og naar man heraf skal kunne drage den behørig Nytte, og ikke lade den fordeelagtigste Markedslid i Vestindien gaae Interessentskabet af Hænderne, saa ansees for tjenligt, stedse at afsende en Skibsladning hvert Foraar, og ligeledes ethvert Efteraar, alt med Provisions-Vare, Bygnings-Materialier, Jern, slagen Tougværk etc. efter Skiønsomhed og beste Overlæg; og hvis Capitaler i saa Maade calculeres til enhver Ladnings Udredelse imellem 18 til 20.000 Rdlr. Dansk Courant.

Ligeledes for at kunne profitere af de paa denne Fart ellers meget høje Fragter, som og med Fordeel i Vestindien at kunne anvende de for Varene hævende Capitaler, saa ønskede man, til denne Negoties meere fordeelagtige Fremme, at kunne faae indkiøbt 2de til denne Handel skikkede todækket Skibe, hvert af circa 70 Commerce-Læsters Drægtighed, hvilke ansættes at ville koste, hver for sig, i god seilbar Stand 10.000 Rdlr. Dansk Courant; og hvoraf sees, at samme Negotie, naar den med alle muelige Fordeele skal iverksættes og fuldføres, udfordrer en Capital af 60.000 Rdlr., indeelt i Lodder eller Actier til 50, skriver Halvtredsindstyve Rigsdaler for hvert Lod eller Actie, hvortil alle og enhver af saavel inden- som udenbyes veltænkende Patrioter indbydes at tage Deel, og ærbødigt ombedes, behagelig at anmelde sig til Subscription for saa faa eller mange Actier, som maatte forlanges i dette forhaabentlig nyttige, og til fælleds Fordeel hensigtende, Handels-Selskab, indtil forbemældte udfordrende Capitaler ere subscriberede. Imidlertid ere de til denne attraaende Handels Iværksættelse og efterfølgende opsatte preliminaire Conditioner, saaledes:

1. Capitalen til denne Handel paa Vestindien eragtes da fornøden at være 60.000 Rdlr., indeelt i 1200 Actier, hver Actie til 50 Rdlr. Dansk Courant, som maatte indskydes og betales i 4 Terminer, nemlig til Ultimum Julii og Ult. Octobr. a. c. samt Ult. Februaris og 4. Junii 1783 med 12 Rdlr. 3 Mk. hver Gang pr. Actie, imod Interims-Qviteringer for de tre første Terminer, men naar den 4. Termin betales, da imod formeligt Actie-Brev og fuld Qvitering. Skulde da Indskudet for subscriberede Actier til nogen af Terminerne vorde tilbageholdt, blive slige Actier overladte til andre, den eller de, som erbyder sig at opfylde Indskudet, og den første Eier nyder sit derpaa giorte Indskud tilbage, for saa vidt at Selskabet ei derved lider noget Tab.

2. Enhver Interessent, som haver 4 Actier og derover, haver een Stemme udi alle forefaldende Afhandlinger, hvor voteres bør, og maae en fraværende Interessent, item Enker og Værger for Umyndige, som ei ville, eller kan, møde, committere anden Interessent til at votere for sig; men de mindre Interessenter have i og for sig selv ingen Stemme, dog at disse behagelig i Forsamlingen enten mundtlig eller skriftlig kan afgive deres Betænkning og Forslag om alt, hvis der maatte sigte til Selskabets Fordeel.

3. En aarlig General-Forsamling af Interessenterne fastsættes een Gang for alle, uden videre Bekjendtgjørelse, at holdes i Aarhus paa et dertil beqvemt Sted den 1. Julii, eller om samme indfalder paa en Helligdag, da paa den næstfølgende Søndag, for da efter fleeste Stemmer at udvælge Directeurer i afgaendes eller vacant blevnes Sted, overveie og beslutte om Skibes Indkiøb eller Befragtning, samt de forestaaende Cargaisons og Udredningers Besørgning paa bedste Maade, med hvis videre, Selskabet maatte eragte nødvendigt at bestemme til Directeurernes Efterretning, og i den Formodning, at Subscriptionen til den 30. Junii næstkommende maatte have complet, saa bliver ogsaa General-Forsamlingen for dette Aar den bemældte 1. Julii foretagen her i Aarhus om Eftermiddagen Klokken 1 Slet, til samtlige Interessenteres behagelige Møde, hvor da først og fornemmelig af erforderende Fornødenhed maae udvælges 4 boesatte Handelskyndige, og i dette Selskab stemmende, Mænd af Aarhus Bye til Directeurer; og dernæst at deliberere og resolve paa de Poster, som Undertegnede til denne Handels Fremme agte at fremføre.

4. Directeurerne maae altsaa beqvemme sig til at imodtage Indskudene af Interessenterne til de fastsatte Terminer, derfor qvitere, og endelig for den fulde Betaling at udfærdige et formeligt Actie-Brev paa hver Actie til Vedkommende, vaage for Cassens Sikkerhed, ved at bevare Selskabets beholdende Capital, altid udi en dertil indrettet sterk beslagen Kiste med 4 differente Laase for, hvortil enhver Directeur skal have, selv bevare og bruge, sin Nøgel, eller udi hans lovlige Forfald imidlertid betroes en anden god Mand og Interessent i Byen, og Kisten at staae enten hos en af Directeurerne selv, eller og paa et andet sikkert Sted, hvor de for tienligst eragte og vorde eenige om. De beskikke en duelig og vindskibelig Bogholder, saavelsom og med hver Ladnings Vahre en habil og redelig Kiøbmandsbetient til Negotiens Besørgning i Vestindien, samt tillægge enhver af disse Betientere behørig Instrux og Forholds-Ordre; de besørge Correspondencen, Skibenes Befragtning, eller dessens Indkiøb og Udredninger, Ladningernes Indkiøb og Forhandling her og i Vestindien, samt Retour-Ladningernes Salg paa offentlig Auction i Kiøbenhavn eller paa andet tilladeligt Sted, item besørge Assurance paa Skibe og Ladninger altid for Tour og Retour, saavelsom ellers i alle Maader dirigere og forestaae Interessentskabets Negotie og Affaires, alt med god Conduite, og i Hensigt til Selskabets sande Fordeel, ved hvilken Forretning dog følges efter al Muelighed de Beslutninger, som Interessenterne i deres aarlige Forsamling udi noget Tilfælde maatte vedtage til Efterretning, og, om det indtreffer, at Directeurerne i et eller andet Forehavende ikke bleve eenige, især, naar ei 3 af dem vare af een Formeening, og Tingenes Iverksættelse ei kunne opholdes efter den næstpaafølgende General-Forsamling til Afgjørelse, da maae Directeurerne skriftlig anmode høi respective Magistraten paa Stedet om at ville udmælde 5 andre

nærværende Interessentere af Handelskyndige (uanset hvor stor eller liden Part Actier de maatte have) for at sammentræde med Directeurerne, og da imellem sig efter fleeste Stemmer at afgjøre Tvistighederne.

5. Bogholderen efter den Instrux og de Ordres, ham af Directeurerne gives, paaligger ei allene ordentlig at holde Casse-Journal og Hovedbog, samt Copie-Bøger af Correspondencen og Regninger, item: En aparte Handlings Udgiftsbog, hvoraf Directeurerne hvert Øieblik kan erfare, hvortil, og hvorledes, de fornødne Udgifter (særdeles i den Tid et Skib udredes, og Cargaisonen samles og indskibes) skeer af de Penge, som dertil Tid efter anden af Cassen udleveres, og have samtlige Bøger sluttede til hvert Aars General-Forsamling, at kunne forelægge Interessenterne til Bedømmelse, samt reenskrive og afcopiere alt, hvis i nogen Maade til Interessentskabets Tjeneste udfordres; men ham paaligger endogsaa at have nøiagtig Tilsyn og Omhu for Vahrenes Leverance og Behandling, det være sig ved Slagning, Saltning, Pakning, Conservation, Bevaring og Afskibning med alt, hvis deraf kan dependere, og derover, saavel som over alle Inventarier at holde god Regnskab og Rigtighed; han imodtager ogsaa alle Vahrene af Leverandører og andre, og derved nøie iagttager de derom giorte Accorder, at de paa det nøieste vorde opfyldte, og ellers meddeeler enhver Tilstaaelse for rigtig Leverance til nærmere erholdende Betaling derefter hos Directeurerne.

6. Saa hastig et Skib er seilfærdigt, expederet, maae ogsaa nøiagtig Regning over dets indehavende Ladning være sluttet, og dets fulde Beløb endnu tillagt 2 pro Cent, som Provision, paa det Directeurerne forinden, eller ved Skibets Afseiling i allerseeneste kan, og bør, efterkomme at ordinere Assurancen paa Værdien af heele Ladningen og Skibets Casque, som skeer helst i Kiøbenhavn ved en paalidelig Commissionair.

7. De beregnede 2 pro Cent af hver Ladnings Beløb conserveres, for deraf at bestride Contoires og Correspondencens Underhold, og en billig Salarium for Directeurerne, item: Til Leie af fornødent Huusrum til Vahrene og dessens Behandling, som alt paa det billigste bliver bestemt og accorderet, og hvad som endda overskyder, kommer Selskabets Casse til Indtægt.

8. Ved ethvert Skibs lykkelige Hiemkomst maae Directeurerne og føie hastig Anstalt for Ladningens Forhandling ved offentlig Auction, og derover forfatte Regning, som tydelig kan vise, hvad derpaa er vundet eller tabt, samt derom bekendtgjøre Interessenterne snarest mueligt.

Enhver i saa Maade, som agter at tage Deel i dette Handelsselskab, vorder herved ærbødigen ombedet at ville for saa faa eller mange Actier, de behage, lade dem antegne hos Kiøbmand Andreas Kaarsberg i Aarhus forinden næstkommende Junii Maanedes Udgang.

Aarhus den 21. Martii 1782.

Jens Anthonyesen.
Peder Herschind.
Niels Kieldrup.
Andreas Kaarsberg.

Jacob Assendrup.
Jens A. Schmidt.
Jess Fæster.

Ole Sanne.
Kield Iversen.
Peter Laurentin.

Indbyderne til oprettelsen af dette handelsselskab tilhørte naturligvis de toneangivende kredse inden for datidens århusianske erhvervsliv. Jens Anthonsen – selv skrev han forresten slet og ret Antonsen – var nordmand, født 1727 i Trondhjems stift siger en kilde³; en anden opgiver, at han var født i Kristiansand, hvad han selv synes at have meddelt, da han 1755 tog borgerskab i Århus som gørtler »og liden handel med små kræmmeri at rejse om med til markeder«⁴. Det lyder ikke af så meget, men Jens Antonsen må have været en dygtig mand; han oparbejdede hurtigt en god forretning i sin gård i Studsgade, ligesom han ejede flere andre ejendomme i byen. Han var medejer af Århus' næststørste skib, og 1782, samme år som det århusiansk-vestindiske handelsselskab blev oprettet, havde han råd til også at tage 10 aktier à 100 rdlr.⁵ i »Det kongelige danske, norske, slesvigske og holstenske forenede Handels- og Kanal-Kompagni« (den såkaldte Eider-kanal, der forbandt Kielrøfjord med Eideren), hvis triste levnedsløb var lige så kort, som dets navn var langt⁶. Jens Antonsen var en årrække domkirkens værge og ofrede mange penge på kirkens udsmykning; en tid var han også byens kæmner⁷. Da hans ægteskab var barnløst, oprettede han legater af sin overflod, »syge og sengeliggende til hjælp og vederkvægelser«⁸. Hans egen alderdom blev i øvrigt trist nok; de sidste fem år var han blind, og 1803 døde han »fra en høj besværlig alderdom og dens hårde lidelser«⁹.

Købmand Peder Herschind eller Herskind, som familien senere skrev, var Jens Antonsens gode ven og blev eksekutor i hans bo¹⁰. Han var født i Århus 1738, tog borgerskab 1757 og var en årrække eligeret borger, dvs. medlem af bystyret; han var værge for Frue Kirke og blev tidligt en meget velstående mand, var 1778 medinteressent i en tobaksfabrik i Århus¹¹, og han tog i 1782 ikke mindre end 20 aktier i det usalige kanal-kompagni¹². Han ejede adskillige ejendomme i byen, og ved hans begravelse – han døde 1826 – blev kisten ved kirkegårdsporten »modtaget af en frivillig sørgemusik, foranstaltet af skønsomme medborgere til hæder for den afdøde«¹³.

Niels Kieldrup, eller Kiellerup, ejede en stor gård i Mindegade, hvor der senere indrettedes eksercerskole for dragonregimentet. Han drev handel og havde skibe på søen; men tillige anlagde han »slagteri« i større stil, indkøbte »300 stald-stude foruden et stort parti af flæsk« og var »den eneste her på stedet, der har befattet sig med saltet køds udførsel«¹⁴. Han døde 1789 »i sit 52. år«¹⁵.

Købmand Jacob Assendrup boede på Brobjerg, dvs. Frederiksgade, og tilbød 1772 sammen med købmand Ole Sanne at overtage konsumtionen, opkrævningen af toldafgifterne ved byens porte, mod en årlig afgift af 9.400 rdlr., da ingen havde villet overtage den »på de af kancelliet satte vilkår«¹⁶.

Jacob Assendrup bortkaldtes 1805 »ved sund fornuft og rolig, stille død« i sit 75. år¹⁷.

Købmand Jens Andersen Schmidt (1736–89) ejede en anselig gård i Dynkarken og var en velstående mand, der 1782 købte 10 aktier i kanal-kompagniet. Efter hans tidlige død solgtes to af hans skibe ved auktion, jagterne »Helene« og »Håbet«, henholdsvis 19 og 17 kommercelæster drægtig¹⁸.

Købmand Jess Fæster boede på Vestergade og var ligesom Peder Herschind medinteressent i den 1778 anlagte tobaksfabrik. Han døde 52 år gammel i 1789¹⁹.

Købmand Ole Sanne havde i 1770 sammen med andre fået bevilling til oprettelse af et sæbesyderi med oliemølle²⁰ og tilbød som nævnt 1772 sammen med Jacob Assendrup at overtage konsumtionen. Han havde en gård i Dynkarken og døde 1812 i sit 81. år²¹.

Købmand Kield Iversen havde en gård på Tangen og ejede tillige et pakhus ved åen, ligesom han sammen med købmand Poul Frausing ejede briggen »Elisabeth«²². Han døde 1797 »en stille død«, 64 år gammel²³.

Peter Laurentin (1744–1819) var født i Kerteminde, men tog 1778 borgerskab i Århus »i al slags handel, ja endog alenkram«²⁴. Han ejede den store gård på Lille Torv mellem Vestergade og Tangen, senere købmand Lazarus' gård, hvor nu Handelsbankens bygning findes. Peter Laurentin var forligskommissær og blev 1817 udnævnt til agent²⁵. Han giftede sig 1781 med en datter af Jacob Assendrup, og i ægteskabet var der 14 børn, »hvoraf de 8 modtager ham i de saliges bolig«, som hans enke skrev i dødsannoncen, da Peter Laurentin 1819 var afgang ved døden²⁶.

Andreas Kaarsberg var født i Århus og tog 27 år gammel borgerskab i »handel uden alenkram«²⁷. Samme år, 1776, giftede han sig med en datter af pastor Dons i Brabrand. Han ejede skib sammen med købmand Jens Andersen Schmidt²⁸, der var gift med en Kaarsberg, men i øvrigt synes han især at have interesseret sig for den tobaksfabrik, han sammen med andre anlagde i slutningen af 1770'erne²⁹, og som senere betegnedes som den af »Andreas Kaarsberg og Compagni« drevne³⁰. Det gik ham imidlertid skævt: i begyndelsen af 1790'erne gik han fallit, og formodentlig er hans sind derved blevet uligevægtigt, i hvert fald indviklede han sig i processer, hvor tillige hans »fornærmelige udtryk« mod modparten, købmand Poul Frausing, og »de skammelige og nærgående beskyldninger« mod dommeren blev mortificeret³¹. Senere blev han færgekasserer, dvs. opsynsmand ved færgefarten til Kalundborg, og boede i et lille hus i Fiskergade³². Han døde 1826.

Det kom ikke til at skorte på liebhavere til aktierne i det århusianske handelselskab; 1782 var jo netop året for de store handelskompagniers højkonjunktur, og også i Randers indbød man til et lignende aktieselskab³³. I maj kunne det meddeles fra Århus, at de stipulerede 1.200 aktier var tegnede, og at desuden adskillige derudover havde ønsket at få aktier, hvad man stillede i udsigt måske kunne lade sig gøre efter 1. juli, hvis generalforsamlingen muligvis »kunne vorde til sinds at formere societetet med flere aktier til et større antal skibes indkøb«³⁴. Det skete også; man kom op på 100.000 rdlr. i aktier à 50 rdlr., og på generalforsamlingen den 1. juli valgte man de i planen omtalte fire direktører, som foruden mange andre pligter også skulle vogte selskabets kasse og have hver sin nøgle til »4 differente låse«, så alle direktørerne måtte være til stede, når kassen skulle åbnes. Man bør dog ikke undre sig alt for meget over denne forsigtighed, men huske på, at Århus dengang overhovedet ikke havde en bank eller nogen form for pengeinstitut; hvad man havde af likvide midler måtte gemmes i »strømpeskafterne«, og det var da rimeligt at gøre dem så solide og sikre som muligt.

Til direktører valgtes Andreas Kaarsberg og Niels Kieldrup samt uden for indbydernes kreds amtsforvalter Jens Thygesen og rådmand, senere borgmester Niels Rohde. Allerede inden årets udgang kom Kaarsberg og Kieldrup imidlertid i totterne på hinanden, og i skrivelser til generalforsamlingen 3. januar 1783 trækker de sig begge tilbage, Niels Kieldrup på grund af »en tvistelighed imellem direktør Andreas Kaarsberg og mig«, og Kaarsberg fordi han af sin meddirektør »hr. Niels Kieldrup i kompagniets affærer på en meget ubehagelig måde er blevet beegnet«. Begge skrivelser noteres læst ved generalforsamlingen³⁵, men ingen beslutning synes taget; derimod klagede Kieldrup i en ny skrivelse af 20. januar 1783 over, at »et slet menneske og et undt gemyt« har udspremt det rygte, at han (Kieldrup) »har gjort mig de allerstørste fordele til interessenternes skade og tab«, og viser omstændeligt hvor uretfærdige sådanne beskyldninger er. Resultatet blev, at Niels Kieldrup virkelig trak sig tilbage fra direktionen, hvor han erstattedes af Ole Sanne, mens Andreas Kaarsberg fungerede videre.

Af de nyvalgte direktører var amtsforvalter Thygesen en af byens mest virksomme borgere. Han var ikke blot interesseret i tobaksfabrikken, men havde også anlagt en oliemølle med sæbesyderi og tillige en »saffians- og korduansfabrik med huders og skinds garvning«, og stiftamtmanden roser ham flere gange for »flid og activité« i sin årlige indberetning til rentekammeret om byens embedsmænd³⁶. Amtsforvalter Thygesen boede i den såkaldte Trods Katholm (nuværende Mindegade 4), som han i 1764 havde købt ved auktion, men han ejede desuden flere andre større og mindre huse og gårde³⁷.

AARHUUS WESTINDISKE *N° 1790* - HANDELS SELSKAB

Undertegnede, som udmeldte Directeurer af det i Aarhus oprettede Westindiske Handels Selskab, gjøre hermed vitterligt: at Hænderhaveren er Interessent i bemeldte Selskab og dets Fond 100000⁰⁰ Rigsdaler for En Actie, som er en Tve Tusende Deel eller 50 Rdl⁰⁰ skriver Halvtredindstyve Rigsdaler Dansk Courant, hvilke udi Selskabets Casse ere eelagte; Thi kiendes Hænderhaveren for en Interessent udi dette Handels Selskab, og er, pro rata af sin indskudte Capital, delagtig udi Selskabets Nædler og Effecter, havendes og tilkommendes, saavel som udi alle dets forleante og herefter forleende Friheder og Benaadninger, saamt deraf, ved den Allerhøyestes Distand, flydende Fordele, alt efter den herom publicerede Plan og Indbydelse de Dato 21 Martii Anno-1782 og ellers efter Selskabets videre gjordte saamt fremdeles gjørende Beslutninger.

Og naar Hænderhaveren dette Actie Breve nogen anden til Gjænsom seljer og afsætter, giver Nioborn Directeurerne det skriftlig tilkende, til Ansford i Interessentens Løse.

Selskabets General - Forsamling, som er holdt den 1te Julii Aarlig, vorder holdet udi dets Gjænsoms Gaard her i Aarhus.

Aarhus den 1te Martii Anno 1783

Thyge Jensen, Nioborn, Andreas Kaarberg

*Hænderhaveren
Hert Frederic Romildt*

Rådmand, senere borgmester N. Rohde var også en mand, der havde mange jern i ilden; han var en tid byskriver, endvidere hospitalsforstander og »direktionsskriver« ved Støvringgård Kloster³⁸. Han ejede desuden flere gårde, bl. a. Vestergade 11, den senere Mønstedtske gård, som han 1781 solgte til stiftamtmand Fr. Güldenchrone³⁹, og han må i det hele taget have været en velhavende mand, siden han 1782 kunne tegne sig for 24 aktier i kanalkompagniet⁴⁰. Da han i 1783 søgte borgmesterembedet, skrev stiftamtmanden i sin indstilling, at han »har i en del år uden løn og indkomst taget del i byens forretninger, på det nøjeste kender byens og borgernes tilstand og desuden er en mand, der har indsigt og erfaring, og hvormed byen altså meget vel ville være tjent«⁴¹. Det gik imidlertid tilbage for borgmester Rohde; det kan ikke ses, om det er den uheldige udvikling i det vestindiske selskab, der økonomisk har slået ham ud, men medvirkende har den vel nok været. I 1797 averterede han sin gård på hjørnet af Kannikegade og Skolegade til offentlig auktion⁴², året efter gik han af som borgmester, og da han døde i 1800 var hans bo insolvent⁴³.

Direktørerne i handelsselskabet tog fat straks efter starten. Man måtte først og fremmest have kontorer og oplagsplads, og hertil udså man rektor Jens Worms gård på Mejlgade, som direktionen anmodede Jens Antonsen om at søge købt; han fik lov til at gå indtil 1.300 rdlr., men som god forretningsmand lykkedes det ham at erhverve den for 1.200 rdlr. Dernæst skulle der købes skibe, og man fik to »brigantin skibe«; det første døbttes »Selskabets Haab«, og dets fører blev kaptajn Jes Sørensen, mens det næste blev kaldt »Aarhus« og fik Søren Herschind som kaptajn.

Allerede den 27. november 1782 var »Selskabets Haab« lastet og sejlferdig. Det var en meget broget ladning: 300 tdr. saltet oksekød à 12³/₄ rdlr., 100 tdr. saltet flæsk à 15¹/₂ rdlr., 200 fjerdinge smør »i egefoustage, gibside i bunden« à 10 rdlr., 300 tdr. hvedemel à 7 rdlr., 150 tdr. rugmel à 5¹/₂ rdlr., 16 kasser perlegryn, 26 tdr. »Aalborg-Sild« à 6¹/₂ rdlr., 52 bundter tørfisk, 13 foustager stivelse »eller amdam«, 24 tdr. tjære, 5 tdr. beg, 100 grå hatte og 24 sorte, 90 par bukser og trøjer af bleget lærred, 325 skjorter, 18 par hørgarns lagener, 9 blågarns dito, 47 dusin handsker, 62 dusin par strømper, 255 par sko, 236 par »russiske pampusser eller tøfler«, 12.000 stkr. mursten m. m. m. Det hele beløb sig med provision til 15.897 rdlr.

Ved en generalforsamling den 3. januar 1783 var man endnu nogenlunde forhåbningsfuld. Det blev overvejet, om der skulle anskaffes et tredje skib;

men da der var »aspecter til fred imellem de krigende magter«, hvad der eventuelt kunne betyde afslutning på de gode handelskonjunkturer, besluttede man hellere at bruge pengene til at anskaffe et lager af varer, så skibene straks kunne få last igen, når de kom tilbage.

I løbet af 1783 sank modet stærkt. Aspecterne til fred blev til virkelighed, og da fredstraktaterne var underskrevet i Versailles, var mulighederne for dansk handel på Vestindien stærkt forringede, bl. a. fordi de franske kolonihavne, som under krigen havde stået åbne for de neutrale landes skibe, nu blev lukket for dem. I København faldt kurserne på det derværende vestindiske handels-selskabs aktier med betænkelig fart; mange private firmaer, som havde levet højt på krigs-konjunkturerne, måtte staten forstrække med lån for at undgå en større krise, og kanal-kompagniet foretrak regeringen, som alligevel stod bag, at overtage helt og ombytte aktierne med statsobligationer. Derved undgik man katastrofen, men landets økonomiske stilling i den europæiske familie var rigtignok stærkt forringet⁴⁴.

I Århus var der ingen, som trådte hjælpende til, og det århusianske handels-selskab havde endda ikke blot den almindelige modgang at kæmpe mod, men var også udsat for direkte uheld: det først afsendte skib »Selskabets Haab« kom allerede på udfarten ud for svære storme, hvorved skibet beskadigedes og en del af varerne ødelagdes af vand. At man senere erkendte, at skibet fra begyndelsen »ikke havde været kompagniet tjenlig, hverken i henseende til sin ringe drægtighed til udenlands handel eller til alder og brøstfældighed«, reddede jo ikke situationen, og da skibet tilmed måtte sælge sin last med store tab – det forlød endogså, at kaptajnen blev nødt til at sejle fra Vestindien til Lissabon og sælge det saltede kød for $4\frac{1}{2}$ rdlr. tønden, mens indkøbsprisen var $12\frac{3}{4}$ rdlr. – forstår man, at direktionens humør har været langt nede.

Måske er det under disse triste omstændigheder, at man har overvejet muligheden af at slå sig på slavehandel fra den danske koloni Guinea på Afrikas vestkyst. I hvert fald ligger der i handels-selskabets arkiv en udførlig skrivelse fra en hr. J. Høst i Veierslev, hvori han – efter opfordring – giver en beregning over udgifterne ved en rejse til Guinea »for der at tilhandle sig slaver, guld og elefant-tænder, som alle tider er en god og fordelagtig handel«, mens »den vestindiske handel for nærværende tid vil give liden eller ingen fordel, ja, efter alle udsigter mere tab end gevinst«. Til at købe slaver, guld og elefant-tænder for behøvedes »kanon-krudt, geværer, brændevin, messing, kobber, jern, silketørklæder, ølglass, knive, tobak m. m. m.« til et beløb af ca. 27.000 rdlr., og herfor kunne man få 400 slaver, 200 unser guld og 10.000 pund elefant-tænder. »Af de indkøbte 400 slaver bringes 380 slaver til Vestindien, hvor de sælges til det ringeste 250 rdlr. vestindisk courant, som er

Hamburg,

Anno 1785

INVENTARIUM

des zwenvedecten Schnauschiffes

genannt:

Selskabets - Haab,

(die Hoffnung der Gesellschaft).

circa 62 Commerce-Lasten groß,

im Jahr 1764 zu Newcastle neu erbauet,

geführt von

Capitain Jesø Sørensen

und allhier im Hafen liegend,

mit allen seinen Masten, Rundhölzern, Wanden und Stagen, auch dazu gehöriger Tafelagie,

bey dem Schiffe zu liefern, nemlich:

An Ankers.

I	Plegt: Anker	} nach Proportion der Größe des Schiffes
I	Daglyks dito	
I	Tau dito	
I	Worp dito	
I	dito dito, kleiner, mit eisernem Anker-Stock	

An Tauen.

I	Plegt: Tau, 12 Zoll dick, 120 Faden lang,	$\frac{1}{2}$	geschliffen
I	Daglyks dito, 11 dito, 130 dito,	$\frac{1}{2}$	dito
I	Tau dito, 11 dito, 60 dito,	$\frac{1}{2}$	dito
I	Kabel dito, 8 dito, 130 dito,	$\frac{1}{2}$	dito
I	Pard: Leine 4 $\frac{1}{2}$ dito, 120 dito,	$\frac{1}{2}$	dito
I	Woy: Reep 4 $\frac{1}{2}$ dito, 18 dito,	$\frac{1}{2}$	dito
I	dito dito, 5 $\frac{1}{2}$ dito, 24 dito,	$\frac{1}{2}$	dito
I	Stück altes Kabel-Tau		

An Segeln.

I	Groß: Segel, ein wenig von Mäusen angefressen, wenig gebraucht
I	dito, alt
I	Groß: Marssegel, $\frac{1}{2}$ geschliffen
I	dito, $\frac{1}{2}$ geschliffen
I	Fock, (hat einzelne Mäuselöcher,) $\frac{1}{2}$ geschliffen
I	dito, $\frac{1}{2}$ geschliffen
I	Vorder Marssegel, wenig oder gar nicht gebraucht
I	dito, $\frac{1}{2}$ geschliffen
I	dito, alt
I	Besaaen, neu
I	dito, $\frac{1}{2}$ geschliffen

dansk courant ialt 76.000 rdlr.«. Om de resterende 20 slaver er beregnet som »svind«, melder historien intet om. Guldets værdi ville indbringe 3.600 rdlr., og elefanttænderne skulle give 10.000 rdlr., og med forskellige andre indtægter nåede Høst op på et budget på 97.000 rdlr., mens udgifterne ansloges til 41.000 rdlr., så netto-overskuddet blev på 56.000 rdlr.

Det må have lydt fristende for direktionen, og det er næppe afsky for slavehandel, som har holdt den tilbage, for det var jo en af datidens anerkendte handel og hovedindtægtskilden for den danske koloni Guinea gennem adskillige år; derimod kan de betydelige etableringsudgifter nok have virket afskrækkende, for hvor skulle direktionen tage 41.000 rdlr. fra, når så godt som hele selskabets aktiekapital var beslaglagt i forvejen. Måske har man også allerede fået et vink om, at lukningen af de franske koloniers havne betød et knæk også for slavehandelen⁴⁵. I hvert fald: ekspeditionen til Guinea blev ikke til noget. Derimod begyndte der at opstå uro blandt interessenterne, særlig de århusianske, som havde set det beskadigede skib komme hjem og lettest kunne få et indtryk af tingenes udvikling, og i begyndelsen af 1784 indkaldtes til en generalforsamling, fordi »nogle interessenter ved skrivelse til direktørerne har forlangt, at ej noget i selskabets anliggender blev foretaget, forinden en generalforsamling var holdt for i samme at overveje og bestemme, hvorvidt selskabets handel efter nærværende konjunkturer enten ganske måtte ophæves eller i visse måder end videre beforders«⁴⁶.

Nu var aktionærerne spredt over hele Jylland, ja hele landet, også København, og da det ikke kunne forventes, at ret mange uden for Århus ville udsætte sig for de daværende betydelige rejsebesværligheder og -omkostninger, havde man åbenbart opfordret til at indsende skriftlige betænkninger. I hvert fald ligger der i selskabets arkiv en række udtalelser fra forskellige steder, også fra Århus, hvor man skulle synes, det var unødvendigt; men man har åbenbart villet sikre sig at få sin mening fremsat eftertrykkeligt. Udtalelsen fra Århus er således underskrevet af en lang række navne, hvoriblandt også en del af indbyderne i 1782, f. eks. Jens Antonsen, Niels Kieldrup og Kield Iversen, og den går meget stærkt ind for at ophæve selskabet så hurtigt som muligt: »Det flyder af tingenes natur«, hedder det, »at virkningen må ophøre, når årsagen ikke længer finder sted; denne sandhed er så rigtig, at ingen fornuftig kan kalde den i tvivl. Men nu er det her i byen (kun alt for sildigt) oprettede vestindiske handelsselskab en virkning af det håb, de skønne udsigter, der, så længe krigen mellem sømagterne varede, var til at høste rige fordele ved handel med og udskibning af vor fædrelands produkter til Amerika. Dette håb er forsvunden, og udsigterne ved den mellem de krigende parter sluttede fred aldeles tilintetgjort. Slutningen altså bliver denne: at kompagniet

må ophæves, efterdi den med dets stiftelse hafte hensigt ingenlunde kan opnås, hvilket det allerede gjorde forsøg til mange af interessenternes følelige skade om ikke ruin har overtydet os og hele verden om; og sandelig: dette må nødvendig ske, før end der skrives til noget nyt handels-forsøg, om ellers den lille rest, der endnu kan være af selskabets indskudte kapital, skal kunne reddes og konserveres interessenterne til bedste . . . «.

Alle interessenterne var dog ikke af samme mening, heller ikke i Århus. Stiftamtmand Fr. Güldenchrone holdt således på, at det beskadigede skib »så hastigt som muligt« skulle repareres, og en del interessenter i Nibe fremsendte betragtninger, som direkte gik imod den århusianske pessimisme: »... det er en unægtelig sandhed, at dette handels-selskabs anlæg er i mange henseender et af de nyttigste foretagender, som nogensinde har eksisteret i Jylland, men ligesom fremgangen på den første bane er standset alene ved uforudsete hindringer, dog sådanne der er alene tilfældige og ikke væsentlige, så vil alt for hastig ophævelse af selskabet være højst betænkelig, om dets ejendomme, der er indkøbt i en dyr tid, og formodentlig måtte sælges under sin rette naturlige værdi. Vor mening går altså ud derpå: at man ikke så aldeles eller så hastig skulle lade det begyndte fare, da det er så nyttigt for landmanden, for handelsmanden og for sømanden, in summa: for det almindelige. – Vi ville lade de andre ståder tale for sig og alene her tale for noget, som er denne egn vedkommende, og dette består deri: at vi have vis efterretning, at St Croix årlig kan imodtage til negernes fortæring 6000 tdr. saltede sild og helst vil have de jyske, fordi de bedst kan konserveres på lange rejser og under hede himmel egne, så havde vi tænkt, at dette handels-selskabs foretagender også kunne have en nyttig indflydelse på sildefiskeriet. . . «.

Hvorfra man har fået vished for, at de jyske sild bedst kunne holde til de lange rejser under hede himmel-egne, er ikke godt at vide, men naturligvis taler enhver for sin syge moster, og Nibe, som dengang var centrum i et vældigt Limfjords-sildefiskeri, har meget forståeligt søgt at bibeholde muligheden for afsætning gennem Århus-selskabet. Man peger dog også på, at det »slagtede og saltede kød af jyske stald-øxne, NB ærlig og handelsmæssigt behandlet, har stor kredit«.

Fra anden side er man også imod forhastet ophævelse af selskabet og ønsker det beskadigede skib repareret, da »man ved, at denne reparation ej vil koste en femtedel af det, som rygtet« fortæller. Desuden var allerede adskillige varer indkøbt, og det ville give store tab at sælge dem i Århus. Endelig meldtes det andet skib »i god behold og håbendes at få en fordelagtig hjemfart«, så der burde i hvert fald intet afgøres, før dette skib var kommen hjem.

Mærkeligt nok foreligger der intet i selskabets arkiv om de beslutninger,

der blev taget på generalforsamlingen den 11. marts 1784; men selskabet er i hvert fald ikke blevet ophævet. Man må også være blevet enig om at reparere det havarerede skib, for den 24. juni samme år afgik det til St. Thomas med en ladning, der ikke adskilte sig synderligt fra den første. Selskabet fungerede altså videre, uden at det i øvrigt i arkivets regnskaber nøjagtigt kan ses i hvilket omfang og med hvilket resultat. I 1785 er situationen dog kritisk igen, og i august indkalder direktionen til en ekstraordinær generalforsamling »i selskabets gård i Århus for at erfare skæbnen af dets handel og værende tilstand, samt efter befindende omstændigheder ved flest stemmer at ville afgøre og beslutte enten dets vedblivende eller ophævelse«⁴⁷.

Heller ikke om denne generalforsamling giver arkivet fyldestgørende besked, men det må være vedtaget at ophæve selskabet – ved udgangen af 1785 var der tabt 13.423 rdlr. alene på »Selskabets Haab« – hvorpå man er gået i gang med at realisere værdierne. I april 1786 stilles selskabets gård til ny auktion, fordi den ikke var blevet solgt ved første auktion, og samtidig »bekendtgøres de høje og respektive interessenter, at udi forestående snapstings termin bliver i Århus udbetalt 10 rdlr. pr. aktie imod at fremvise aktie-brevene til sådan betalings afskrivning, som er alt hvis deraf selskabets ejende til samme tid kan indkomme«⁴⁸.

Det blev altså afslutningen på »Aarhuus vestindiske Handels-Selskabs« korte og ikke særlig glørværdige historie: 20 pct. af aktiekapitalen var i behold, resten gik tabt som så mange andre aktiekapitaler i disse år; men som en interessant skrev forud for generalforsamlingen den 11. marts 1784: »et sådant handels-selskabs natur er af en sådan beskaffenhed, at hvad der til en tid tabes kan en anden tid vindes«. Han mente derfor, at selskabet skulle fortsætte, og hævdede, at »interessenter, som indgiver sig i et sådant samlet societet af spekulations-handel, indstår i u-adskillelig forbindtlighed«. Det viste sig dog, at dette ædle synspunkt kun gjaldt, så længe det gik godt; senere praktiseredes det gamle, men evigt aktuelle ordsprog: når krybben er tom, bides hestene.

Begyndelsen til enden var den 31. juli 1789, da der blev beskikket skiftekommissærer i amtsforvalter Thygesens bo⁴⁹, nemlig byfoged Erich Behr, Grenå, og mønsterskriver Linaae, Århus, og efter den sidstes død rådmænd, by- og rådstueskriver Risom, Århus. Økonomien må være brudt sammen for selskabets »administrerende« direktør.

Den 10. august 1789 døde Thygesen, og dermed tilspidsedes situationen yderligere. Skiftekommissærerne forsøgte straks ved forseglings- og registre-

ringsforretningerne i august og september at komme af med det vestindiske handelsselskabs regnskabsprotokoller til de tre efterlevende direktører, borgmester N. Rohde og købmændene Andr. Kaarsberg og Ole Sanne, ud fra den betragtning, at »efter sagens natur og den almindelige regel« var de, som samlet havde »været i noget collegio eller embede«, ansvarlige for regnskabet »een for alle og alle for een« og måtte i øvrigt »søge indbyrdes rigtighed og regres hos hinanden«; desuden var det jo specielt i dette selskabs love pålagt direktørerne »at antage bogholder, at instruere ham og modtage regnskab fra ham«.

Direktørerne undslog sig imidlertid for at modtage regnskaberne, så skiftekommissærerne til sidst ligefrem måtte indkalde dem til en skiftesamling den 26. maj 1790 for at fremtvinge en afgørelse. Her mødte så herredsfoged Anders Kiær for direktørerne og gjorde gældende, at »ligesom afgangne amtsforvalter Thygesen havde påtaget sig og forestod . . . bogholderi og regnskab for selskabet og derfor var tilstået løn«, så mente direktørerne, at det alene var ham og hans dødsbo, »hvortil selskabet havde at holde sig angående rigtighed«, og man ventede derfor, at skiftekommissærerne i dødsboet »aflagde sådan rigtighed, som direktørerne og selskabets interessenter kan være fornøjet med«, men da formodentlig ingen endelig ordning kunne opnås, før en samling af samtlige interessenter var kommen i stand, håbede de tre endnu levende direktører, at kommissærerne i Thygesens bo som 4. direktør ville være med til at indkalde interessenterne »for at efterse regnskaberne og bøgerne med hvad videre som vedkommer handelsselskabet«, så direktionen kunne blive frigjort for alt ansvar, »som de tre direktører formener fornemmelig at hvile på afgangne amtsforvalter Thygesens stervboe«⁵⁰.

Skiftekommissærerne ville imidlertid ikke påtage sig at opgøre handelsselskabets regnskab. De mente sig kun forpligtede til at gøre »rigtighed og aflevering« til de tre direktører, som så måtte stå til ansvar over for interessenterne; de gjorde også opmærksom på, at der i de efterladte regnskaber forelå en statusopgørelse, underskrevet af alle fire direktører den 28. maj 1788. Man var villig til at aflevere alle papirer og regnskabsbøger vedrørende handelskompagniet, og hvis man deri fandt noget »lovlig og betimelig at bemangle dette stervboe«, så ville skiftekommissærerne »ervarte samme og derpå meddele som skyldigst deres svar og betænkning«. Med andre ord: det fallerede handelsselskabs regnskaber var den sorteper, som man fra begge sider med iver søgte at undgå.

Imidlertid begyndte nu også selskabets menige aktionærer at røre på sig. Ved skiftesamlingen den 26. maj 1790 mødte inspektør Bagge, Frijsendal, dels på egne vegne som interessant i handelsselskabet, dels »i kommission af

adskillige under grevskabet Frijsenborg samt adskillige herskaber og efter anmodning af mer end 300 interessenter« med krav til skiftekommissionen om, at »direktørerne in solidum, een for alle og alle for een, denne stervbo således inklusive« aflægger regnskab, »hvoraf interessenterne kan se deres fata og balance«, så meget mere som man var vidende om, at der siden udbetalingen af de 20 procent af aktiekapitalen var indgået adskillige indtægter, bl. a. »assurance for forloren skib og gods«, og at der var »tilgodehavende indtægter af krediter i Amerika og andre steder«, ligesom også kompagniets gård og forskellige materialer var solgt. Måske havde der været indtægter, som interessenterne intet kunne vide om, da de »hidindtil er bleven despotisk behandlet«.

Skiftekommissærerne svarede som før, at de tre direktører kunne få handelselskabets regnskaber og papirer udleveret, men man ville ikke selv aflægge regnskab. Overinspektør Bagge forbeholdt sig da eventuelt at ville anlægge sag mod hele direktionen.

Ved en skiftesamling den 4. august 1790 mødte prokurator Chr. Westergaard, Århus, som opbudsmænd i købmand Andreas Kaarsbergs fallitbo og på dennes vegne »måtte erindre, at han og hans bo participerer i det århusianske vestindiske handelselskab for 10 aktier«. Endvidere mødte Westergaard for Mads Bygballe, som havde 40 aktier; også han ønskede »rigtighed«, men fik samme svar af skiftekommissærerne som de andre.

Så gik tiden til 18. maj 1791, da herredsfoged Kiær mødte for de tre direktører og meddelte, at hvis skiftekommissærerne ikke ville deltage »udi proclamas bekostning til at indkalde interessenterne udi fornævnte kompagni at møde herudi kommissionen for at modtage rigtighed for det af den afdøde amtsforvalter Thygesens førte bogholderi. . . .«, så så direktørerne sig nødsaget til selv at indkalde interessenterne, og de protesterede i det hele taget mod, at skiftet afsluttedes, før der »så vel til interessenterne som de endnu levende direktører er aflagt vedbørlig rigtighed fra dette stervbo«.

Skiftekommissærerne var som tidligere afvisende, og da herredsfoged Kiær den 10. august 1791 mødte til skiftesamling og foreviste en »allernådigst bevilling« til de tre direktører til at »indkalde samtlige interessenter udi fornævnte selskab at melde sig under dette skifte med hvad påstand de kunne formene i henseende til rigtighed for indskuddene, og hvad deraf følger«, så blev skiftekommissærerne vrede og erklærede, at de ikke kunne anse denne bevilling som en »befaling« til dem, da den var »ansøgt både uden deres forevidende og samtykke«. I øvrigt henviste de til deres tidligere udtalelser i denne sag og forbeholdt sig endvidere »at gøre behørig og allerunderdanigst forestilling i det danske kancelli«.

Som modtræk ansøgte skiftekommissærerne nu om at få fastslået, at »det

 Jeg Underknekte *Capitulen* *Ben* *Marthins* fra *Aarhus* Skipper og Gud paa ene
 forende Skiberom *Aarhus* — kaldet, nu festsærdig liggende *Sancti Thomae* for
 med den første gode Wind, som Gud forleener, at affegle til *Dem* *Verdam* hvor min rette Eidsplads skal være.
 Responder, at have antaget under Døffet i samme mit Skiberom af *Jacob P. Haaberg*.
Jon Ludvig og Lars David Høirindig *Handl. Selskab i Aarhus*
1000 pataconer *1000 Ryp. Sølvmønter* *1000 Ryp. Sølvmønter*
 Som alle ere og vel conditionerede, og tegne med høglaende Værdi, hvilke Værdi jeg lover saasnart Gud sender
 mig Igheligen frem med beholden Sjib og Gods til *Dem* *Verdam* at levee ligesaa vel conditionerede til
 ordre *P. Luick* *Haarbug* *Amsterdam* *Den*, som efter rigtig Exorcance
 skal betale til Fragt af samme Gods
Den gule profand *og røde* *Verdam*
 favelsten og Avent efter *Gods* og *Trug* over *Sea*. Og til at fuldbræde hvid som forkrævet er, forbiude jeg mig selv
 alt mit Gods og formeldte mit Sjib med al dets Tilbehør. Dette til Bekræftelse have jeg heraf *7* ligelidende
 Connoissementer undertegnat, hvoftaf, naar det ene er fuldbudet, de andre ey valider.
 Datum *Amsterdam* den *18. Febr.* Anno *1784*. *J. Høirindig*

Konossement udstedt på Sct. Thomas af skipperen på selskabets skib »Aarhus«. Skipperen har i 8 kister modtaget 8.000 pataconer – en sydamerikansk guld- eller sølv mønt. Beløbet blev den 29. maj 1784 solgt i Hamborg for 10.000 daler.
 Original i Landsarkivet, Viborg.

proclama, bevilget de trende levende direktører i det vestindiske kompagni, ikke må være til hinder eller ophold« for skiftets afslutning, ligesom de anmoder om lov til at indkalde dødsboets debitorer i aviserne og »pådomme fordringerne«. Det sidste fik de rent afslag på, og kancelliet mente ikke, at bevillingen til direktørerne om at måtte indkalde interessenterne i boet medførte andet end, hvad interessenterne hele tiden havde haft lov til.

Direktørerne indkaldte derefter interessenterne i det vestindiske handelselskab for at gøre deres fordringer gældende i Thygesens dødsbo. Selskabet var vel allerede ophævet »formedelst mislykket handel og tilstødt søskade samt andet tab«, men da amtsforvalter Thygesen »havde stået for regnskabet i det hele, og da han nu ved døden er afgang, skal de øvrige i live værende direktører til deres og interessentskabets sikkerhed have set sig beføjede til af de i den afdødes bo bevilgede skiftekommissærer at fordre sådan rigtighed, hvorved de kunne være befriede for det ansvar, der måtte hvile på dette stervbo, som de formener alene bør være ansvarlig for regnskabet og beholdningerne deraf, siden den afdøde alene har haft kassen under hænder, hvilken rigtighed de dog ikke af skiftekommissærerne skal have kunnet erholde« 51.

Man undrer sig en lille smule over, at Thygesen alene havde haft »kassen under hænder«, siden det dog i selskabets love var bestemt, at alle direktørerne skulle »våge for kassens sikkerhed«, ligesom den »stærkt beslagne kiste«, hvori pengene opbevarede, skulle have »4 differente låse«, hvortil »enhver

direktør skal have, selv bevare og bruge sin nøgle«. Det var nok den arme Thygesen, som ikke kunne protestere, der var blevet den egentlige sorteper.

Imidlertid synes der ikke at være kommen noget ud af interessenternes indkaldelse i dødsboet; derimod blev en dramatisk generalforsamling i handelselskabet den 17. juli 1792 af afgørende betydning for sagens udvikling. Forinden havde direktørerne bekvæmet sig til at modtage selskabets protokoller og andre papirer fra Thygesens bo. Ifølge en reversal, dateret 10. februar 1792, havde skiftekommissærerne afleveret alle regnskabsbøger og papirer vedrørende det vestindiske handelsselskab, og denne reversal forelagde herredsfoged Kiær nu på generalforsamlingen og tilbød på direktørernes vegne at ville overlevere hele dette materiale »imod vedbørlig kvittering og bevis fra interessenterne eller hvem de dertil på deres vegne måtte committere«. Interessenterne ville her »erfare nøjagtig rigtighed såvel for indskuddene . . . som handelens udfald«. Kassebeholdningen var 359 rdlr., som indestod i amtsforvalter Thygesens dødsbo, og dertil kom 285 rdlr., som auktionen over selskabets inventar havde indbragt; beløbene var dog ikke alle indgået endnu⁵².

Herredsfoged Kiær havde tiltællagt hele denne regnskabsaflevering meget højtideligt og havde bestilt notarius publicus til ved generalforsamlingen »at holde en notarial akt over den«. Det hele stiledede hen mod slutnings-apoteosen, der gik ud på, at de tre direktører »efter omstændighederne ikke herefter videre kunne befatte sig med direktionen, som er opløst, eller inddrivelsen af selskabets tilgodehavende, men måtte fra dette øjeblik af overlade til de herrer interessenter selv at vælge hvem andre de måtte finde for godt at betro og overlade en sådan bestyrelse«.

Nu rykkede imidlertid oppositionen frem. Overinspektør Bagge krævede regnskab af direktionen som sådan, og prokurator H. P. Ingerslev, den senere ejer af Rugaard, der mødte for ejerne af ca. 200 aktier, formulerede sin påstand meget skarpt: »enten aflægger direktørerne fuldkommen legitimeret regnskab eller og udbetaler det resterende på aktiebrevens indhold med 40 rdlr. pr. aktie«.

Endnu et par aktionærer krævede regnskabsaflæggelse, og Kiær hævdede derefter, at det jo var det, han tilbød, og at »balance-beregningen på reversalen under A og E viser, konfereret med hovedbogen, handelsselskabets tilstand så nøjagtigt, at han ikke formodede, nogen af de herrer interessenter, som forstod sig på bogholderi og regnskab, skulle falde på at fordre andet regnskab, og meget mindre fandt han de herrer direktører forbundne til at afgive sig med nyt regnskabs aflæggelse«. Han fremlagde yderligere en kopi af »de erindringer, direktørerne har ladet fremme i afgangne amtsforvalter Thygesens stervbo, dette interessentskab betræffende, men videre at indlade sig med de herrer

kommissærer i samme bo fandt direktørerne upassende for dem, som ikke kunne tage eller få mere af boet, end kommissærerne selv ville udlevere, om der endog skulle være noget tilbage. Billigheden og rimeligheden selv tilsiger tværtimod, at sådant alene vil blive interessenternes egen sag. . . .«.

Da Ingerslev naturligvis ikke kunne gennemgå og bedømme det fremlagte regnskabsmateriale med det samme, henstillede han, at protokoller og regnskaber udleveredes til ham, for at han senere »kunne efterse og revidere samt derefter afgive sin erklæring om og hvorvidt han kunne agnoscere samme«. Det kunne direktørerne imidlertid ikke gå med til; Kiær erklærede, at de til enhver tid »var rede til at aflevere den anbudne rigtighed, men til enkelte af selskabet eller sådanne, som ikke behøringen legitimerede sig, vovede de ingenlunde at udlevere de dertil henhørende bevisligheder«.

Ingerslev spurgte, hvad det var for en legitimation, man forlangte? om ikke aktiebrevene var legitimation nok for ihændehaverne? Hvis der blandt de tilstedeværende interessenter var enighed om, at regnskaberne skulle udleveres til ham, så måtte i henhold til lovene »de udeblevne være fornøjede med, hvad de nærværende beslutter«. Ingerslev ville betragte det som »en ren nægtelse af regnskab«, hvis han ikke fik papirerne udleveret; »thi ej at ville levere regnskabet uden alle aktie-ejere var samlede, kunne enhver se var kun en udflugt«.

Kiær svarede, at »for den, der her melder sig som fuldmægtig, behøves ligesom i enhver anden lige begivenhed, fuldmagt, og dette var alt, hvad de herrer direktører for nærværende tid fordrede«.

Ingerslev fastslog, at aktiebrevene lyder på ihændehaveren, og da han »havde i hænde og til stede de aktiebrev, for hvilke han havde meldt sig, så var han nu selv manden for disse aktiebrev og behøvede ingen fuldmagt«.

Kiær replicerede, at efter lovene »skulle de fleste stemmer melde revisorer til at revidere regnskaberne, ligesom det og tilforn således er sket«.

Ingerslev »fornam vel, at denne samling blev en polsk rigsdag, og at det ingenlunde var direktørernes hensigt at aflægge lovbealet rigtighed. . . .«, og generalforsamlingen endte reelt uden resultat af nogen art »med reservation af enhvers lovlige ret«.

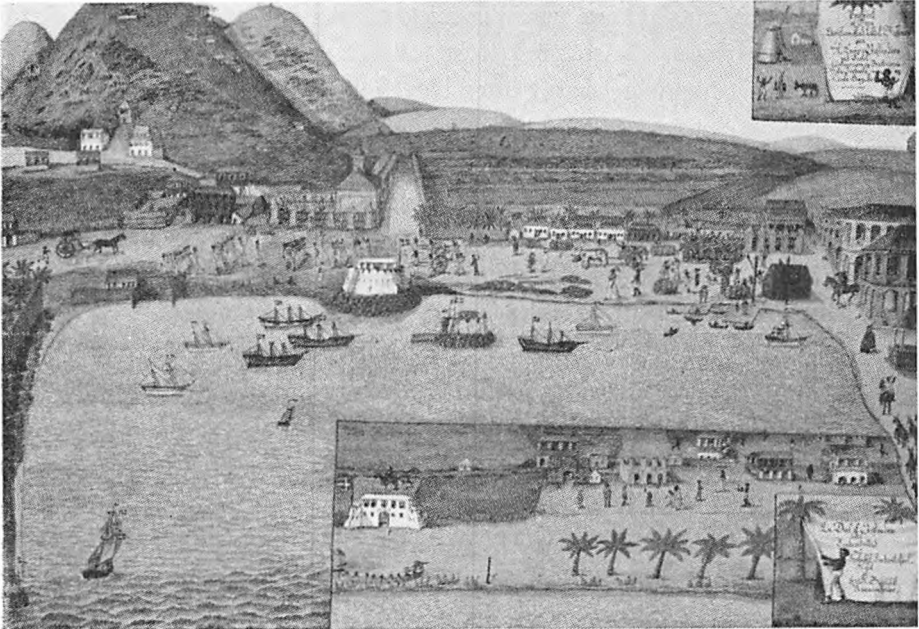
Formelt var direktørerne altså heller ikke sluppet af med deres ansvar, og de indkaldte derfor interessenterne til en ny generalforsamling med den begrundelse, at der ved generalforsamlingen den 17. juli kun var ganske få interessenter til stede, bortset fra »to prokuratorer, som dog ikke foreviste nogen

fuldmagt til at modtage den sammesteds tilbudne rigtighed...«. Dernæst bønfaller de tre direktører interessenterne om at ville komme til en ny generalforsamling den 26. september for at modtage »den rigtighed, som fra de herrer skiftekommissærer i afgangne amtsforvalter Thygesens stervbo er leveret...; thi anmodes ydmygt og skyldigst det høje respektive og højtærede interessentskab... at ville møde for at votere på nogle af selskabets lemmer til at modtage og kvittere for fornævnte rigtighed, der viser dette handels-selskabs skæbne, siden vi ikke kan afgive os med at våge for inddrivelsen af det, selskabet har til gode, eller befatte os med videre (da selskabet ved fleste stemmer for nogle år siden er bleven ophævet) end aflevering af protokoller og dokumenter«⁵³.

Der synes i øvrigt ikke at være kommen noget som helst ud af den nye generalforsamling, som overhovedet ikke ses omtalt senere. Når direktørerne tryglede så ynkeligt, beroede det nok på, at de blev angrebet fra andet hold, nemlig ved en retssag anlagt ved Århus byting af prokurator Westergaard på Mads Bygballes og andre interessenters vegne. Sagen drejede sig dog ikke blot om de tre direktører; også amtsforvalter Thygesens enke med lavværge og kammerråd Marcussen, Isgård, som værge for Thygesens børn samt skiftekommissærene i Thygesens dødsbo var indstævnet. Det første retsmøde fandt sted 1. september 1791, og sagens udvikling mindede til tider lidt om rettergangen i en Dickens-roman.

Dokumenterne i retssagen synes at være gået tabt, men forløbet kan nogenlunde følges gennem justitsprotokollens kortfattede referater af retsmøderne⁵⁴. Da det stadig drejede sig om at aflægge regnskab, kom direktørerne også her i forgrunden, og de havde engageret herredsfoged Kiær til at føre deres sag; han begyndte med at begære sagen afvist, hvorefter Westergaard anmodede om udsættelse for at imødegå Kiærs argumenter, og endnu en gang måtte han bede om udsættelse, da han »behøvede en udskrift fra amtsforvalter Thygesens stervbo« for at kunne svare. Ved næste retsmøde var det Kiærs tur til at forlange udsættelse for at tage standpunkt til Westergaards indlæg. Kiær havde håbet, at bevillingen til de tre direktører med tilladelse til at indkalde interessenterne i det vestindiske handels-selskab i Thygesens dødsbo skulle være tilstrækkelig grund til at afvise den af Westergaard anlagte sag, men det mente bytinget ikke; man kunne ikke se, »at kommissærene i Thygesens bo enten ved bemeldte proclama eller anden lov er bemyndiget at påkende, hvad i denne sag forstævnet er. Sagen bør derfor efter den udtagne stævning have sin lovlige fremme«.

I det følgende retsmøde forlangte Kiær »en udskrift af alt det i sagen passerede« og derefter udsættelse i 6 uger, hvad Westergaard protesterede imod,

Havnepladsen i Christianssted på St. Croix.

Efter »Vore gamle tropekolonier«.

»da der ikke var passeret mere end en stævning, en forelæggelse og et aktiebrevs fremlæggelse i sagen, altså behøvedes ikke lang tid til at erholde sådant udskreven«. Kiær måtte nøjes med fire ugers udsættelse. Da de fire uger var gået, forlangte han fire til, men fik kun tre; ved næste retsmøde påstod han, at han endnu ikke havde fået sagen beskrevet eller handelsselskabets regnskaber udleveret fra Thygesens dødsbo. Endnu et par gange lykkedes det Kiær at opnå udsættelse trods Westergaards protester: nu havde Kiær »i tre fjerding år ikke gjort andet end drillet citanterne med unyttige udflugter og opsættelser«, og »i fald retten skulle bevilge sådant, forbeholdt Westergaard sig alt lovligt mod alle vedkommende«. Denne gang måtte Kiær nøjes med 14 dages udsættelse og »med tilhold til indstævnte virkelig at befordre sagen på deres side«. Ikke desto mindre lykkedes det Kiær at opnå udsættelse endnu et par gange; men han var også specialist i den juridiske forhalingsteknik og blev i øvrigt senere idømt en mulkt på 20 rdlr. »for en sags utilbørlige ophold«⁵⁵, et beløb som højesteret forhøjede til 100 rdlr.

Tiden var nu gået, så generalforsamlingen i det vestindiske handelselskab den 17. juli 1792 var overstået, men da retten stadig ikke ville afvise sagen, forlangte Kiær udsættelse i seks uger, »thi om de indstævnte end bekvemmede sig til her for retten af aflægge rigtighed til hr. Westergaard og lade samme

bedømme af retten, så kunne der i det mindste ikke behøves ringere tid dertil, og om de indstævnte tog en modsat beslutning, ville det være fornøden, at interessenterne i handelsselskabet atter blev indkaldt til en generalforsamling for at modtage det regnskab og den rigtighed, som de den 17. juli sidtl. her på rådstuen notarialiter har anbuden interessenterne, behøves også dertil samme tid. . . « Westergaard »fornam nok, at Kiær søgte at udhale sagen ved unyttige opsættelser, men da hans foregivne grunde om flere polske rigsdages samlinger eller sammenkaldelse af interessenterne ikke vil kunne . . . hindre de interessenter, som allerede har anlagt sag, at nyde deres ret og rettens pleje, så protesterede Westergaard mod al udsættelse«.

Ikke desto mindre blev sagen naturligvis udsat, og ved næste retsmøde fremlagde Kiær sin notarialakt som bevis på, at direktørerne »ikke vægrer at aflægge rigtighed til interessentskabet på den måde, som af dem billigen kan fordres«, men samtidig vedblev han »at påstå sagens afvisning«. Westergaard mente det ufornuddent at svare Kiær, men ønskede dog en udskrift af notarialakten, hvorfor han forlangte en udsættelse af sagen i seks uger for at kunne imødegå den.

Ved de følgende retsmøder førte Kiær et vidne og fremlagde et længere skriftligt indlæg »med derudi påberåbte documenter«. Desværre er som nævnt alle dokumenter vedrørende denne sag tilsyncladende gået tabt, men det må i hvert fald være lykkedes Kiær at tårne formelle hindringer op for Westergaard, for nu er det ham, som stadig begærer sagen udsat, snart på grund af »sagens vidtløftighed og flere documenters erhvervelse«, snart for »imidlertid derudi at få udstædt nyt stævнемål til sagens yderligere forfølgning«, men ofte også uden begrundelse; og da modparten efterhånden helt undlod at møde i retten – undertiden mødte ingen af parterne – blev der ikke protesteret. Direktørerne så jo også gerne sagen udsat.

Således gik 1793 og 1794, og når retten var så langmodig, beroede det nok på, at man stillede hen imod en kommissions-domstol, hvad Westergaard antydede allerede i 1794, og ved retsmødet den 9. april 1795 kunne han meddele, at »den om commissorium indsendte ansøgning hvilede under høje øvrigheds erklæring«. Den 11. februar havde nemlig han og prokurator Ingerslev i fællesskab indgivet en ansøgning til kongen om at få en sådan kommissionsdomstol nedsat, idet de henviste til sagens »vidtløftighed og besværlighed« og nødvendigheden af, at handelskyndige mænd gennemgik det vestindiske handelsselskabs omfattende regnskaber. Til kommissionsdommere foreslog de auditor ved det første jyske infanteri-regiment i Århus Laurs Peter Kruse og rådmand, byfoged Niels Hvid, Århus, og de ønskede, at det skulle »påkendes, om det århusiske vestindiske handelsselskabs direktører, borgme-

ster N. Rohde, købmændene Andreas Kaarsberg og Ole Sanne samt afgangne amtsforvalter Thygesens stervbo og arvinger bør een for alle og alle for een aflægge et lovlig og ordentlig regnskab for den til dette handelselskab indskudte kapital, 100.000 rdlr., hvorledes samme er anvendt, udbragt og hvad i behold«. I mangel af lovligt regnskab mente prokuratorerne, det burde overvejes, om ikke direktørerne, Thygesens dødsbo og arvingerne da »bør betale interessenterne deres fulde indskudte kapital med renter fra 1. marts 1783 til betaling sker, for så vidt der ikke allerede af kapitalen er, ifølge afskrivning på enhvers aktie, betalt 10 rdlr. pr. aktie«⁵⁶.

Stiftamtmand Ove Høegh-Guldberg, som fik prokuratorernes ansøgning til betænkning, sendte den til de tre direktører for at høre, hvad de mente om sagen, og de tog naturligvis højlydt på vej i en skrivelse af 13. maj 1795: »Intet kan være besynderligere end at fornævnte tvende prokuratorer fremfordrer os til regnskab og rigtigheds aflæggelse som direktører for det ophævede århusiske vestindiske handelselskab. . . thi uden at tale om, de i ingen måde har godtgjort sig berettiget dertil, så forhåbes det, at vedfølgende udskrift af Århus bys notarialprotokol. . . vil befindes: at ikke engang nogen interessent af bemeldte selskab selv skal kunne have mindste anledning, mindre føje til enten at besvære sig over os for nægtelse af det fordrede regnskab eller at søge sammen ved nogen slags tvangsmiddel, da bemeldte notarialakt. . . beviser, at den nu af disse prokuratorer uden mindste hjemmel ansøgende rigtighed under samme forretning. . . højtideligen er anbuden selskabets virkelige interessenter eller af den lovlig befuldmægtigede imod vedbørlig bevis, uden hvilket vel ingen af dem med grund kunne fordre sådanne dokumenter udleverede, ligesom og samme endnu dagligen under dette vilkår kan erholdes, NB af sådanne personer, som lovlig beviser sig til modtagelsen at kunne være berettiget. . .« Direktørerne gør også opmærksom på, at prokurator Ingerslev under notarialforretningen var fremstået »som fuldmægtig uden. . . at fremvise fuldmagt«, og skulle han nu end »have i hænde noget aktiebrev, formenes samme mere at vise, derunder må ligge forborgen en slags tilforhandling af samme for at kunne få lejlighed til at fortrædige os ved søgsmål. . .«. I øvrigt var der ingen videre kassebeholdning, »end hvad som under notarialforretningen. . . ommeldes og for det meste i bemeldte stervbo er indestående«.

Også skiftekommissærerne i amtsforvalter Thygesens dødsbo fik lejlighed til at udtale sig om prokuratorernes ansøgning. De henviste i en skrivelse af 12. juni 1795 til afleveringen af regnskaberne i henhold til reversalen af 10. februar 1792, og at direktørerne havde »funden sal. Thygesens regnskab som bogholder ordentlig og rigtig, ligesom de og ikke heller derefter har anmeldt

noget krav i hans bo«. Det kunne derfor være skiftekommissærerne »ligegyldig og uvedkommende« om den ansøgte kommission blev bevilget eller ej; de mente dog, at »der ikkun kan komme megen vidtløftighed og fortrædelighed ud af denne proces og ingen fordel for de derudi interesserede«. Med andre ord: der var intet andet at få i boet.

Stiftamtmand Høegh-Guldberg anbefalder imidlertid ansøgningen. Selv om direktørerne hævdede, at de forgæves havde »anbuden rede og rigtighed«, så måtte man dog erindre, »at kompagniet for længe siden er hævet, og fordi samtlige interessenter nu ikke vil forenes om at udnævne revisorer og deciderer, eller fordi nogle lader sig det være ligegyldigt, bør dog de deraf, som søge rigtighed, ikke derfra udelukkes. At rådmand Ingerslev under den af direktørerne fremlagte notarialakt har fordret regnskaberne udleveret til revision, samt at de nægtede ham på grund af, at han ikke dertil opviste fuldmagt, endskønt Ingerslev ved samme forretning var af en tilstedeværende dalevende mand, overinspektør Bagge, overdraget dennes ikke af direktionen i tvivl satte kommission, og endskønt Ingerslev som beskikket prokurator og i Århus bosat ikke burde formodes at mangle fuldmagt eller vederhæftighed til at svare for, hvad han modtog. Jeg kan derfor ikke skønne, at bemeldte direktører har, som de burde, søgt gørlig at rette for sig, og overalt vil dette kunne under sagen blive at påskønne...«.

Med denne anbefaling gik prokuratorernes ansøgning til kancelliet, og den 16. juni 1796 kunne prokurator Westergaard i Århus byting forevise en »kommissions-stævning«, hvorved den af ham anlagte sag »er forflyttet under en kommission, hvorefter sammes påtegning sagen er foretaget«. Westergaard begærede derefter sagen »af retten hævet, hvilket derfor og skete«.

I næsten seks år havde denne sag verseret for Århus byting, og gennem et antal af retsmøder var man egentlig ikke kommen ud af stedet. Hvilket resultat, kommissions-dommerne, auditor Kruse og byfoged Niels Hvid, er kommen til, kan ikke oplyses, da det hverken i Landsarkivet i Viborg eller i Rigsarkivet har været muligt at finde arkivalier vedrørende kommissionens overvejelser. Det kan dog fastslås, at interessenterne i Århus vestindiske Handelselskab næppe har fået synderligt ud af aktionen. I anledning af en ansøgning fra skiftekommissærerne i Thygesens bo om at slippe for ekstraafgifter i henhold til forordning af 13. januar 1792 under henvisning til, at skiftet var påbegyndt længe før denne forordning, skriver stiftamtmand Høegh-Guldberg⁵⁷, at en stor del af boets tilgodehavende »ikke nu for tiden kan ventes betalt, samt at kreditorerne, som altså ikke får valuta i rede penge, må for det manglende tage udlæg i ommeldte uvisse indgæld . . . Omtalte bo, hvori kreditorerne følgelig må tage pro quota . . . vil da som et konkursbo blive at anse«, og af-

giften skal således beregnes efter forordningen, »med mindre det høje collegium til forandring heri vil udvirke Hans Majestæts allernådigste resolution i betragtning af, at skiftet i så lang tid før mer allerhøjest bemeldte forordning er begyndt, at det forinden kunne have været sluttet, om ikke hindringer er mødte ved adskillige afgørelser, hidrørende fra de almennyttige ting, fabrikker anlæg m. m., som den afdøde ejede og havde del i«. Heller ikke fra de efterlevende direktører, hvoraf den ene, Andreas Kaarsberg, var gået fallit, kunne der ventes nævneværdig dækning af aktieselskabets tab.

Skiftekommissærerne i Thygesens bo har nok haft ret i, at der af den nedsatte kommissionsdomstol kun kunne »komme megen vidtløftighed og fortrædelighed . . . og ingen fordel for de derudi interesserede«.

NOTER

1. Jul. Schovelin: Fra den danske Handels Empire I, 1899, s. 198.
2. Jul. Schovelin: anf. værk II, 1900, s. 9.
3. Chr. V. Hertel: Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke I, 1. hft., s. LXIV.
4. J. R. Hübertz: Aktstykker vedk Staden og Stiftet Aarhus II, 1845, s. 339.
5. Aarh Stiftamtis kopibog 30.7.1782 (LA Vib).
6. Jul. Schovelin: anf. værk II, 1900, s. 10.
7. Friis-Petersen: Embeds- og Bestillingsmænd i Aarhus, s. 96 (Manuskript i Statsbiblioteket i Århus).
8. Se note 1.
9. Aarh Stiftstid 22.6.1803 og 28.2.1956.
10. Aarh Stiftstid 6.7.1803.
11. Aarh Stiftamtis kopibog 2.2.1779 og 11.2.1780 (LA Vib).
12. Se note 5.
13. Aarh Stiftstid 23.5.1826.
14. Aarh Stiftamtis kopibog 2.6. og 23.8.1780 (LA Vib).
15. Jy Efterretn 25.9.1789.
16. Aarh Stiftamtis kopibog 29.9.1772 (LA Vib).
17. Aarh Stiftstid 21.12.1805.
18. Jy Efterretn 15.1.1790.
19. Jy Efterretn 6.3.1789.
20. Aarh Stiftamtis kopibog 26.5.1772 (LA Vib).
21. Aarh Stiftstid 2.12.1812.
22. Aarh Stiftstid 19.7.1794.
23. Aarh Stiftstid 26.7.1797.
24. J. R. Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus II, 1845, s. 341.
25. PersHist T 7. r. VI, s. 204 og 8. r. I, s. 110.
26. Aarh Stiftstid 12.3.1819.
27. Se note 24.
28. Aarh Stiftamtis kopibog 1.2.1785 (LA Vib).
29. Aarh Stiftamtis kopibog 24.4.1778 og 2.2.1779 (LA Vib).
30. Aarh Stiftstid 25.1.1794.
31. Aarh Stiftstid 12.7.1800.
32. Aarh Stiftstid 2.9.1826.
33. Jy Efterretn 19.4.1782.
34. Jy Efterretn 10.5.1782.
35. Århus vestindiske handelsselskabs arkiv (LA Vib). Arkivet omfatter direktionens forhandlingsprotokol 1782-84, kassebøger 1782-87, regnskabsjournal 1782-87, varebøger 1782-87, journal 1782-87, brevkopibog 1782-88 og 2 pakker dokumenter og breve.
36. Aarh Stiftamtis kopibog 27.1.1778; 28.1.1780 og 11.2.1782 (LA Vib).
37. Årb Årh St 1951, s. 29.
38. Aarh Stiftamtis kopibog 1.12.1788 (LA Vib).
39. Th. Rasmussen: Den Mønstedske Gaard, 1955, s. 12.
40. Se note 5.
41. Aarh Stiftamtis kopibog 14.3.1783 (LA Vib).

42. Aarh Stiftamts kopibog 6.12.1797 (LA Vib).
43. Aarh Stiftstid 4.2.1801.
44. Jul. Schovclín: *Fra den danske Handels Empire I-II, 1899-1900, passim; M. Vibæk: Den danske Handels Historie, 1932-38, s. 255.*
45. Således har Jy Efterretn 18.7.1783 en meddelelse fra Sct. Croix om de franske koloniers lukning, hvad der vil medføre, at »mange skibe i år kommer til at ligge over her på Sct. Croix, hvor ingen handel finder sted, og hvor allerede haves flere skibe end der behøves for at indlade de herværende produkter«. Se også Jul. Schovclíns anførte værk, passim.
46. Jy Efterretn 20.2.1784.
47. Jy Efterretn 19.8.1785.
48. Jy Efterretn 5.5.1786.
49. Jyske tegnelse 1788-93, fol. 181 (RA).
50. Redegørelse for de første års skiftesamlinger i amtsforvalter Thygesens dødsbo vedrørende det vestindiske handelsselskab findes i indlæg til Danske Kancelis brev bog 1791 nr. 4132 (RA).
51. Jy Efterretn 23.9.1791.
52. En afskrift af notarialakten i Århus bys notarialprotokol findes i indlæg til jyske tegnelse 1795 nr. 160 (RA); derimod findes ikke den omtalte reversal, dateret 10. februar 1792, og altså heller ikke »balance-beregningen«.
53. Jy Efterretn 10.8.1792.
54. Justitsprotokol ved Århus byting 1790-1809 (LA Vib).
55. H. Hjorth-Nielsen: *Danske Prokuratorer, 1935, s. 182.*
56. Indlæg til jyske tegnelse 1795 nr. 160 (RA). Her findes også de tre direktørers jammerskrivelse, skiftekommissærernes udtalelse og stiftamtmand Høegh-Guldbergs indstilling.
57. Aarh Stiftamts kopibog 8.9.1795 (LA Vib).

Købmandsportrætter fra empirens Århus

Af HELGE SØGAARD

Når der er blevet gjort rede for handelslivet i Århus og købmandsstandens betydning for det, er det nærliggende at gå fra det almene til det individuelle og spørge om de enkelte mennesker inden for den kreds af personer, der har båret handelens fremgang og bekæmpet dens aftagen. Hvad man søger, er et nærmere kendskab til deres personligheder, deres gode og dårlige egenskaber og deres vurdering af tilværelsen, fordi man utvivlsomt med rette mener, at de menneskelige karaktertræk er udslagsgivende for den enkeltes fremgang eller nederlag. Til at besvare dette spørgsmål mangler dog kilderne. Få af de gamle købmænd har efterladt sig erindringer eller optegnelser, hvori de belyser deres omgivelser og samtidig og derigennem sig selv; hvad der findes af denne art, er beretninger af andre uden for handelens egen kreds og derfor uden den umiddelbare samhørighed med købmændene, der alene kan sikre ægtheden. Hvis man derimod forlader de skriftlige kilder og vender sig til portræterne, foreligger der i dem en skildring, som i mangel af en bedre dog giver et bidrag til forståelsen af de gamle købmænd. I N. V. Dorphs billede fra 1915 af Otto Mønsted (1838–1916) på muscet på Frederiksborg slot ejer man f. eks. en redegørelse for måske den største købmand i dette århundrede. I dette tilfælde er maleriets værdi som kilde underordnet, fordi der er mange andre veje, ad hvilke man kan skaffe sig oplysninger om mennesket Otto Mønsted.

Helt anderledes bliver forholdene, hvis man går tilbage til tiden før fotografens indførelse. Det skete i Århus i 1840, og hvis man vil lære den generation at kende, som levede umiddelbart før Handelsstandsforeningens stiftelse, og hvis arbejde var grundlæggende for den efterfølgende tids fremgang, er man for deres udseende udelukkende henvist til kunstneriske gengivelser. Dette materiale er behæftet med flere mangler. Overleveringen er kun fragmentarisk, og det er ikke altid, at det er de købmænd, som har præget udviklingen, der er blevet bevaret i gengivelser. Fremdeles er det ikke de store kunstnere, der har skildret købmændene i den ravnekrog af en by, som Århus var i den første halvdel af det forrige århundrede. Af de nedenfor omtalte

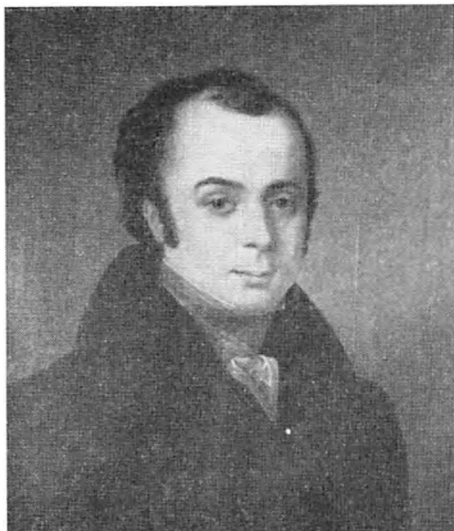
malerier er kun to fremstillet af en kendt kunstner, og fire andre røber ved manglende signaturer, at malerens navn ikke indeholdt nogen garanti. Kunstnerens mulighed for en virkelig karakteristik er derfor et åbent spørgsmål, og nutiden ser ikke købmanden selv, men det billede, kunstnerens følelse har dannet sig. Fremdeles må det erindres, selv om det ikke kan fremhæves i hvert enkelt tilfælde, at billederne under alle omstændigheder viser mennesket under den gunstigste synsvinkel. De er blevet til for at tilfredsstille den afbildede selv, og kunstneren er gået til sit arbejde med bundne hænder. Der findes imidlertid ikke noget andet materiale, og enhver skildring er tvunget til at affinde sig med disse mangler og at søge at trænge ind bag de forhindringer, de opstiller. Det er nødvendigt undertiden at forlade det snævre kildegrundlag, hvis skildringen ikke skal blive alt for fattig. Endelig må det nævnes, at også købmændenes hustruer er medtaget. Det lader til at have været en regel, at det var ægteparret, ikke manden alene, der blev malet, og det var sikkert med god grund, at denne skik herskede. Handelens ydre organisation med de store gårde, som krævede mange folk, der skulle have kost og husly, forlangte en dygtig leder af husholdningen, hvis arbejde var af afgørende betydning, og var hustruen selv af købmandsslægt, kunne hendes virksomhed blive en væsentlig støtte for manden. I disse portrætter af ægtepar foreligger derfor et typisk vidnesbyrd om den fremtrædende stilling, købmands-hustruen indtog dengang.

Fordele og manglerne i portrætterne som historiske kilder kommer tydeligt frem i billederne af købmand og tobaksfabrikant Th. Funder og hans hustruer. Thomas Pedersen Funder var født i Århus 20. juni 1804. Familien var indvandret til byen med farfaderen af samme navn, og slægtsnavnet var taget fra landsbyen Funder vest for Silkeborg. Faderen Peder Funder var en dygtig mand, der også oprettede en tobaksfabrik og fra 1816 var eligeret borger, og trods de dårlige tider efter 1814 bevarede han sine penge og dermed sin indflydelse. Den borgerlige position var dog åbenbart ikke tilstrækkelig for ham. Han satte sin søn i katedralskolen, hvorfra han udgik 1821, og 1826 blev han cand. jur. Tilsyneladende var dette indledningen til en karriere inden for embedsstanden, men familietraditionen sejrede, og efter faderens død 1829 førte han hans forretning videre. I det følgende tiår lettede det økonomiske tryk, der havde hvilet over landet, og den meget foretagsomme forretningsmand erhvervede omtrent samtidig med, at priserne på ejendomme begyndte at stige, Astrup gods i Salling. Ud fra hans mangesidede virksomhed kunne man tro, at jus'en var lagt på hylden, men Th. Funder fik brug for den, da han kastede sig ud i den offentlige virksomhed. Han blev fattigforstander, medlem af ledelsen af tegneskolen for håndværkere, der udviklede

sig til Teknisk Skole, borgerrepræsentant og rådmand. I alle disse egenskaber fik han god brug for sin akademiske skoling, og der er ikke tvivl om, at han har gjort fyldest, hvor han blev sat. Den ydre belønning var titlen som kancelliråd¹.

Intet var mere selvfølgelig, end at denne virkelyst ikke kunne holdes inden for Århus bys snævre grænser, og han nåede at blive medlem af den jyske stænderforsamling 1836-46, kongevalgt medlem af den grundlovgivende rigsforsamling og var derefter landstingsmand til 1853. Den politiske virksomhed blev imidlertid afbrudt. Strømningen efter 1848 var en anden end den, der havde behersket enevældens sidste år, og Th. Funder gled ud af landets politik og foretrak at passe sine egne foretagender. 21. juli 1860 døde han. I 1870 blev hans tobaksfabrik overtaget af J. E. Schmalfeld.

Af denne energiske personlighed foreligger to malerier, begge i »Den gamle By«, der har erhvervet dem fra familien. Det første er usigneret og viser den unge mand, efter tidens mode med bakkenbarter, men allerede med begyndende hårmangel, som den tydelige flensskaldethed angiver det. Billedet er malet, da Th. Funder var i slutningen af 20'erne, da det er samhörørende med et lignende maleri af hustruen, der døde 1832 efter et treårigt ægteskab. Uden ramme måler det 50,5 × 43 cm. Maleriet fremstiller den unge juridiske kandidat, der står ved begyndelsen af sin løbebane, og det er vist ikke for dristigt at tillægge ham energi og flid, dæmpet noget af en vis usikkerhed.

Købmand og tobaksfabrikant Th. Funder.
Ungdomsbillede.
»Den gamle By«.

Wilhelmine Funder, f. Bidsted.
»Den gamle By«.

Før dette billede blev kendt uden for familiens snævre kreds, var det eneste portræt af den unge Th. Funder litografiet af de frisindede stændermedlemmer i Viborg fra 1844, hvor han i brystbillede optræder sammen med andre, der på denne tid blev båret oppe af populariteten². En sammenligning mellem museets maleri og det grafiske blad afslører straks en nøje forbindelse, hvor maleriet er forlæg og litografiet kopi. Det må imidlertid anføres, at eftertegningen ikke er nogen tro gengivelse af originalen, og det er tilmed iøjnefaldende, at det mindst 12 år yngre litografi ikke kan give nogen fremstilling af stænderrepræsentanten Th. Funder, fordi det kun er en gengigtning over et billede af en hel anden person, som i den mellemliggende tid havde høstet adskillig livserfaring og allerede var nået langt frem i sin offentlige virksomhed. Hvis alle de andre tegninger på det velkendte og ofte gængvne gruppebillede hviler på en lige så skrøbelig og usikker grund, er dets kildeværdi ikke stor.

Samhørende med maleriet af Th. Funder er som omtalt et billede af hans første hustru Wilhelmine Louise Appolline Bidsted, som hun kaldes på blænderammen. I størrelse svarer det til billedet af ægtefællen, og det har som dette bevaret sin gamle, forgyldte og profilerede ramme med en æggestavbort yderst. Den unge frue var født samme år som manden, men oplevede ikke nogen høj alder. Det er damen fra provinsbyens højere lag, malet i sin fineste dragt med smykker, hovedtøj og frisure, som tidens og stedets mode foreskrev det. Som en lille enkelthed kan det fremhæves, at halssmykket åbenbart er udført af hår efter en skik, der senere i århundredet også træffes i bredere sociale kredse³. Disse hårsmykker var en mode, der kom frem herhjemme ca. 1800 og langsomt ebbede ud ca. 100 år senere. I øvrigt er billedet en udmærket illustration til en beskrivelse af den lidt yngre klædedragt i Århus, hvori det hedder: »Damerne pyntede sig meget med Guldtøj. Især vare Brocher, Ørenringe og vidtløftige Pendeloque'r meget yndede. --- Guldtøjet var i Reglen af temmelig ringe Værdi og hvad Stilen angaar, var det temmelig smagløst. Det bestod for det meste af tyndt Guld, fyldt med Svovl eller Harpix og var udbanket i stilløse Snørkler«⁴.

Politikeren og forretningsmanden Th. Funder er desuden malet af David Monies (1812-94). Det er et brystbillede i naturlig størrelse med figuren halvt vendt mod beskuerens venstre hånd og måler 67,5×60 cm. Det bestandigt borgerlige har nu præget mennesket, hvis forbillede tydeligt er den victorianiske købmand, manden der er sikker på sig selv og sin magt. Signaturen: D. Monies 1850 fortæller, at billedet er malet på et tidspunkt, da kancellirådens politiske løbebane allerede havde kulmineret, og han måtte nøjes med en mere tilbagetrukken plads, end han selv havde regnet med. Ganske vist er der eks-

empler nok på, at en i det ydre beskeden plads har kunnet være forenet med stor politisk indflydelse, men for Th. Funder var det ikke tilfældet. I stændertiden regnedes han til de frisindede, men liberalismen under Frederik VI og Christian VIII var ikke identisk med fremskridtsånden under juni-grundloven, og til forståelsen af ham er det af værdi at fremhæve, at han var tilhænger af en valgræt med census, i modsætning til junigrundloven. Denne holdning gav han også udtryk for på andre områder, og den bevirkede, at han gled ud af vælgerens gunst. Alderen og velstanden havde ført ham over til konservatismen. I sin biografi af den gamle borger fra Århus glemmer Jens Clausen dog ikke at lægge vægt på det værdifulde i hans personlighed; men da han var født i det sociale lag, han stedse kom til at tilhøre, er det forståeligt, at han bevarede dets livssyn og kæmpede for dets indflydelse. Derfor kunne han ikke undgå skuffelser, og der vil være delte meninger, om man kan skænke hans politiske udvikling sympati. Det må dog ikke glemmes, at han ikke stod ene i sin opfattelse, og at kun hans alt for tidlige død forhindrede ham i at påstå, at begivenhederne delvis havde givet ham ret, for så vidt som 1864 også var et politisk nederlag. Hans synspunkter har i hvert fald ikke indsnævret hans personlighed, og skønt billedet er et udpræget repræsentationsportræt, som utvivlsomt viser ham, som han selv ønskede sig opfattet, kan man dog gennem den ydre maske skimte mennesket. Mere end det sædvanligt var tilfældet, har Th. Funder været i besiddelse af dannelse, hvis man ved dette ord alene forstår den kultivering af sindet, som udstrakt læsning og et åbent øje for værdierne i denne verden bringer. Billedet viser tidens humane personlighed, således som den dengang blev opfattet, og det har åbenbart været det mål, Th. Funder stræbte imod.

Af maleriet ses det tydeligt, at Th. Funder som midaldrende har haft mere hår end som ung mand. Dette næsten naturstridige fænomen kræver en forklaring, og den eneste gyldige er sikkert den, at han har båret paryk. Helt blottet for almenmenneskelig forfængelighed har han ikke været.

Ligesom ungdomsbilledet danner forlæg for et litografi, blev Monies' maleri grundlaget for et andet stentryk, udsendt 1862⁵. Om dette kan den samme dom fældes som om det ældre portræt. Det er ikke en nøjagtig gengivelse af originalen, men tegneren har arbejdet videre på at glatte og forbedre, og de to her omtalte eksempler bliver vidnesbyrd om, hvor ringe en kildeværdi man kan tillægge litografier, hvis ikke særlige forhold taler for deres pålidelighed. I øvrigt kan der gøres opmærksom på, at litografiets fremkomst så sent som to år efter hans død tyder på, at en kreds har bevaret hans minde trofast, og dette træk viser, at han har vundet en ikke ringe tillid hos en del af sin samtid. Hvis man tør sammenligne småt med stort, kan der erindres om

Købmand og tobaksfabrikant Th. Funder.
Maleri af D. Monies 1850.
»Den gamle By«.

Henriette Funder, f. Bidsted.
Maleri af D. Monies 1861.
»Den gamle By«.

L. Engelstofts beretning om, at et kobberstik af kronprins Frederik (VI) i 1783 kun opnåede knap 150 abonnenter, men efter regeringsforandringen det følgende år blev solgt i over 2.000 eksemplarer, og at afsætningen af Ove Høegh-Guldbergs billede fulgte den modsatte kurve. Derimod købte især fremmede diplomater A. P. Bernstorffs billede også efter hans død⁶.

Til manddombilledet af Th. Funder hører et andet maleri af tilsvarende størrelse, idet han efter sin første hustrus død havde giftet sig med hendes søster Henriette Juditte Bidsted, døbt 22. juni 1801, død 1868. Hendes portræt er ikke fra samme tid som ægteemandens, da Monies først har malet det 1861, som det fremgår af signaturen. Dateringen forklarer den sorte enkedragt, der i sig selv ville have antydnet et oprindelsesår efter 1860, hvis ikke det sikre årstal udelukkede enhver tvivl. Billedet viser den aldersstegne kvinde, og det er fristende ud fra ansigtets furer og de sørgmodige øjne at forestille sig en kæde af skuffelser og sorger med højdepunktet i ægtefællens tidlige død. Der har dog ikke været mulighed for et så indgående studium, at det har kunnet bekræftes, og man må nøjes med det, billedet fortæller. Under disse vilkår er det fristende at sammenligne dette maleri med billedet af søsteren – den gamle desillusionerede kvinde med den livsglade unge dame, for hvem et lyst og lykkeligt liv tilsyneladende lå åbent, og hvis man turde forlade billedernes sikre grundlag, kunne de to hustruer stå som eksponenter for Th. Funders egen tilværelse, der begyndte under store forventninger om

den unge mands fremtid for at afsluttes med allehånde skuffelser i det politiske liv. Det kan ikke bestrides, at han som købmand, fabriksejer og herremand nåede vidt, men om han dermed nåede det egentlige mål, han havde sat sig, unddrager sig en bedømmelse.

En sammenligning mellem de to yngste portrætter synes dog at vise, at hustruens er det ærligste, mens Th. Funder i maleriet fra 1850 bærer maske. Det er en mand, som kun i det ydre ejer tillid til sig selv med forhåbninger om fremtiden. Fru Henriette Funder ser derimod ud til at have erhvervet den visdom, modgangen giver som vederlag for skuffelserne.

Familien Funder er vist den eneste Århusfamilie, af hvem der eksisterer billeder fra forskellige tidspunkter i dens liv, og det er tvivlsomt, om man kan betragte Th. Funder og hans løbebane som typisk for købmanden fra Århus. Han har indtaget en særstilling. Der vides ikke meget om den politiske interesse hos hans standsfæller, men selv om de fleste af dem formodentlig har delt hans anskuelser, var de dog ikke så interesserede, at de ville ofre tid og arbejde på at gå ind i politik. Det er muligvis den akademiske løbebane, der har givet Th. Funder hans undtagelsesstilling, og tiden tilhørte mere end før og siden cand. jur.'erne. Vil man søge det typiske eksempel på købmanden fra Århus fra begyndelsen af det forrige århundrede, må man vende sig til andre personligheder. Langt mere karakteristisk er Rasmus Malling (1767-1826),

Cecilia Malling, f. Kaarsberg, og købmand Rasmus Malling.

Maleri på glas af O. M. Rasch 1825.

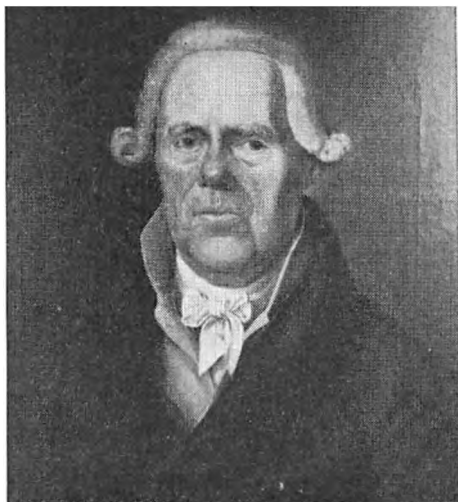
»Den gamle By«.

der 1794 blev gift med Margrethe Pedersdatter Kaarsberg, enke efter købmand Jens Schmidt. Hun døde 56 år gammel 1806. Ved ægteskabet erhvervede han den store købmandsgård i Dynkarken, af hvilken der indtil for nylig var bevaret store delc. Rasmus Malling blev senere gift med Cccilia Maria Kaarsberg (1776–1841). Fra det andet ægteskab foreligger to små portrætter, malede i sort på bagsiden af glas, hvert ovalt med en højde på 10,3 cm og en bredde på 8,6 cm.

De er udført af Ole Magnus Rasch (1783–1862)⁷. Kunstneren var født i Århus, men førte en omflakkende tilværelse, der i løbet af de mange år, den spændte over, bragte ham mange steder hen, mest i Jylland. Trods al flid og manuel dygtighed nåede han aldrig frem i første række, og hans biograf fremhæver vist med rette, at han erhvervede mange bestillinger gennem familien og dens forbindelser. Det må nævnes, at han har skildret ægteparret Th. Funder, og fra familien Frausing i Borgmestergården på Lille Torv er der bevaret en del billeder fra denne gård, idet hans søster Ulrikke Sophie Rasch var gift med købmand Christen Frausing. Også billedet af ægteparret Malling kan skyldes et bekendtskab, og Rasmus Mallings søn Niels blev 1832 gift med Cathrine Marie Frausing, datter af Ulrikke Sophie Rasch og Christen Frausing og således en niece af maleren. Efter tradition i den frausing-ske slægt var ægteskabet ikke lykkeligt. Billederne af Rasmus Malling og hustru, der ved deres pertentlige udførelse kan minde om kobberstik, er beregnet til at ses sammen og er bevaret i en gammel ramme med P. C. Damborgs signatur påklæbet på bagsiden. Malerens signatur er ligeligt fordelt på de to billeder. På hustruens står: Rasch, på mandens: 1825.

Man er her tilbage i et helt andet milieu end det, Funders billeder viser. Mens maleriet af den unge Th. Funder viser en modeherre efter tidens krav, har den gamle, 58-årige Rasmus Malling piskefrisur, skønt den i året 1825 forlængst var gået af mode, og man tør vel af dette lille træk slutte, at han ikke hørte til de fremskridtsbejstrede⁸. Den 49-årige hustru synes ved sin påklædning at ville tillægge sig en højere alder end sin virkelige, og ved sammenligning med den unge fru Funder er modsætningen påfaldende. Dengang var den satte husmoder dog henvist til en hel anden tilværelse end nu, da det ikke gjaldt om at bevare ungdommen, men at understrege det værdige og ansvarsfulde – og det er formentlig lykkedes i hjemmet i Dynkarken, hvis man skal gå ud fra, hvad billedet fortæller.

Lige så gammeldags som Rasmus Malling har købmand Peder Herskind været. Maleriet af ham er på bagsiden mærket med kunstnerens navn og med påskrift om, at det forestiller Peder Herskind, født 26. aug. 1738, død 14. maj 1826. Til disse data kan føjes, at han tog borgerskab i 1757, ved hvilken

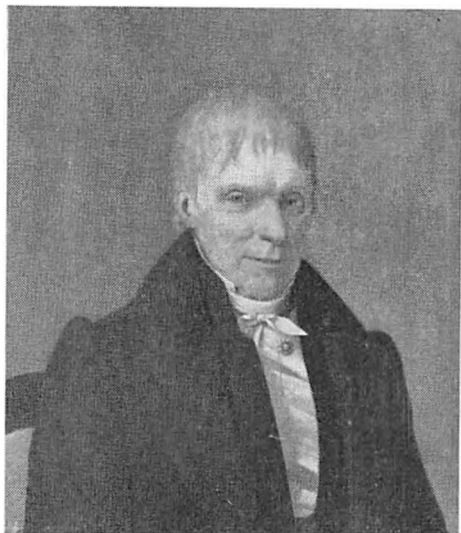

Købmand Peder Herskind.
Maleri af S. M. Jørgensen.
»Den gamle By«.

lejlighed han opgives at være 21 år⁹. Billedet måler 47×39 cm og er udført af Søren Møller Jørgensen, født 1794 på Rosenholm, død 1873 i Ålborg. Han hørte til de tidligt udviklede, da han allerede kunne udstille 1809, men nåede aldrig at få noget navn som kunstner, måske fordi hans løbebane blev lidt broget. Vejen som maler krydsedes af en anden linie, da han også nåede at blive exam. jur. og at være volontør på et byfogedkontor, ligesom han senere drev en oliemølle i Århus, men kunsten slap han ikke, og 1818–22 var han tegnelærer i Århus.

Det er den gamle borger over de 70 år, han har fremstillet, og ligesom Rasmus Malling holder han fast ved hårmoden fra det 18. århundrede med sin buklede og pudrede paryk. Hvor meget man i øvrigt tør læse ud af maleriet, er usikkert. Den gamle købmand har næppe båret sine følelser udvendigt, og ansigtet synes at være præget af et vist forbehold, således som det med eller uden grund tillægges jyderne, men om det er frembragt af årenes erfaringer i almindelighed eller utilfredsheden med det nye, tiden bragte, fortæller billedet intet om. Selv om kunstneren ikke hører til de store, har han dog her givet et portræt, som bringer mennesket lyslevende ned til eftertiden. Der er ikke gjort forsøg på at give den smiger, der er med til at sætte præget på billedet af Th. Funder fra 1850.

Malerierne af justitsråd Harboe Meulengracht og hans hustru Maren, født Schmidt, skal omtales til sidst, fordi de i kvalitet er de ringeste. De er lige store, hvert ca. $44,5 \times 37,5$ cm. Begge billeder er efter påskrift på bagsiden malet 1835, justitsråden og hans frue gik da begge i deres 68. år. Købman-

Købmand, justitsråd Harboe Meulengracht.
Maleri 1835.
»Den gamle By«.

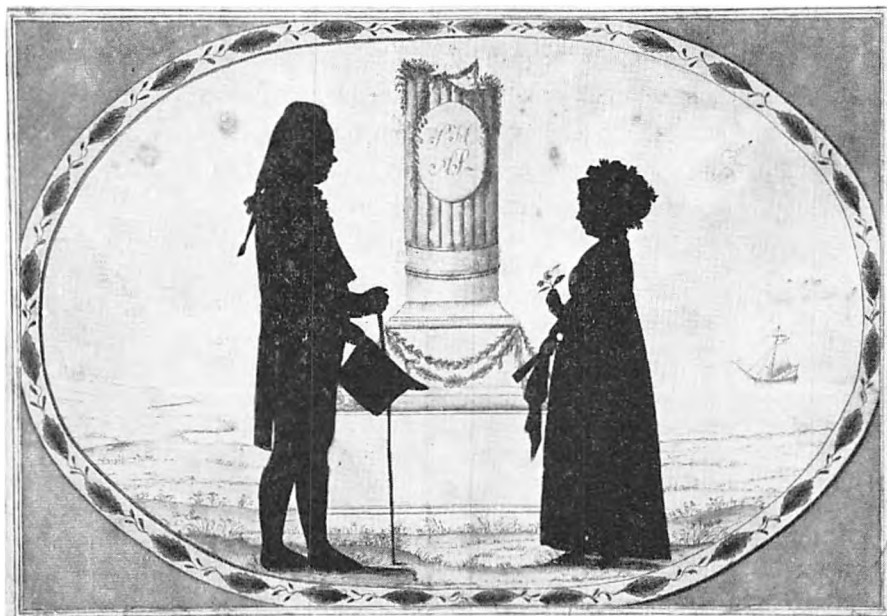

Maren Meulengracht, f. Schmidt.
Maleri 1835.
»Den gamle By«.

den skulle opleve endnu en række fødselsdage, idet han først døde 1853, mens hans hustru allerede var gået bort 1844. Malerierne bærer ikke nogen signatur.

Billederne giver trods den dårlige tegning og de endnu mere uheldige farver et godt indtryk af det gamle ægtepar, der efter et langt liv var nået ind i en fredelig havn. Det kan yderligere bemærkes, at købmandens hår med de mange småtjavsler ikke ser ud til at være hans eget, men er en paryk, som det er påvist om andre af de her omtalte.

Alle de personer, som er omtalt i det foregående, har hørt hjemme i de to generationer før Handelsstandsforeningens stiftelse. Det er købmanden fra denne tid, der har gjort det grundlæggende arbejde, der blev forudsætningen for den store udvikling i den sidste del af århundredet. Deres liv var karakteriseret ved afsavn og sparsommelighed, som enhver deflationsperiode er det. En nationaløkonom har beskrevet den således: »1814-45 var den sammenbidte Flid og Nøjsomheds Tid, der hjemsøgte af den store Landbrugskrise i Tyverne og en mindre Handelskrise i 1825. Det gik noget frem, noget tilbage, men dog som Hovedresultat fremad«¹⁰. Det var vanskelige betingelser at arbejde under, og Århus frembød ikke gunstige vilkår, som det kan ses af den langsomme stigen af indbyggertallet. Ud fra malerierne kan det dog ikke bevises. De viser det enkelte menneske, hvis glæder eller sorger kan have haft

Købmand Peder Herskind og hustru, Anne, født Schmidt, i silhouet.
»Den gamle By«.

mange andre årsager end de vilkår, forretningerne måtte drives under, og fortæller ikke noget om den enkeltes egne vanskeligheder.

Man var fordringsløs i valget af kunstnere. Antagelig er malerierne af det unge ægtepar Funder og af den gamle købmand Meulengracht og hustru udført af lokale kunstnere eller af deres omrejsende fagfæller, som drog fra den ene købstad til den anden for at modtage bestillinger, ligesom malerne i Århus gerne modtog arbejder fra andre byer; men resultatet blev det samme, hvem man end valgte. For sig selv står kun D. Monies' billeder som et forsøg på at komme bort fra den skik at bruge det billigste, som den fattige tid havde indskærpet, og nutiden må beklage, at man ikke har benyttet sig af dygtigere kunstnere, der med større selvstændighed og skarper blik kunne have afsløret personlighedernes indre. Alligevel må maleriernes bidrag til forståelsen af tiden ikke overses, og det er nærliggende at fremhæve det fremskridt, de repræsenterer i sammenligning med silhouetterne, der hører den umiddelbart foregående tid til, og hvis mørke skygger kun lader et intetsigende omrids af figuren komme frem. I deres jævnhed giver billederne lidt mere end personernes udseende og supplerer, hvad der fortælles om købmændene, at de »vare paa en Maade Byens Rygrad. De havde Penge, forstod at styre deres Sager, og vare gennemgående grundhæderlige. De vare voxede op til deres

Stilling, de havde et Navn at holde i Ære«¹¹. Det må ikke glemmes, at de fleste af disse malerier ikke taler om en forfængelighed, der krævede, at personen skulle fastholdes i mere end erindringen. De var næsten at betragte som en senere tids fotografier og beregnet for den nærmeste familie. Til de gode egenskaber hos den gamle købmand i Århus hørte også en beskedenhed, der ikke lod ham have mere værdi, end det tilkom ham.

NOTER

1. Th. Funder er skildret af Jens Clausen i Østjydsk Hjemstavn 1939, IV, p. 41–55. Han har efterladt sig nogle optegnelser, der er benyttet til denne biografi.
2. P. B. C. Westergaard: Danske Portrætter, 1930, nr. 3446.
3. Karen Andersen: Lidt om hårarbejder i Danmark. Arv og Eje 1959, p. 26–53.
4. Rasmus Nielsen: Aarhus i Fyrreerne, 1901, p. 65–66.
5. Westergaard, nr. 3447.
6. F. Schiern: Engelstoftiana. Hist. Tidsskr. 5, II, p. 361–62.
7. Arstallene i »Den gamle By«s årbog 1953, p. 88, hviler på fejlagtige oplysninger.
8. Også fra København er det overleveret, at ældre folk på denne tid vedblev at bruge den gammeldags paryk, se J. Davidsen: Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn, 1910, p. 33–34.
9. J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus, II, 1845, p. 339. Også for andre af de her nævnte gælder det, at deres fødeår opgives forskelligt.
10. J. Wilcke: Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler, 1929, p. 428–29.
11. Rasmus Nielsen, 1. 1., p. 19. Alle portrætter findes i »Den gamle By«.

En boglade omkring 1840

Jens Worm Bruun og Den Jessenske Boghandling

AF FINN H. LAURIDSEN

Forspil

Søndag den 19. juni 1842 på øen Agersø i Storebælt ud for Skælskør:

Møller Holst af Helleholm, på øens smalle, sydligste del, skulle have besøg fra nabooen Omø. Klokkeren var 1, og de fleste af gæsterne var kommet; men endnu manglede husmand Hans Henrik Nielsen. Han kom lidt senere – løbende – og berettede forpustet og ophidset, at han havde set et lig i strandkanten. Der blev stor opstandelse, og alle hastede derud. De fandt hurtigt liget, tog det og bar det noget højere op på stranden. Det var en mand. Hans Henrik Nielsen rodede i hans frakke, hvis lommer så ud til at være fyldte; men ud over et hvidt lommelærklæde med bort og 3 nøgler på en ring var der kun sand. De dækkede derefter liget til med tang og forlod stedet for at opsøge sognefogden og gøre anmeldelse om det uhyggelige fund.

Uden omsvøb gik retsmaskineriet igang; allerede samme aften nåede fuld-mægtigen fra Flakkebjerg herredsfogderi frem, og der kunne holdes offentligt ligsyn. Det var en ganske velklædt mand, man havde for sig. Han var iført en sort klædesfrakke til at spænde på begge sider. Den var forsynet med en smal krave, overtrukne knapper og var indvendigt foret med shirting. I siderne var der desuden lommer, og ligeledes lommer bag i. Under frakken bar han en sort klædesvest, en fin krave med læg, tvistlærredsskjorte, ulden trøje, sort uldent halstørklæde, lange grålige bukskinsbenklæder og lærreds-underbenklæder med tinknapper. På fødderne havde han halvstøvler af blanklæder og hvide uldsokker. Umiddelbare identifikationsmuligheder var der ikke mange af. Liget havde tilsyneladende ligget nogen tid i vandet; næsen var helt borte, og resten af ansigtet så deformeret, at det ikke var muligt at genkalde sig dets form. Kun det lommelærklæde, husmand Nielsen havde fundet, var mærket; det var med rødt bomuldsgarn påsyet bogstaverne I. B. og derunder C. Fra bukselommerne tog man foruden de ovenfor nævnte nøgler en pung med en firskilling, 2 enskillinger, 2 ringe og en sølvring. Efter at tøj

med undtagelse af det inderste var trukket af, undersøgte man kroppen for eventuelle sår, der kunne forklare dødsårsagen; men der var ikke noget at se – naturens tilintetgørelsesproces var for fremskreden. Alt i alt måtte man nøjes med at konstatere, at der var tale om en ca. 30-årig mand, ret lille og klejn af bygning med blondt hår og bakkenbarter¹. Han blev begravet på øen få dage senere².

Tirsdag den 7. juni 1842 i Århus:

Den Jessenske Boghandling på Lille Torv, i købmandsfirmaet N. & M. Lazarus' gård (hvor nu bl. a. Handelsbankens hus ligger), fik besøg af skifte retten, der efter rekvisition af politiassistent, prokurator Jørgen Nielsen ønskede at foretage en forseglingsforretning³. Årsagen til aktionen var, at man i et par dage ikke havde set noget til forretningens ejer, cand. phil. Jens Worm Bruun og den hast, hvormed man satte den iværk, lader ane, at man befrygtede noget alvorligt. Til stede ved retsmødet var blandt andre Anders Andersen, der forklarede, at han tillige med Carl Christian Rudkjøbing var medhjælper i bogladen. Herudover havde Bruun en hushjælp, Birthe Christensdatter, der til ham havde berettet, at hun, da hun søndag morgen den 5. juni kl. 3^{1/2} var kommet for at gøre rent, ikke havde truffet boghandleren hjemme. Ingen i hans omgivelser vidste noget af, at han stod foran en rejse, og såvel hans sædvanlige rejsetøj som hans ur og lommebog var urørte. Lidt senere under mødet kom den anden medhjælper, Rudkjøbing, til stede, og han kunne fortælle, at Bruun i den senere tid eller i al fald i de senere dage tydeligt havde været i mindre godt humør, end det ellers plejede at være tilfældet⁴. Også han anede noget!

Fredag den 10., mandag den 13. og onsdag den 15. juni:

Annonce i Aarhus Stiftstidende:

Sidstafvigte søndag morgen den 5. ds. har min søn, boghandler Jens Worm Bruun, forladt sin bopæl, efter al formodning i sindsforvirrelse, uden at nogen oplysning om ham senere har været at tilvejebringe. Ikkun den, der kender moderhertets følelser og derhos ved, hvorledes han i det hele var min glæde og mit håb, fatter den tilstand, hvori jeg må befinde mig. Såre tilgiveligt må det derfor vistnok blive betragtet, når jeg herved fremfører den anmodning til enhver, som måtte have set eller erfaret noget, det være nok så lidet, som kunne tjene til nogensomhelst vejledning eller noget spor, hvor min fornævnte søn måtte være gåen hen eller være at finde, da uopholdelig herom

at meddele mig underretning. Han var middel af vækst, klejn af bygning, 27 år gl., havde blå øjne, blondt hår, og var ved sin bortgang iført en sort frakke, sort vest, grå benklæder, sort kaskjet på hovedet og brugte briller.

Hedevig Bruun.

Lørdag den 18. juni:

På et nyt møde i skifteretten diskuterede man Bruuns eventuelle skæbne. Jørgen Nielsen fandt det ikke helt umuligt, at han kunne vende tilbage til sit hjem; han havde endnu ikke været borte i 14 dage. Men Bruuns broder, Ernst, der var nybagt polyteknisk kandidat, og som var kommet hjem i anledning af broderens forsvinden, delte ikke denne opfattelse⁵. Broderen var sikkert død: hans kasket var blevet fundet ved havnen aftenen i forvejen⁶.

Tirsdag den 5. juli:

Aarhus Stiftstidende meddelte i en notits, at boghandler Jens Worm Bruuns lig ifølge indberetning fra byfogden i Skælskør 15. juni var fundet opdrevet på Agersø strand i Store Bælt.

Bortset fra uoverensstemmelsen mellem den sjællandske og den jyske funddato, 19. og 15. juni, der sikkert skyldes en fejl i avisen, er der næppe nogen tvivl – det var Århusboghandleren, øboerne havde fundet den dramatiske søndag. Den anslåede alder, staturen og påklædningen passede med fru Hedevis opgivelser, og ikke mindst må bogstaverne på lommestørklædet have bidraget til visheden. Men hvem var Jens Worm Bruun, hvad var det for en forretning, han drev, og hvad var årsagen til tragedien?

Bruun og hans boghandel

Jens Worm Bruun blev født 25. april 1814 i København⁷. Hans fader, der bar samme fornavne og i øvrigt gennem sin fader igen var opkaldt efter den lærde Århusrektor, hvis plejesøn denne var, virkede da som lærer i hovedstaden⁸. 1827 flyttede familien til Århus, hvor den ældre Bruun i ni år udfoldede en rastløs virksomhed. Han var førstelærer ved frue sogns borger-skole, men fandt desuden tid til et omfattende pædagogisk arbejde uden for

skolen særlig i astronomi, matematik og sang, et arbejde, han selv lagde det teoretiske grundlag for gennem talrige artikler og bøger⁹. Helt moderne gjorde han om sommeren skolen til et slags fritidshjem, hvor han beskæftigede børnene med korttegning, sang o. a.¹⁰.

Sønnen blev student i 1833 og studerede derefter i fire år filologi ved universitetet¹¹. Når studiet ikke førte til nogen eksamen, må årsagen vel søges i faderens død 1836, der ødclagde de økonomiske muligheder for en fortsættelse. Hvorvidt der var tale om noget offer for den yngre broder Ernst, der ville være polytekniker, lader sig ikke se; men at det er en detalje til Bruuns sørgelige skæbne i det hele er sikkert nok.

I Århus havde bogbinder Jacob Jessen i 1817 oprettet Den Jessenske Boghandling med domicil i Lazarus' gård på Lille Torv. Boghandelen var ikke den første i byen; allerede tidligere i det 19. århundrede havde såvel student og klokker Henrik Wissing Schytte som A. F. Elmquist, Aarhus Stiftstidendes senere navnkundige redaktør, oprettet tilsvarende forretninger¹². Jessen

Jessens Boghandling.

Under ovenstaaende Firma fortsætter jeg undertegnede den hidtil for Boghandler Jessens Enke af mig bestyrede Boghandel i Forbindelse med Handel med Papir, Skrive- og Tegnematerialier, Musicalier, musicalske Instrumenter og Streng, hvilken Handel jeg nu har overtaget for egen Regning. Idet jeg herved anbefaler mig til Publicums Velvillie, tillader jeg mig at underrette mine ærede Debitorer om, at Alt, hvad der fra Jessens Boghandling er udleveret siden 1ste April 1837, bliver at betale til mig, hvorimod det Tidligere bedes betalt til Madame Jessen. Min Boglade, der stedse er forsynet med alle brugelige Skolebøger og, saavidt muligt, med Frembringelserne af den nyere danske Litteratur saavel som de vigtigste i Aarets Løb udkommende tyske Bøger — hvilken Alt sælges til de kjøbenhavnske Bogladepriser — er i dHrr. N. & M. Lazarus's Gaard paa det lille Torv, nærmest ved Guldsmedgade.

Etableringsmeddelelse
i Aarhus Stiftstidende
15. august 1838.

J. W. Bruun.

døde i januar 1837, og hans enke forsøgte derefter et par måneder selv at drive virksomheden videre; men til april gav hun op og antog den hjemvendte J. W. Bruun som bestyrer. Bruun havde vel ikke lært boghandelen, hvad den nystiftede boghandlerforening i København¹³ ellers lagde en vis vægt på¹⁴; men han var dog et bogmenneske og som flerårig medhjælper på katedralskolens bibliotek ikke ukendt med store sammensatte bogmasser¹⁵. Arbejdet i forretningen må have interesseret Bruun, for han begyndte snart at overveje selv at videreføre den. Af en henvendelse til Boghandlerforeningen, som denne behandlede i februar 1838 fremgår det, at der var truffet aftale om en overtagelse pr. 1 april, en aftale, som foreningen synes at have sanktioneret. Bruun forsøgte imidlertid at få tidspunktet rykket tre måneder frem, således at afregningerne fra 1. januar kunne ske i hans navn; men dette afviste foreningen i første omgang med henvisning til, at det var en sag, han og madam Jessen kunne ordne indbyrdes¹⁶. Hvorledes sidstnævntes forhold i øvrigt stillede sig, fremgår ikke af de forhåndenværende kilder; men da Boghandlerforeningens medlemmer i juli med en enkelt undtagelse alligevel gik ind på det foreslåede arrangement, tales der i mødereferatet om eftergivelse fra nogle, der vil sætte Bruun i stand til lettere at affinde sig med andre¹⁷.

For overhovedet at kunne drive boghandel som specialforretning var det nødvendigt for Bruun at blive antaget som rabatberettiget af Boghandlerforeningen, d. v. s. at han opnåede ret til at erhverve forlagsskrifter med en rabat af $16\frac{2}{3}$ % i København, 20 % i provinsen og 25 % uden for rigets grænser – alt med tillæg af eet frieksemplar for hver tiende indkøbte bog. Antagelsen krævede en kaution, hvis størrelse i almindelighed fastsattes efter byens indbyggerantal eller efter omfanget af den handel, der kunne forventes – for Århus 3.000 rd.¹⁸. Kautionister synes Bruun ikke at have haft vanskeligheder med at skaffe; både familie og venner stod parate, og i juli indsendte han beviser for de første 2.500 rd.¹⁹. Det var toldinspektør Johan Jacob Gram Blom, København, der i årene 1827–32 som overtoldkontrollør for Nørrejylland havde boet i Århus²⁰, 500 rd., pastor Carl Vilhelm Heber, Svendborg, Bruuns morbroder²¹, 500 rd., politiassistent Jørgen Nielsen 500 rd., agent Jens Røgind²² 250 rd., fru Noline Margrethe Thomsen, f. Hintze, København, gift med nationalbankdirektør Jacob Thomsen og søster til pastor Hebers kone²³, 500 rd. og stiftsfysikus Frederik Vilhelm Willemoes²⁴ 250 rd.²⁵. De resterende 500 rd. tog Jessens enke, Christiane Jessen²⁶, sig af, hendes erklæring forelå i december²⁷.

Kundekredsen

Selv efter moderne forhold var det ikke nogen lille boghandel, Bruun overtog. Boglageret androg 5.000 bind, og hertil kom papir, skrive- og tegnematerialer, noder og musikinstrumenter – hovedsagelig violiner og dele dertil²⁸. Da forretningen i 20 år havde båret Jessens navn, så han sin fordel i at beholde dette, og ved en kontrakt af 26. april 1838 fik han mod en pengeafgift fru Jessens tilladelse til fortsat at kalde den »Den Jessenske Boghandling«²⁹. Det bevarede arkivs mangel på kassebøger gør det desværre umuligt at se noget om Bruuns omsætning; men en debitorhovedbog for de fire år, hans selvstændige virksomhed omfattede, tegner et billede af den del af hans kundekreds, der købte på kredit, og det har næppe været mindsteparten. Bogen dækker alfabetisk kun bogstaverne L-Ø og må derfor vurderes med en vis, men næppe stor reservation. Det, der først falder i øjnene, er kredsens geografiske spredning; den spænder – med Århus som centrum – fra Grenå i øst til Fjaltring mod vest og fra Thisted i nord til Kolding mod syd, tætheden naturligvis aftagende udad. Af 473 opførte debitorer er de 187 fra Århus, og herimod er det kun små tal, de øvrige 182 lokaliteter kan opvise. De 9 største er Ebeltoft 11, Skanderborg 11, Lyngby på Djursland, hvor der var et seminarium, 8, Søften 7, Vejle 6, Grenå 5, Hammel 5, Ormslev 4 og Randers 4. Det store område har sin forklaring deri, at en række af landets købstæder blandt sine erhvervsdrivende slet ikke havde boghandlere. Folketællingen 1840 opgiver for kongeriget i alt kun 53, og heraf havde de 27 hjemme i hovedstaden; de øvrige fordelte sig med 16 i 13 af østifternes 41 byer og 10 i 7 af Jyllands 26 – heraf 6 alene i Ålborg, Århus og Horsens; i Hjørring, Viborg, Ribe og Ringkøbing amter var der ikke en eneste på tællingstidspunktet³⁰.

I social henseende domineredes kundekredsen af lærere og præster med henholdsvis 81 og 80 navne; dernæst fulgte handelsstanden med 58, landmænd: 46, håndværkere: 33, embedsmænd: 32, officerer: 14, industridrivende 11, læger og sagførere hver 6 og sømænd 2: De resterende 104 rummer kvinder, skoleelever og forskellige titler (justitsråd, krigsråd o. a.), der ikke umiddelbart lader sig identificere. I Århus by alene, hvor bygrænsen naturligvis satte skranke for visse grupper, havde handelsstanden det største tal: 45, så fulgte håndværkere: 27, embedsmænd: 16, lærere og officerer hver 11, præster: 6, industridrivende: 4, læger og sagførere hver 3 og sømænd: 1. Kvinder, skoleelever og »titler« udgjorde her 60. Der er i disse fordelinger næppe noget særligt bemærkelsesværdigt – lærere og præster var anerkendte bærere af kulturlivet, og både for dem og de øvrige gælder det, at indkøbene

i stort omfang fandt sted efter faglige retningslinier. Særlige træk udgør tidsskriftholdet og skolebøgerne, der har en betydelig indflydelse på flere af tallene.

Kommissionærer

At arbejde med geografisk så spredte købere var ikke nogen let sag på en tid, da samfærdselsmidlerne var få og langsomme. Bestillinger og ekspeditioner måtte foregå pr. post, og når der var tvivl om ordrene, f. eks. ved emneopgivelser, kunne det nok volde besværligheder. Boghandlernes ringe antal bevirkede imidlertid også, at Bruun antog kommissionærer i andre byer – også i sådanne, hvor hans branche i forvejen var repræsenteret. I Horsens havde allerede Jessen haft kontakt med bogbinder Holst, hvis forretning i november 1838 overgik til Carl Holm, Holsts nevø. Holms borgerbrev lød på boghandel, papir-, musik- og kunsthandel; men med disse varer kom han kun langsomt i gang. Han handlede derfor også med instrumenter og gipsfigurer, havde oplag og udsalg af te fra en københavnsk teforretning, solgte bandager, var den første i Horsens, der forhandlede tændstikker, og indsamlede endelig klude til såvel papirfabrikker som Marcus Bechs krasuldsfabrik i Århus³¹. Om begyndervanskelighederne for en ung boghandler vidner flere træk i korrespondancen med Bruun. Holm var fuldt anerkendt af Boghandlerforeningen og må altså have kunnet stille den ønskede kaution; men at pengene var små, fremgår bl. a. deraf, at han på et lille parti guitar- og violinstrenger i fast regning måtte bede om disse »med så lang kredit og til så billige priser, det er Dem muligt«³². En gæld for nogle tidsskrifts-subskribenter på 16 mk. og 80 sk. formåede han kun at reducere med 10 mk. – »ved oprettelsen af et nyt etablissement foresfalder så mange udgifter«³³. Endnu i 1839 stod han i hovedsagen kun i forbindelse med københavnske leverandører, og det var endda ikke fra dem alle, han kunne få varer à condition; nogle måtte betales kontant mod 16 %, $\frac{2}{3}$ % mindre end for de normale leverancer gennem foreningen. For de ting, Bruun leverede, delte de rabatten med $8\frac{1}{3}$ til hver, og forholdet har sikkert været det samme med de to kolleger Eduard Löwenthal i Randers og Peter Kabell i Viborg, der var de eneste foruden Bruun, han i provinsen arbejdede sammen med³⁴. »Hidindtil har det ikke skadet mig« skrev han, »at jeg ikke står i forbindelse med flere, da det er et yderst sjældent tilfælde, at her sker spørgsmål om andres forlagsartikler end dem, jeg nu er i forbindelse med; men den tid vil vel komme, at boghandelen her vil blive hævet på et højere trin, end den for tiden står på«. For at han dog kunne være dækket bedst muligt, bad han Bruun sende et par eksemplarer af alt, hvad der udkom i provinsen,

Jylland undtaget, og det ville for det væsentligste sige fra Søren Hempels forlag³⁵ i Odense. Afsætningen blev næppe så stor, at der tabtes synderligt ved at tage varerne på anden hånd, og i al fald blev omkostningerne mindre³⁶.

Holm synes at have været en vågen og initiativrig forretningsmand og fik da også med årene en stor handel. Morsomt er det at se ham irriteres på den lokale konkurrent Anton Fogh³⁷, med hvem Bruun i øvrigt i sit første år også stod i forbindelse³⁸, fordi denne fik sin post så regelmæssigt, at han var i stand til hver tirsdag formiddag at omdele de forskellige blade m. v. til sine abonnenter. Holm bad Bruun prøve, om ikke hans pakker fremtidigt kunne sendes med dagvognen tirsdag morgen; han ville så hente dem straks ved vognens ankomst, hvilket var nødvendigt, for vognmændene var så uefterrettelige med at omsende, hvad de medbragte, »at man sædvanligvis på få undtagelser nær, må vente på dette en hel dag og stundom længere«³⁹.

Af kommissionærerne synes Horsensboghandleren at have været den, som Bruun interesserede sig mest for og følte sig nærmest knyttet til. I foråret 1839 foreslog han ham, at de to sammen med Sebastian Warberg⁴⁰, Bruuns konkurrent i Århus, begyndte en fælles avertering i aviserne, og Holm var straks med. Udgifterne ville sikkert rigeligt blive erstattet ved den større afsætning; men han bad dog Bruun sørge for, at de under henvisning til de hyppige averteringer, der ville finde sted, fik rabat hos Aarhus Stiftstidende⁴¹. Ved en enkelt lejlighed – i august samme år – ses Bruun at have besøgt kollegaen, og de har måske da drøftet de planer om en jysk boghandlerforening, som Bruun en månedstid i forvejen havde ventileret i et brev. Også her var Holm med; det ville være en stor lettelse for Jyllands boghandlere f. eks. at kunne hjemtage tyske bøger og skrifter uden om København – et argument, som vel har været fremført i oplægget⁴².

At Bruun således havde tanker om ad flere veje at placere sig i den »store« boghandel, vidner også et omfattende, udateret koncept, som han sendte til selveste F. A. Brockhaus⁴³ i Leipzig, om. Han ankede her over, at det var for vanskeligt at anvende Heinsius' Allgemeine Bücher-Lexicon (der, medtagende tiden fra 1700 og fremefter, var begyndt at udkomme hos Brockhaus i 1812), fordi det ikke indeholdt noget fagkatalog. »Denn wer besitzt wohl ein solches Riesengedächtniss, dass er sämtliche Schriften einer jeden Wissenschaft oder auch nur einer jeden Unterabtheilung einer Wissenschaft herzusagen vermöchte«. Derfor ville et sådant katalog blive hilst med glæde af såvel boghandlere som offentlige og private biblioteker, og Bruun tilbød, hvis Brockhaus ikke tidligere havde haft planer i denne retning og måske sat en anden i gang, sig selv som den, der kunne og havde lyst til at løse opgaven.

Efter en redegørelse for, hvorledes den efter hans opfattelse skulle gribes an, sluttede han med at bede den berømte forlægger om tilladelse til, hvis denne ikke var interesseret, da at søge en anden⁴⁴.

Henvendelsen til Brockhaus, på hvilken der i øvrigt ikke er bevaret noget svar, synes Carl Holm ikke at have været indviet i – i al fald ikke skriftligt; men den viser sammen med den påtænkte forening, at Bruun havde til hensigt at gå ind i sit erhverv på en sådan måde, at det blev til mere end bare bogekspedition og handel over disken.

Af andre byer, hvor J. W. Bruun havde faste forbindelser kan nævnes Vejle. Her havde han allerede i sin bestyretid sendt varer til N. P. Stantenmacher, hvis branche ikke oplyses – kun var han ikke boghandler. Kontakten varede til midt på året 1839, da forretningerne overgik til Jacob Christian Thune, som siden 1828 i forbindelse med sit bogbinderi havde handlet med bøger⁴⁵. At Thune nok har været bitter på Stantenmacher, fremgår af en passus i et brev fra sidstnævnte af 27. juli 1839: »Jeg vil tro, det skærer ham i hjertet, hver gang der kommer en pakke til mig«. Til gengæld takkede han rørt Bruun for hans godhed, da han i september samme år efter selv at have gjort opmærksom på sin eksistens fik samtlige kommissioner overladt⁴⁶.

Foruden egentlige kommissionærer, der modtog og solgte alle slags blade og bøger, havde J. W. Bruun også folk, der tog sig af enkelte, spredte ting. I Holstebro tegnede bogbinder Frederik Julius Bay⁴⁷ således i 1839 abonnenter på »Weirpropheten« og på en digtsamling af Fr. Sneedorff-Birch: »Skorpionen«⁴⁸. De gik godt – i henholdsvis 18 og 13 eksemplarer – så det var ikke sært, at bogbinderen flere gange rykkede for dem, da de efter hans opfattelse ikke kom hurtigt nok frem. »Conferentsbladet«, som Bruun ekspederede for Skolelærerforeningen for Århus og Omegn afsattes gennem Henrik Berggreen helt ovre i Nykøbing Falster⁴⁹.

Udenbys kunder og deres betaling

Selv om kommissionærerne på mange måder lettede distributionsproblemerne for boghandleren, havde han naturligvis også mange enkeltkunder uden for byen, med hvem al handel som tidligere nævnt foregik skriftligt. Rundt omkring sad præster, lærere, embedsmænd og andre, som var interesserede i tidens kulturelle og politiske rørelser, og for hvem bøger og tidsskrifter var de eneste muligheder for at lære og følge med. Det fornemmes, når pastor Niels Michael Aaboe i Kragelund⁵⁰ »længes meget efter« »Theologisk Tidsskrift« og »ufortøvet ved express« vil lade det afhente, når det kommer⁵¹, og det fornemmes i klager over veje, vejre og vind, langsom postgang og misforstå-

elser af bestillinger. En særlig vanskelighed for de fjernede kunders vedkommende udgjorde betalingen. Amtsforvalter for Ebeltoft amtstuedistrikt Ulrik Christian Frederik Ågaard⁵² erklærede i 1838, at han helst kunne ville afregne hvert halve år: til 1. januar og 1. juli; »men ønsker De oftere betaling, da skal dette også meget gerne ske, ligesom og, om vi end antage afgørelse hvert halve år, jeg desuagtet er villig til at tilstille Dem min regningsbeløb på opfordring til hvilken som helst tid, hvis omstændighederne skulle gøre det ønskeligt«⁵³. Det må omstændighederne have gjort, for i november bad Ågaard om udsættelse til december termin, fordi hans »kasse . . . har været og er i en mådelig forfatning«; han tilføjede dog pænt, at Bruun endelig ikke måtte lide tab på ham, da han i så fald ville betale straks⁵⁴, hvor han så skaffede penge fra. Halvårsafregningerne var nu ikke usædvanlige; de træffes også hos andre kunder. Men boghandleren var naturligvis altid interesseret i kontanter, og var forbindelserne for sjældne, kunne der betales til trediemand. Det fremgår af flere breve, at købmandshuset Secher i Grenå tog mod penge for Bruun⁵⁵. Heller ikke kontrabogsystemet var fremmed, og det kunne måske være praktisk ved konsekvent anvendelse, for uoverensstemmelser om skyld og betaling var ingenlunde ukendte⁵⁶. Endelig kan det nævnes, at det i vore dage så omdisputerede rabatsystem, der nu i boghandelen vist kun kendes i forbindelse med subscriptions, kunne dukke op i den daglige handel – formentlig dog forbeholdt mere regelmæssige købere. Rabatten, der ikke begrænsede sig til kontantbetalinger, androg almindeligvis 5 %⁵⁷.

Rådgiver for læseforeninger

I en tid, der var præget af en almindelig oplysningstrang med grundlæggelse af almuebiblioteker, lejev biblioteker og læseforeninger, var det naturligt, at man tog boghandleren med på råd, når bogbestanden skulle sammensættes. Også Jens Worm Bruun ydede ved flere lejligheder og på forskellige måder sin bistand ved sådanne foretagender. Mest typisk – også for det mere tåget ubestemmelige, der lå over bevægelsen, når der ikke lige var tale om vejledning i agerdyrkningsmetoder o. dsl. – er en henvendelse fra 1839 fra lærer F. Bang, Stautrup. Lærer Bang begynder med at konstatere, at han tror at have sporet, hvad han kalder »et vist åndeligt liv« i sognet, og at dette har givet sig udtryk i en stigende læselyst. Denne har han følt det som sin pligt at komme imøde for at »vække dette liv til en klar og tydelig bevidsthed og lede det i den rigtige retning«. Midlet skal være en læseforening, og han definerer, hvad han selv forstår ved en sådan indretning: »Et selskab, hvis formål er ved køb af gode skrifter og blade at tilegne sig sådanne almennyttige

kundskaber, ved hvilke forstanden mere oplyses, tankeforrådet udvides, almenånden vækkes (et af tidens yndlingsudtryk), og ved hvilke overhovedet det åndelige liv og sammes højere interesser kunne vinde styrke og fremvækst. Men foreningen skulle tillige være en »bevareanstalt«, om jeg så kan udtrykke mig, for de unge, der efter endt skolegang og ved at drages ind med, her kunne bevare og udvide de alt erhvervede kundskaber, hvilke nu på så mange og sørgelige måder gå tabte. Men til den ende måtte indretningen vistnok styres og ledes af en mand, der følte varmt for samme. Sålange jeg er her, vil jeg påtage mig denne forretning efter min ringe evne, og jeg vil håbe, at min eftermand vil gøre det samme. Jeg vil desforuden bidrage med 2 rd. årlig for at vise, at det ikke er fordel, men kun foreningens tarv, der attrås«. Tomhændet kom Bang ikke til boghandleren. Han havde allerede været ude at agitere og tegnet 12 medlemmer à 1 rd. om året, og han satte et stort håb til ungdommen; men sikker var han ikke: »Det er muligt, jeg bedrager mig; men min hensigt er ren og øjemedet ædelt, og derfor venter jeg velsignelsen«. Sin lange redegørelse sluttede Stautruplæreren med at bede om Bruuns råd både med hensyn til, hvilke blade de skulle holde, og ikke mindst, hvilke bøger de skulle købe. Selv mente han, at en geografi med kort og en god fædrelandshistorie ville være ønskelige, »thi det er ligeså sørgeligt, at bondens verden skal endes ved Hamborg, som hans fortid ved hans oldefaders fader«. Desuden ville de få brug for »agerdyrkningsskrifter og andre almennyttige genstande«. Den årlige købesum ville andrage 10–12 rd., og med det beløb forstår man godt, at lærer Bang håbede på en midlertidig kredit, indtil selskabet kom til bedre kræfter⁵⁸. Han fik både hjælp og kredit, og selskabet kom i gang⁵⁹.

Foruden Stautrup ses Bruun at have været i forbindelse med læseforeninger i Hammel, Lyngby ved Grenå og Hvilsager. Lærer Thoresen, Lyngby, sendte en bogliste, men bad samtidig boghandleren handle efter bedste skøn, hvis han fandt nogle af ønskerne mindre hensigtsmæssige, »thi titlen blænder så ofte«⁶⁰. Lærer A. Andersen, Hvilsager, havde Bruun givet det råd at søge Det kongelige danske Landhusholdningsselskab om den boggave, dette sædvanligvis ydede ved nyoprettelser af almuebiblioteker, og han tilbød selv at formidle ansøgningen⁶¹. Han må åbenbart i et af sine breve have bebrejdet læreren visse bøger på de indsendte lister – dog uden virkning, for Andersen svarer lige ud: »Årsagen, hvorfor jeg subscriberer på kram af det omhandlede slags er dels på grund af den billige pris, men i særdeleshed, fordi bonden helst læser fortællinger og eventyr. Efterhånden er det mit håb at danne hans smag for noget bedre«⁶².

Bruuns leverandører

Efter arrangementet med Boghandlerforeningen havde Bruun som tidligere nævnt mulighed for at hjemtage varer fra dens medlemmer til visse procenter, og han handlede med en lang række af de firmaer, hvis navne endnu er kendte: Gyldendal, Høst, Reitzel, Schultz og af den gang fremtrædende, senere ophørte: Bing, Klein, Schubothe og Steen. Hans største bogleverandør var Reitzel⁶³; men hans vigtigste var H. C. Klein⁶⁴. Bruun og Klein, der næsten var jævnaldrende – Klein født 1811, er muligvis blevet kendt med hinanden og har sluttet venskab under førstnævntes studier ved Københavns Universitet. 28 breve fra 1840, det eneste år i hvilket breve fra Klein er bevaret, viser denne som en lidt faderlig ven, der bestandig tilskynder boghandleren til at holde orden både på sine ekspeditioner og på sin økonomi, og som i øvrigt også varetager en del af forbindelserne med de øvrige københavnske forlæggere. Det nære forhold imellem dem viser følgende af et brev fra 20. marts: »Da jeg, det ved du, med broderligt råd og sindelag står dig bi, så modtag en lille erindring fra mig. Nemlig: *At sende afregning til Reitzel.* Hvad jeg angående dette meddeler dig, skal du ikke lade dig forlyde med hverken til *ham* eller nogen anden. Han udtrykker sig fordetmeste, som hovedet står på ham. Han bad mig »at erindre dig om afregning«, og tilføjede: »Vi må nok sende en anden boghandler over«. Du vil derfor snarest sende en afregning ind. Contanter sender du da, som du får dem inddreven. Ligger

Købmand Lazarus' gård på Lille Torv.

Billedet er fra sidste halvdel af 19. årh. J. W. Bruuns butik lå længst til højre i bygningen. Til venstre ses Svaneapoteket i Vestergade og til højre Gerdes's gård, nuværende Lille Torv 2.

Foto i »Den gamle By«.

en del bøger hist og her, så sæt dem i disposition, og skriv ham, at de skal følge (hvis han ønsker det), såsnart de er returnerede til dig. Han er nu en gang meget for at få afregning, at han kan kalkulere, hvor meget han har afsat, samt hvad han i årets løb kan have at disponere over. Jeg vil håbe, at du vil lægge dig alt på hjertet, hvad jeg her beder dig om, og du skal se, *at alt bliver godt*. Din sag skal jeg i alle tilfælde forsvare i Boghandlerforeningen, hvor jeg som kommissionær tillige er din repræsentant, og intet bliver afgjort, undtagen de først hører min stemme«. Hentydningen til Boghandlerforeningen gælder den sortliste, foreningen havde, og som omhyggeligt blev indført i forhandlingsprotokollen. Bruun figurerer flere gange på den – kontante penge synes som i al anden af datidens handel også i denne branche at have været et problem. Vekselen var det dominerende omsætningsmiddel; men den stillede betydelige tillidskrav, og bragte ofte fordærv, hvis den blev anvendt alt for hensynsløst. Betalingsvanskeligheder var yderst almindelige foreteelser, og heller ikke Bruuns konkurrent Sebastian Warberg gik ram forbi. Han skyldte Klein penge, hvad denne frejdigt meddelte vennen i Århus⁶⁵. Med Bruun selv har det dog i 1840 været helt galt. Gang på gang trygler Klein ham om penge og om at få en eller anden ordning med foreningen: »Jeg må tilstå, at jeg endnu bestandig er ængstelig for, at du har åbnet dine kunder *for stor kredit*, hvormed du burde være yderst varsom og forsigtig. Lad en af dine unge mennesker, som du kan stole på, gøre en lille tur i byen og omegnen for at inddrive dit tilgodehavende. Du kan jo her næsten sige, »at din fremtid afhænger af et sådant øjeblik«. Det er i sandhed meget vigtig. Du må indsende flere penge, da jeg alt har udlagt nogle for dig«, »Gør dog endelig hvad du kan for at få penge ind. – – Du giver vist for meget kredit? Og folk misbruger det. Jeg lader ingen få på regning, undtagen at de afbetaler månedlig eller stiller kaution. Det er bedre, at de går deres vej end at de snyder en, hvor man ofte må omsætte 1.000 rd. for at overvinde det tab, man lider«⁶⁶. Mod årets slutning udviklede forholdene sig derhen, at det så ud til, at Bruun måtte lukke – i al fald gik der i København rygter derom; men han red stormen nogenlunde af, og takket være hjælp fra etatsråd Blom, Klein og familien Thomsen opnåede han at blive slettet af den famøse restanceliste⁶⁷. Klein kunne slutte årets sidste brev med følgende hilsen: »En glædelig jul og et roligere år i 1841 end i dette, som forlæggerne have forbittret dig. Megen kontant handel, *ikke for meget kredit* samt alt godt ønskes dig« – og helt slemt så det da heller ikke ud; Kleins egen konto lød ultimo december på 2.859 rd. i kredit mod 2.812 i debet⁶⁸.

Som alle andre boghandlere indskrænkede J. W. Bruun sig ikke til bøgerne alene. Han førte tillige papir, skrive- og tegnematerialer og musikaler. Til

papir regnedes også tapeter og gardiner af dette stof, som han fik fra L. Fraenkel, København⁶⁰, og S. F. Grissons Nachfolger i Hamborg. Det sidste firma gav kun en rabat på 3¹/₂ %, og det var muligt medvirkende til, at Bruun benyttede en lille misforståelse over en leverance til at trække sig ud af forbindelsen. Firmaet forsøgte endda at »smøre« ham: »Was nun den Irrtum anbetrifft, welchen Sie glauben unser Reisende in Aufnahme Ihrer gütige Ordre beging, dieser Herr aber nicht zugeben will, so dächten wir doch, wäre für ein Haus wie das Ihrige 3 Rs. [ris] Papier mehr oder weniger von einer guten, couranten Sorte gar klein grosser Gegenstand«; men Bruun ventede et helt år, selv om han solgte papiret, med at afgøre sagen, og efter en bønsskrivelse fra firmaet om nye bestillinger i maj 1839, forsvinder det ud af sagaen⁷⁰.

En ikke ubetydelig artikel i forretningen var billeder: kobberstik og litografier. Her var det ikke altid litografiske etableringer og trykkerier, der stod som leverandører, også kunstnerne selv kunne forestå subskriptionen. Boghandlerne var næppe særlig glade for det; fortjenesten var kun 8 % – for korrespondance og al anden ulejlighed, og da portrætmaler C. Balsgaard, København, i 1840 udsendte et litografi af skuespilleren Ludvig Phister, syltede Bruun da også bravt sagen, og det har han sikkert ikke været ene om. Efter tre måneders forløb uden reaktion meddelte maleren, at stenen, hvis han ikke snart hørte noget, ville blive så beskadiget, at den ikke kunne levere ordentlige tryk. Desuden måtte han betale leje af den, og de penge var spildt, hvis han intet solgte⁷¹.

Musikalien fik J. W. Bruun fra C. C. Lose og Olsen i København⁷² og fra Fr. Hofmeister i Leipzig. De kom til forlæggerne fra flere forskellige lande og var derfor på grund af de stærkt vekslende møntforhold ret vanskelige at arbejde med.

Til gengæld synes fortjenesten at have været god. Hofmeister skriver, at der i Tyskland på større partier kunne opnås helt op til 50 % rabat og på mindre 40 – alt pr. kontant. For regningsalg var taksterne væsentlig lavere; men helt faste var de ikke, de rettede sig efter, hvormeget et firma skønnede at kunne sælge til en aftager. Det var bedst så vidt muligt at dække sig ind hos et enkelt forlag, da det i modsat fald ville være nødvendigt at forhandle særskilt med alle⁷³.

Personlighed og skæbne

Det er ikke meget, der af de efterladte arkivalier kan læses om Jens Worm Bruun uden for hans daglige virksomhed i boghandelen. At han selv har følt

kald eller lyst til noget større, synes både foreningsplanerne og forslaget til Brockhaus som nævnt oven for at tyde på, og det samme gør i øvrigt den kendsgerning, at han sammen med St. St. Blicher og andre kendte personligheder sad i den komité, der i 1842 arbejdede for oprettelse af et Himmelsbjergselskab⁷⁴. Han varetog udsendelsen af tegningslister i Jylland, og en række svar viser, at det var en særdeles vanskelig opgave, der faktisk synes at have været resultatløs. At også videnskabeligt arbejde lå inden for hans muligheder, herom vidner et brev fra historikeren Frederik Barfod, der 15. april 1842 »med bestandig stigende længsel« imødeså slutningen på en afhandling om »toneholdene«, sikkert et aldrig afsluttet sprogligt arbejde til Barfods tidsskrift »Brage og Idun«⁷⁵. Endelig kan det nævnes, at institutbestyrer Albert Stracke selve den dag, Bruun forsvandt, 5. juni 1842, indbød ham til ved den forestående eksamen at være censor i dansk og tysk⁷⁶. Privat interesserede han sig for sang og musik, sikkert en arv fra hjemmet, hvor de var blandt faderens fag; han udsatte sange for flerstemmige kor⁷⁷, og han ses ved en enkelt lejlighed at have medvirket ved arrangement af en kirkekoncert⁷⁸.

Alt dette er dog udenværker; men det er – alt. Mennesket bagved lader sig ikke fange, og det er derfor ikke muligt helt sikkert at belyse omstændighederne ved Bruuns død. Hans moder taler i sin efterlysning om sindsforvirrelse, og hans medarbejdere om mindre godt humør. Men hvad kan årsagerne hertil have været? Den fuldmægtig, der på Agersø synede hans lig, anførte mellem hans pungs indhold: 2 ringe og en sølvring. Var det efter denne form for samtiden klart, at de »2 ringe« var sammenhørende guldringe, forlovelsesringe? Bruun synes ikke at have været forlovet, men måske nok på nippet til at blive det. »Gift dig inden året er omme, kære ven, og du vil være det lykkeligste menneske i Århus, thi du vil få en fornuftig kone«, skrev forfatteren Waldemar Thisted til ham allerede i 1838⁷⁹, i maj 1842 skrev fætterten pastor F. C. Begtrup fra Mørke i anledning af broderen Ernsts forlovelse: »Gak du hen og gør ligeså«⁸⁰, og fra Horsens skrev Carl Holm, der netop var blevet gift: »Gid jeg nu ret snart kunne lykønske Dem i samme anledning som De mig, det vil jeg af hjertet ret ønske«⁸¹. Hvis det ikke var, fordi historikeren kun burde bygge på kendsgerninger, var det fristende at pege på en annonce i Aarhus Stiftstidende for 17. juni 1842. Annoncen er indrykket af Ane Frederiksen Henckel, Koldby på Samsø, enke efter provst Andreas Henckel, og den meddeler, at fru Henckels datter *Christiane* Margrethe *Hedevig* er død 12. juni af et nerveslag 27 år gammel. Den unge dame var jævnaldrende med Bruun, der stod et C på hans lommetørklæde – og skyldes navnet Hedevig, at hendes forældre var bekendte af

den Bruun'ske familie, og at hun da var opkaldt efter Bruuns moder? Det kan altså være mærkværdige sammentræf – men også led i en løsning.

Med økonomien var det ikke blevet bedre. Den hurtige skifteretsindskriden, før man vidste besked om noget, viser, at man frygtede noget galt også i denne henseende, og frygten var ikke ubegrundet. Boet var fallit. Hele seks år varede det, inden man nåede til vejs ende, og opgørelsen viste da en manko på små 2.000 rd.⁸².

Tanken om selvmord var naturligvis fremme i retten⁸³; men den blev afvist, hvilket blandt andet havde til følge, at et tysk livsforsikringsselskab i Lübeck, hvor Bruun havde tegnet en forsikring på 3.750 curantmark af denne sum udbetalte halvdelen til bedste for boet⁸⁴. Nu var selvmord i datiden både for myndigheder og efterladte en ubehagelig foreteelse belagt med moralsk despekt og mange praktiske vanskeligheder, og man kan vel forestille sig, at familiens venner, der også var repræsenteret i retten, gerne havde hjulpet med til at skjule det. For nægtes kan det ikke, at et og andet tyder i den retning – en kærestesorg måske nok noget hypotetisk, men falitten til gengæld yderst håndgribelig.

Bruuns boghandel blev meget gammel i Århus; den nåede sit højdepunkt, mens familien Thruue ejede den i sidste halvdel af forrige og ind i dette århundrede⁸⁵. Først 1954 blev den lukket.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Skelskør byfogedark: Fogedprot 1836–44, fol. 177^{II}–187^{II} (LA Kbh.).
2. Aarhus Stiftstidende (A St) 1842, 5. juni.
3. Om Jørgen Nielsen se Rasmus Nielsen: Fra det gamle Århus, 1902, s. 193–204, kapitlet »Byfogden«, og Sigvard Skov: Byfoged Jørgen Nielsen i Århus, Årb Årh St 1955, s. 118–30.
4. Århus byfogedark: Skifteprot 1837–45, fol. 585^I–586^{II} (LA Vib).
5. Om Ernst Bruun se Biografiske Oplysninger angående Den polytekniske Lærestalts Kandidater 1829–1929, 1930, s. 21.
6. Som 4, fol. 587^{II}.
7. Bruun skulle altså ved sin død være 28 og ikke 27 år, som moderen opgiver. Fejlen kan dog også skyldes Andreas Dolleris, der i Danmarks Boghandlere 1837–1892, 1912, s. 38, anfører fødselsåret til 1814.
8. Om Jens Worm (1716–90) se Emanuel Sejfr: Jens Worm. Den lærde rektor i Århus, 1942.
9. Erslew Forflex I, s. 221–23.
10. A St 1828, 9. aug.
11. Dolleris a. a., s. 38, og arkivet fra Den Jessenske Boghandling v/ Jens Worm Bruun, forkortet B ark: udateret koncept til F. A. Brockhaus, Leipzig. Arkivet er i Erhvervsarkivet.
12. Dolleris a. a., s. 157–58, og samme Den danske Provinsboghandels Historie fra omtrent 1800 til 1915, 1916, s. 109–11.
13. Foreningen var stiftet 1837, jfr. Arthur G. Hassø: Den danske Boghandlerforenings Historie gennem hundrede Aar, 1937.
14. Se f. eks. foreningens forhandlingsproto-

- kol 1837-52 (Forhandlingsprotokol), s. 97, møde 18. marts 1842. Protokollen er velvilligst udlånt fra foreningens arkiv i Den danske Forlæggerforening, København.
15. Den i 11 anførte koncept.
 16. Forhandlingsprotokol, s. 10-11, møde 25. feb. 1838.
 17. Forhandlingsprotokol, s. 11, møde 16. juli 1838.
 18. Hassø a. a., s. 28.
 19. Som 17.
 20. Om Blom se nekrolog i Tidsskrift for Toldvæsen 1883, s. 71-75.
 21. Om Heber se Wiberg Præstehist III, s. 231. Kautionen overgik i 1839 til Hebers enke Johanne Marie, f. Hintze, se Forhandlingsprotokol, s. 49, møde 3. sep. 1839.
 22. Om Røgind se Emanuel Sej: Gamle Århusgader I, 1960, s. 53.
 23. Om Noline Margrethe Thomsen se Da Biogr Leks XXVI, s. 146, under artiklen om politikeren Geert Winther. Hendes mand Jacob Thomsen var første gang gift med Dorothea Rebekka Cecilia Heber, formentlig en søster til Bruuns moder.
 24. Om Willemoes se Kristian Carø: Den danske Lægestand II, 1906, s. 226.
 25. Kautionslisten efter Århus byfogedark: Skifteprot 1844-53, fol. 353^{II} (LA Vib).
 26. Om Christiane Jessen se Dolleris' i 7 a. a., s. 158.
 27. Forhandlingsprotokol, s. 26, møde 2. dec. 1838.
 28. Boglageret opgjort efter »Fortegnelse over de i Jessens Boglade værende Bøger, Papirer, Instrumenter m. m., som forefandt ved Overleveringen den 19. April 1837« (B ark).
 29. Som 4, fol. 636^I. Årstallet angives her til 1837; men det må være en fejlskrivning.
 30. Statistisk Tabelværk VI, 1842, s. 74.
 31. Om Holm se Dolleris' i 7 a. a., s. 134-35. Om kludeindsamlingen: brev fra Holm af 6. dec. 1839 (B ark).
 32. Brev fra Holm af 27. nov. 1838 (B ark).
 33. Brev fra Holm af 9. dec. 1838 (B ark).
 34. Om Løwenthal og Kabell se Dolleris' i 7 a. a., s. 212 og 167.
 35. Om Søren Hempel se Dolleris' i 7 a. a., s. 124-25 og Hempelske Boghandel 1799 - 3. januar - 1947, 1. afsn. ved H. B. Seesten.
 36. Breve fra Holm af 26. maj og 14. juli 1839 (B ark).
 37. Om Anton Fogh se Dolleris' i 7 a. a., s. 83-84.
 38. Se breve fra 1838 (B ark).
 39. Brev fra Holm af 22. maj 1839 (B ark).
 40. Om Warberg se Dolleris' i 7 a. a., s. 365-66.
 41. Breve fra Holm af 22. og 26. maj 1839 (B ark).
 42. Breve fra Holm af 14. juli og 23. aug. 1839 (B ark).
 43. Om Brockhaus se Salmonsens IV, s. 39-40.
 44. Den i 11 anførte koncept.
 45. Brev fra Stantenmacher af 18. juli 1839 (B ark). Om Thune se Dolleris' i 7 a. a., s. 353-54.
 46. Thunes aktion fremgår af koncept til et svar fra Bruun af 13. maj 1839 på et ikke bevaret brev. Brev fra Thune af 28. sep. s. a. (B ark).
 47. Om Bay se Dolleris' i 7 a. a., s. 11-12.
 48. Weirpropheten: vel en ny udgave af Chr. Fr. Berger: Den kyndige og paalidelige Veirprophet eller tydelig Anviisning til at forudsee Veirliget i enhver Aarstid, oversat 1800. Om Sneedorff-Birch se Emanuel Sej: Fr. Sneedorff-Birch (Sekten Århusrider, 1953, s. 261-89), der dog ikke nævner samlingen. Den udkom i 1839 og anføres i Ersew ForfLex 1, s. 133, S-B. var i øvrigt kunde hos Bruun, og det passer godt med det almindelige billede af ham, at han i et brev af 16. marts 1842 meddelte, at han ved at sælge sit tøj håbede at kunne klare en gæld til boghandleren (B ark).
 49. Brev fra Bay af 29. maj, 1. juli, 12. juli og 17. sept. 1839, og fra Berggreen af 4. nov. og 2. dec. 1841 (B ark). Conferencesbladet blev redigeret af daværende institutbestyrer N. N. Kraiberg (Ersew ForfLex Suppl II, s. 92-94). Om Berggreen se Dolleris' i 7 a. a., s. 15-16.

50. Om Aaboe se Wiberg Præstehist II, s. 256.
51. Brev fra Aaboe af 6. nov. 1838 (B ark).
52. Om Aagaard se A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: Candidati og examinati juris 1736-1936 etc., 1954, s. 13-14.
53. Brev fra Aagaard af 24. jan. 1838 (B ark).
54. Brev fra Aagaard af 14. nov. 1838 (B ark).
55. Brev af 14. maj 1839 fra pastor Lars Peter Buhl, Karleby, (P. Severinsen: Karleby-Voldby Præstehistorie, Arb Rand 1912, s. 75-76) og brev af 6. dec. 1840 fra seminarist F. F. Hansen, Lyngby (B ark).
56. Brev fra lærer A. Andersen, Hvilsager, af 2. jan. 1841 (B. ark).
57. Breve fra seminarist F. F. Hansen af 21. jan., 25. feb. og 3. maj 1841 (B ark).
58. Brev fra Bang af 30. sep. 1839 (B ark).
59. Brev fra Bang af 10. okt. 1839 (B ark).
60. Brev fra lærer H. I. Petersen, Hammel, af 21. dec. 1840 og fra lærer Thoresen, Lyngby, af 22. okt. 1840 (B ark).
61. Om Landhusholdningsselskabet og almuebibliotekerne se Helge Nielsen: Folkebibliotekernes Forgængere. Oplysning, Almue- og Borgerbiblioteker fra 1770'erne til 1834, 1960, III Sogne- og Almuebiblioteket. Andersens ansøgning er fundet i Landhusholdningsselskabets arkiv som journalsag nr. 364/1841 (Erhv-Ark).
62. Brev fra Andersen af 21. marts 1841 (B ark).
63. Det fremgår af en kreditorhovedbog 1838-42 (B ark) og af skifterettens behandling af boet (den i 25 anførte skifteprot, fol. 353^I).
64. Om Klein se Dolleris' i 7 a. a., s. 174-75.
65. Brev fra Klein af 27. marts 1840 (B ark).
66. Breve fra Klein af 5. juni og 3. juli 1840 (B ark).
67. Breve fra Klein af 20. okt., 5. nov. og u. d. dec. (B ark).
68. Optalt efter protokolblade bilagt Kleins breve fra 1840 (B ark).
69. Brev fra Fraenkel af 5. april og 9. juli 1938 (B ark).
70. Breve fra Grissons Nachfolger af 2. jan. 1838, 15. feb. og 30. maj 1839 (B ark).
71. Breve fra Balsgaard af 29. april, 28. juni og 15. juli 1840 (B ark).
72. Jfr. den i 25 anførte skifteprot, fol. 353^I. Om Carl Christian Lose og Peter Wilhelm Olsen se Dolleris' i 7 a. a., s. 201-03 og 255-56.
73. Brev fra Hofmeister af 12. april 1842.
74. Jfr. A St 23. april, 20. maj og 14. juni 1842. Et brev om arbejdet med selskabet fra stænderdeputeret, herredsfoged J. P. With er offentliggjort i ErhvHist Arb 1949, s. 89-90.
75. Brev fra Barfod af 15. april 1842 (B ark.)
76. Brev fra Starcke anf. dag (B ark).
77. Breve fra Bruuns fætter, daværende kappellan i Mørke Frederik Christian Begtrup af 19. feb., 22. og 29. maj 1842 (B ark). Om Begtrup se Wiberg Præstehist III, s. 40.
78. Brev fra organist Muth-Rasmussen af 2. juni 1842, dat. Nibe (B ark).
79. Brev fra Thisted u. d. sept. 1838 (B ark). Om Thisted se Da Biogr Leks XXIII, s. 521-24.
80. Brev fra Begtrup af 22. maj 1842 (B Ark).
81. Brev fra Holm u. a. (B ark).
82. Den i 25 anførte skifteprot »Decision og repartition i boghandler Jens Worm Bruuns fallitbo« fol. 353^I-355^I. Opgørelsen er vanskelig tilgængelig, og jeg takker cand. oecon. John W. Oldam for god hjælp.
83. Den i 4 anførte skifteprot, fol. 610^I.
84. Brev fra købmand J. Meulengracht til retten af 9. juni 1842, og fra retten til forskellige af 30. okt. 1844 (B ark).
85. Jfr. Finn H. Lauridsen: Bogkøb i Provensen 1800-1850 (ErhvHist Arb 1950, s. 44).

Konsul J. M. Mørk

Aarhus Handelsforenings første formand

Af EMANUEL SEJR

Konsul J. M. Mørk var udgået fra en århusiansk købmandsfamilie og blev selv uddannet som købmand. Han startede også en handelsvirksomhed i Århus, som han drev i nogle år, ligesom han hele sit liv havde tilknytning til erhvervslivet; men alligevel fik han størst betydning inden for andre områder: som politiker og bladmand.

Han var født 1827 som søn af købmand Peter Mørch (1791–1868) og dennes anden hustru, f. Gjern, og stammede både på fædrene og mødrene side fra ansete Århusslægter. Ved hans dåb i Frue Kirke, hvor han fik navnet Johannes Magnus Mørch (som han senere stavede Mørk), var foruden familien Gjern også Århus-slægterne Gjeding, Blach og Hald repræsenteret blandt fadderne¹.

Mørk gennemgik den nyoprettede såkaldte videnskabelige realskole i Århus som en af de bedste elever² og kom 1843 i handelslære hos rådmænd Søegaards enke på Studsgade (nuværende nr. 29). Søren Søegaard (1779–1843) var netop død, men forretningen førtes videre af enken, der som bestyrer havde sin senere svigersøn F. W. Kiørboe (1821–1909), som 1844 overtog den for egen regning³.

Som lærling havde Mørk en privilegeret stilling i sammenligning med de fleste af datidens handelslærlinge: han havde eget værelse og omgikkes familien Søegaard på lige fod; senere blev han gift med den yngste datter Rosalie. Hans videre uddannelse var mere omfattende, end det i reglen var tilfældet med unge handelsmænd i provinsen; efter et par års læretid i Århus rejste han til udlandet og var først ansat hos generalkonsul Pontoppidan i Hamborg senere hos Westenholz i London. Sit udenlandsophold afsluttede han med en rejse i Skotland, Frankrig og Tyskland, og først i slutningen af 1851 kom han tilbage til Århus og havde da været borte fem-seks år⁴.

Han fik borgerskab som købmand i Århus i 1852. Først boede han i faderens gård på Frederiksgade, som blev ham tilskødet, og her begyndte han en handel med korn, smør, kul osv. I 1853 giftede han sig og blev således

svoger til F. W. Kiørboe; året efter sluttede de to svogre sig sammen og dannede handelshuset Kiørboe & Mørk, hvorefter Mørk opgav gården på Frederiksgade og flyttede til Studsgade. Her blev pladsen dog snart for trang, og 1854 købte man af agent Hertz Réc, Vestergade 11, den senere Mønstedske gård, for 42.000 rdlr. Gården i Studsgade solgtes med et tilliggende på 36 tdr. land til gæstgiver N. Erichsen for 26.000 rdlr.⁵; få måneder senere videresolgtes den til købmand B. N. Hjelm med en avance på 1.500 rdlr.⁶.

De to svogre oparbejdede en ret stor handel på England, særlig med korn og smør. De havde selv skibe på søen – skibsrederi blev senere Kiørboes hovedinteresse – således havde Kiørboe allerede 1852 hos skibsbygmester H. Thomsen i Århus fået bygget en skonnert »Emma Sophie« på 136 r. t., og 1854 lod Mørk i Randers bygge en skonnert »Rosalie«, opkaldt efter hans hustru⁷. I 1855 var dette skib det første, »som efter isens bortgang forlader vor havn«⁸.

Imidlertid var de to svogre meget forskellige både af temperament og livssyn. Mørk havde litterære interesser og gik meget op i politik, mens Kiørboe helt var optaget af sin forretning og vistnok også var en ret stejl og stædig natur⁹. Det kom dog ikke til personligt brud mellem dem; men Kiørboe besluttede i 1856 at flytte til København, hvor han udvidede den skibsredervirksomhed, der allerede var begyndt i Århus, mens Mørk førte forretningen i Vestergade videre alene, samtidig med at han vedblivende ejede fædrengården på Frederiksgade.

Den økonomiske krise 1857 standsede imidlertid Mørks handelsvirksomhed som så mange andres, og han kom aldrig mere direkte ud i den aktive forretningsverden, men var stadig deltager i forskellige foretagender, således i mange år formand for Aktieselskabet De danske Cikoriefabriker. Mørk blev dog boende i Vestergade 11, men lejede en del af ejendommen ud, ligesom han 1867 solgte det stykke af haven, som lå syd for åen til jernstøber Chr. Christensen¹⁰, der anvendte det til udvidelse af jernstøberiet. Først 1893 solgte Mørks enke gården på Vestergade til grosserer Otto Mønsted for 215.000 kr.¹¹.

Efter forretningens ophævelse gik Mørk mere og mere op i politisk og anden offentlig virksomhed. Endnu før han var fyldt 30 år, blev han 1854 indvalgt i borgerrepræsentationen, som byrådet dengang hed, og fik hurtigt stor indflydelse her, så meget at han trods sin ungdom valgtes til borgerrepræsentationens formand, da den daværende formand, grosserer Anton Herskind, døde i 1858. Han var derefter formand indtil 1868, da kommunaloven omordnede borgerrepræsentationens sammensætning og karakter, og

J. M. Mørk.
Maleri af A. Fritz.
Århus Rådhus.

fortsatte som medlem af byrådet lige til sin død, stadig genvalgt med større og større stemmeantal, ved det sidste valg således det største af alle de opstillede.

Det kan vist godt fastslås, at Mørk var hovedet højere end de fleste af sine kolleger i byrådet. Han var det i kraft af sin begavelse; men også fordi han havde større erfaring, havde set sig omkring i verden og kendte andre landes forhold. Han var desuden et hurtigt hoved, som havde let ved at se det centrale i en sag og forstod at klargøre den. Han talte meget og gerne, og der har nok til tider været noget affejende overlegent over hans indlæg, som ikke undlod at irritere. Da Mørk tidligt begyndte at referere byrådsforhandlingerne i Aarhus Stiftstidende, kunne der derfor let opstå misstemninger, således beklagede markdirektionen sig i 1863 over, at dens særstandpunkt ikke var kommen med i referatet¹². I 1867 var havnekommissionen vred over, at Mørk i omtalen af et ulykkestilfælde ved havnen havde klaget over manglende »orden og tilsyn ved havnen«, og i et fornærmet indlæg talte

kommissionen om »letsindighed . . . og ubekendtskab med forholdene i vor havn«; men den fik svar på tiltale – Mørk kunne være skarp i replikken¹³.

Flere sammenstød havde Mørk med borgmester Ulrich v. Schmidten, der havde ondt ved at skjule sin irritation. I 1869 anker han over, at Mørk i byrådsreferatet har villet »samle laurbær«, som v. Schmidten mente tilkom sundhedskommissionen. Mørk leger dog himmelspræt med borgmesteren og viser i et langt indlæg, at der slet ikke står det i referatet, som v. Schmidten har fået ud af det, men at denne tværtimod gang på gang tager fejl. »Ved denne buk på buk i den overtrumfende optræden kommer man med et tanke-spring til på den nye tordengud at overføre Hjaltes spørgsmål: »hvi ager Thor med *bukke* for sin lynende kærre?« Mørk var velbevandret i litteraturen og kunne forlyste borgmesteren med endnu et citat: »Hold dig smukt til facta kære! lad motiverne gå fri«¹⁴.

I 1875 kom det til et »heftigt ordskifte« mellem borgmesteren og Mørk. I referatet hedder det, at borgmesteren »udtalte da, at når han var kommen med personligheder mod Mørk, var det, fordi han ikke over for noget medlem måtte stå frem med oplysninger som for Mørk, og da han gentagende benyttede udtrykket »uvidenhed«, mente Mørk, at vistnok intet andet medlem end han ville finde sig i en sådan »insolent« ytring fra formandens side«¹⁵. Når Mørk har kunnet skrive således i referatet, kan der næppe være tvivl om, at borgmesteren har forløbet sig.

Irritationen over Mørks overlegenhed (både i direkte og overført betydning) kommer også til udtryk i en karakteristik af ham, der fremkom i Jydske Avis (10. januar 1864), der udgaves af bogtrykker P. Nielsen, Århus, og redigeredes af cand. jur. H. Otterstrøm, der politisk opererede lidt til venstre for Mørk. Karakteristikken fremkom i øvrigt anonymt efter tidens skik, men er ikke til at tage fejl af: »... Vi frakender ingenlunde hr. konsul Mørk, om hvis elskværdige personlighed her jo ikke er tale, en stor dygtighed og en sjælden iver i det offentliges tjeneste, men vi tror, at han ofte overvurderer sine egne kundskaber og sin erfaring, at han, fristet af den af lang øvelse fremståede lethed i at diskutere, med et vist overmod bemægtiger sig ordet og hånligt affærdiger den måske dygtigere, men ikke så tungfærdige modstander, at han tit lader sig i den grad henrive af sin store lyst til mundtlig ordkamp, at diskussionen bliver for ham alt og ikke et middel til et ønskeligt resultat; den vigtigste og den ubetydeligste sag behandler han derfor på samme måde, og i den sidste udfolder han ofte en utrolig formel skarpsindighed og trætter ved en uhyre vidtløftighed den mere praktiske, men mindre tungfærdige modstander«.

Men dygtig var Mørk, også respekteret, og det var ligesom en selvfølge, at

han gik i spidsen, når nye opgaver toges op. I byrådet havde han ingen specialer, men satte sin autoritet og sine evner ind på enhver sag af betydning, undertiden også på småtteri, kun i de senere år koncentrerede han sig særlig om skolevæsenet, »en interesse, der netop i denne tid får et varigt mindesmærke rejst i den nye borgerskole ved Munkeport, der væsentligst skylder Mørk sin tilblivelse«, hedder det ved hans død¹⁶.

Den største anerkendelse, der blev Mørk til del for hans kommunale arbejde, var det jubilæumslegat, som forhenværende borgerrepræsentanter og medlemmer af byrådet stiftede i 1881, da Mørk havde været medlem af byrådet i 25 år; det var på 3000 kr., og renterne uddeltes fortrinsvis »til forhenværende medlemmer af byrådet og disses enker«¹⁷. I anledning af jubilæet var Mørk også af daværende og tidligere medlemmer af byrådet inviteret til en festmiddag på Hotel Royal¹⁸.

Men det var ikke blot i byrådet, Mørk arbejdede for byens vel. Han var med overalt, var næsten selvskreven til at være Aarhus Handelsforenings første formand ved stiftelsen i 1862¹⁹; han prides i Handels- og Kontoristforeningens jubilæumsskrift som den, »der altid stod os bi i råd og dåd med sin store erfaring og rige evner; vi skal her kun nævne hans uvurderlige hjælp, da foreningens byggesag blev rejst, lige indtil alt var ordnet, hans deltagelse i foreningens fester og udflugter, hvor han med sit store vid og glimrende humør så mægtig bidrog til disses succes; når hertil lægges en enestående interesse for foreningen og alle dens anliggender, må det indrømmes, at det var af overordentlig betydning at have ham med os«²⁰. Mørk skrev også kantate ved indvielsen af foreningens bygning i 1886. Han sad i bestyrelsen for Teknisk Skole og for Selskabet for den historisk-antikvariske Samling i Aarhus, dvs. museet, og det var Mørk, som foreviste malerisamlingen på rådhuset, når gæster kom til byen²¹.

I 1858 blev Mørk anerkendt som preussisk vicekonsul i Århus, uagtet hans sympatier og hele indstilling vist nærmest var engelsk; der var noget af den engelske ro og værdighed over ham, han lod sig ikke let bringe ud af fatning, en egenskab han fik stærkt brug for i 1864, da netop preusserne besatte Århus. Når byen slap så forholdsvis let fra de ubehagelige gæster, skyldtes det måske mest Mørks optræden over for de tyske militære autoriteter. Han var dengang formand for borgerrepræsentationen, og der fortælles mange historier om, hvordan han i denne egenskab forstod at behandle de hovmodige tyske herrer, hedder det i nekrologen over Mørk²². Da den tyske generalstabs offi-

cerer således første gang kom til Århus og ville udskrive krigsskat, traf de borgerrepræsentationen med Mørk i spidsen samlet på rådhuset, og mens de øvrige byrådsmedlemmer nok var nærved at tabe modet, bar Mørk den urokkeligste ro til skue. Så snart de tyske officerer blev for påtrængende og ufor- skammede i deres fordringer, havde han et skarpt svar parat, og da de truede med at lade kanoner køre op og åbne ild mod byen, tog Mørk denne trusel med en for fjenden så irriterende sindsro, at den øverste tyske officer udtordnede et »zweigen Sie!« mod ham. Aftenen efter blev Mørk sammen med byfoged v. Scholten og købmand H. W. Secher taget som gidsler som en slags garanti for de leveringer, fjenden havde forlangt²³. Den patrulje, der var udsendt for at anholde Mørk, traf ham i et selskab, og med et smil og en til- lidsfuld forsikring om, at alt nok skulle blive ordnet på det bedste, lod han sig føre i arresten i selskabsdragt, hvor hans mod og behjertethed holdt humøret oppe hos hans lidelsesfæller. Allerede næste dag blev de sat på fri fod.

Fra 1861–73 var Mørk medlem af folketinget, valgt i Århus. Ved valget i 1861 var der ingen modkandidat; han blev altså valgt ved kåring, som det hed. De politiske partier havde dengang endnu ikke rigtigt udkrystalliseret sig; man ser det af valghandlingens idylliske forløb. Mørks stillere var godsejer Ingerslev, Marselisborg, landstingsmand M. P. Bruun, Jægergården, købmand Hans Broge, snedker Søren Ørum, skrædder Baess, købmand H. Liisberg og amtsrådsmedlem N. Rasmussen, Lisbjerg Terp. Ingerslev anbefalede Mørk, »om hvem han vidste, at han ikke hørte til noget som helst parti, hvilket for ham betød mere end udtalelser og forsikringer med hensyn til enkelte punkter, hvilke muligvis, når kandidaten var i rigsdagssalen, stillede sig i et ganske andet lys for ham«. Men det mærkværdigste ved dette valg var dog, at høj- skoleforstander Lars Bjørnbak, Viby, stod op og erklærede, at det rygte, at landboerne ville modsætte sig Mørks valg, var urigtigt. Mørk »var en retskaf- fen og frisindet mand, en mand der besad kundskaber og den fornødne dyg- tighed til i folketinget at repræsentere valgkredsen, og han var ganske sikker på, at alle de tilstedeværende landmænd ville give ham deres stemme«²⁴.

Det varede dog ikke længe, før tonen fik en anden lyd, og partilidenska- berne stod i fuldt flor. I løbet af 1860'erne blev modsætningen mellem land og by stadig mere udtalt, og Bjørnbak sagde ikke mere noget pænt om Mørk, tværtimod indgav han og et par landboere klage over valget i 1869, idet de påstod, at »en gammel vægter« skulle have gået rundt og stillet Mørks vælgere en halv favn brænde i udsigt²⁵. Det kom der dog ikke meget ud af, da

klagen viste sig ganske grundløs; og da Bjørnbak ved et møde hævdede, at købstædernes rigsdagsmænd i reglen »kun stemte med de rige og fornemme«, måtte han finde sig i, at en af hans partifæller, lærer Høimark i Stavtrup, i hvert fald undtog konsul Mørk, der ofte har vist, »at den simple mand i ham har en varm talsmand«²⁶.

Mørk blev aldrig slået i de år, han søgte valg til rigsdagen; men Bjørnbak forstod at organisere landboerne, som dengang hørte med til valgkredsen, så de opnåede stadig større stemmetal. I 1864 var der to valg, i marts og juni; Mørk sejrede med henholdsvis 591 og 507 stemmer, mens hans modkandidat havde 299 og 410 stemmer; ved det sidste valg havde Mørk kun 11 stemmer fra landet, mens hans modkandidat til gengæld kun havde 21 fra byen. Ved valget i 1865 var Bjørnbak selv opstillet som Mørks modkandidat; men Mørk sejrede alligevel med 726 stemmer mod Bjørnbaks 572. I 1866 opnåede Mørk 1100 stemmer, hvoraf kun 32 fra landet, mens modkandidaten, general Harbou, havde 806 stemmer, men deraf kun 20 fra byen²⁷. Så skarpt var skellet mellem land og by, og måske sluttede århusianerne så solidarisk op bag Mørk ikke blot, fordi de anså ham for den rigtige mand, men nok så meget i had og foragt for Bjørnbak, der havde formået at ophidse bybefolkningen i en grad, som vi næppe kan forestille os i dag. Da det endelig i 1876 lykkedes at få en venstrekandidat, gårdejer H. P. Hansen, Viby, en rigtig Bjørnbakker, valgt i Århus – det var endda godsejer Ingerslev, Marselisborg, den senere indenrigsminister, der måtte bide i græsset – betragtedes det ikke mindst som en sejr for Bjørnbak. Århusianerne var rasende og dannede en vælgerforening for at hindre gentagelser; men byen var til spot og spe for hele landet; særlig var forfatterinden Pauline Worm slem, og Århus måtte finde sig i at blive betegnet som »tjæretønden hængende bag på Bjørnbaks vogn«²⁸.

Mørk var nationalliberal, da han blev valgt ind i folketinget, men stod nok nærmest på højre fløj. Det var i nationalliberalismens store tid; men han oplevede også dens fald og senere efter krigen dens sammensmeltning med de konservative, som næppe har voldt ham vanskeligheder. Han spekulerede i det hele taget kun til husbehov over de store politiske skillelinier; han var realpolitiker og samlede interessen om de enkelte konkrete sager, især dem der havde relation til kommunale forhold. Under drøftelser af en kommunal valglov gik han ind for, at der skulle stilles de »samme fordringer for de kommunale valg, som er anset nødvendige ved rigsdagsvalg«; men han ville ikke opgive en »valgscensus af 4.000 rdlr.s ejendomsbesiddelse«, da han mente det ønskeligt, at »en vis del af de kommunale autoriteter er grundejere, dvs. på en så fast måde, som kun ved grundjendom kan ske, er knyttet til selve

Interiør fra J. M. Mørks hjem, Vestergade 11, o. 1885.
 Damen ved vinduet er Mørks svigerinde, frøken Georgine Sjøgaard, datter af
 købmand S. Sjøgaard. Den unge pige er Mørks datter Sigrid.
 Maleri i privateje.

kommunen«. På sådanne områder gik han meget grundigt til værks og undersøgte også andre landes lovgivning for at hente støtte for sine synspunkter²⁹.

Når Århus kom ind i billedet, var han naturligvis særlig ivrig, således da der var tale om at dele distriktslæge-embedet i Århus i 1) en læge for landet med normeret gage, og 2) en for byen, som kun skulle have det, kommunen hidtil havde betalt for lægetilsyn med hospitalet og lægehjælp til de fattige. Mørk mente, det ville være urimeligt, at det sidste lægedistrikt, der ikke lønnedes af staten, betragtedes som et *offentligt* distrikt, hvor kommunen ingen indflydelse havde på besættelsen³⁰. Det har nok været det sidste synspunkt, som har været det afgørende, for Mørk så altid på kommunernes interesser, således søger han at begrænse kommunernes udgifter under drøftelsen af de militære indkvarteringsforhold i købstæderne³¹, og i spørgsmålet om næringskattens ophævelse i købstæderne går han imod, at skatten overføres til grundtaksten³². Da loven om styrelsen af købstædernes kommunale anliggender skulle behandles, lagde Mørk for med et langt, principielt og vægtigt indlæg, som indenrigsminister Estrup straks svarede på, da »de udtalelser, som hans (Mørks) bemærkninger kunne foranledige, muligvis ikke

ville være uden indflydelse på, hvad andre rigsdagsmænd måtte finde sig foranledigede til at fremføre³³. Mørk blev også medlem af det udvalg, der nedsattes til nærmere at overveje lovudkastet.

Lidt omstændeligt og vidtstvævende kunne Mørks foredrag blive, og undertiden formåede han ikke at præcisere sine standpunkter tilstrækkelig klart, således ville han under forhandlingerne om loven om »udvidet næringsfrihed for Københavns omegn« drage paralleller med købstæderne, men blev fejlet væk af Tscherning, som hævdede, at »når der igen er trang til en hovedforandring i vor næringslov, så har lovgivningsmagten ret til at gøre en sådan forandring uden at spørge kommunerne, om de samtykker eller ikke«. Det indrømmede Mørk; men »jeg kan ikke anerkende, at når ikke en almindelig regel af denne slags adopteres, men enkelte specielle undtagelsestilfælde kommer frem, at så ikke de vedkommende kommuner først skal have i alt fald betænkingsret med i sagen«³⁴. Mørk talte altså bestandig kommunernes sag, og det er derfor ikke rigtigt, når der i de venstrefarvede »Skizzer af Folkethingets Medlemmer«, 1863, hævdes, at »Mørk ønsker ikke frihed i nogen som helst retning, ikke engang for købstadkommunalbestyrelserne, skønt han selv er medlem af en sådan...«. Mørks kommunale interesser og erfaringer prægede i virkeligheden alle hans indlæg. Det er heller ikke rigtigt, hvad anførte kilde påstår, at ingen stemte for Mørks ændringsforslag uden han selv: f. eks. under forhandlingerne om ansættelse af lærerinder ved offentlige skoler gik kulturministeren ind for et af Mørk stillet ændringsforslag³⁵.

Den største fortjeneste som folketingsmand for Århus indlagde Mørk sig dog i jernbanesagen. Om den jyske jernbane havde man skændtes i mere end en halv snes år; man kunne ikke blive enig om, hvorvidt den skulle gå på tværs eller på langs, gennem hedeegne eller langs kysten, og der kom en lang række kompromisforslag i form af »gaffel«, »saks« eller »redekam«, så den eneste løsning, der til sidst syntes tilbage, var en »zig-zag-bane på kryds og tværs fra by til by over hele halvøen«³⁶. I 1855 var der mest stemning for en bane op gennem Midtjylland med sidebane fra Ans til Århus³⁷. På grund af terrænforholdene mente man det i 1856 nødvendigt at føre banen til Århus langs »stranden ved foden af Riis Skov, hvorved man kommer ind i Egåens dal, der meget vel egner sig til banens videre fortsættelse«³⁸. Resultatet blev dog som bekendt, at man begyndte med en bane fra Århus over Langå til Viborg »med sidebane til Randers«, som indviedes i september 1862, men dermed var intet vedtaget om, hvordan forbindelsen sydfra til Århus skulle etableres, og i 1866 kom det til den afgørende styrkeprøve i folketinget; et udvalgsflertal havde fundet ud af, at banen fra Horsens

burde gå »vest om Skanderborg, så nær denne købstad som muligt, til Brabrand station på Århus-Randers banen«, med andre ord: Brabrand skulle gøres til knudepunkt, således at Århus måtte nøjes med en sidebane, mens de gennemgående tog for forbi i Brabrand. En sådan ordning måtte Mørk naturligvis gå skarpt imod, hvad han også gjorde. Ved at gøre Brabrand til hovedstation, sagde han, ophæver man i virkeligheden »den betydning, som man dog også her i tinget har anerkendt, at Århus skulle have i jernbanesystemet... det har vist sig, at Århus har fået en betydelig udvikling netop ved jernbanen, at byen viser sig sin opgave voksen, nemlig at gå frem til at danne et hovedudførselspunkt for alle de distrikter, der ligger ved jernbanen; hvorfor vil man nu netop vedtage en bestemmelse... som ophæver og fordærver denne udvikling«³⁹. I flere indlæg ivrede Mørk for sine synspunkter, men mange talte også imod; ved lovens anden behandling stillede han det ændringsforslag, at man skulle sætte »Århus« ind i stedet for »Brabrand«: »dette vil jeg ret indstændig i hele banens og Jyllands interesse anbefale til vedtagelse«. Straks for dog Bernhard Rée, Ålborg, op: »I hele Jyllands interesse kan det dog ikke være... Århus kan ikke således optræde i hele Jyllands navn, som repræsentant for hele Jyllands interesse«.

Ved afstemningen vedtoges Mørks ændringsforslag alligevel med et knebent flertal: 43 stemmer mod 41; men modstanderne satte en vældig slutspurt ind ved lovens tredje behandling og forsøgte ved ikke mindre end tre ændringsforslag at vende tilbage til Brabrandplanen; de blev dog alle forkastet, og Mørk stod altså efter en hård kamp som sejrherre.

I 1873 opgav Mørk – vistnok ikke frivilligt – sin virksomhed på rigsdagen for at blive Aarhus Stiftstidendes ansvarshavende redaktør; han havde da allerede i mange år været knyttet til bladet som politisk medarbejder. Gamle A. F. Elmquist (1788–1868) havde den idé, at Aarhus Stiftstidende som privilegeret avis ikke skulle være partiorgan, men netop holde sig uden for partierne, og selv om man må indrømme ham, at han forsøgte det, var det dog klart, at bladet både som privilegeret og i overensstemmelse med Elmquists natur var blidt konservativt. Da det politiske stof imidlertid trængte sig mere og mere på, allierede Elmquist sig allerede i 1850'erne med Mørk, der tog sig af byrådsreferaterne og efterhånden også skrev politiske ledere. Elmquists søn, H. F. Elmquist (1818–83), der overtog redaktionen af bladet i 1867, var endnu mindre egnet til at varetage en politisk redaktørs stormomsuste gerning; Mørks betydning for bladet blev derfor stadig større, indtil han altså i 1873 helt overtog ansvaret for bladet⁴⁰.

Journalist og bladmand i moderne forstand var Mørk egentlig ikke. Avisens udseende skiftede ikke karakter, og der var ikke tale om at gå uden for datidens provinspresses norm, som ikke rummede mange variationer; størstparten af indholdet skyldtes partiernes generalkorrespondance eller toges fra andre blade, kun det lokale stof krævede særlig behandling, og her havde Mørk jo netop sin force. I gamle Elmquists tid var Aarhus Stiftstidende underholdende og havde betydelig udbredelse, men var anset som ret upålidelig, og den havde kun ringe politisk indflydelse. Det er konsul Mørks fortjeneste, skrev Jyllands-Posten ved hans afgang som redaktør, »at ikke blot bladets tidligere renommé for upålidelighed er gået fuldstændig i forglemelse, men at Stiftstidende under hans ledelse har fået politisk betydning og også i andre retninger har fået en holdning, der bærer hans særpræg. Mørks ugentlige ledende artikler om politiske, økonomiske og kommunale spørgsmål, og da navnlig ikke mindst de sidste, står for den almene bevidsthed som det væsentlige og ejendommelige i Stiftstidendes karakteristik«⁴¹. Og Mørks speciale var ikke blot det kommunale, men alt hvad der vedrørte Århus, stort eller småt; han skrev både gerne og godt om alle lokale emner, som han altid var fuldt fortrolig med, og »hans måde at argumentere på var så specifikt århusiansk, at han altid kunne være sikker på at blive forstået af borgerne i Århus«, skrev Demokraten ved hans død⁴².

Skarp kunne Mørk være; som typisk eksempel kan citeres en replik under en polemik mod teaterejer Sophus Birck, der beklagede sig over, hvad han anså for uberettiget kritik af teaterbygningen i Kannikegade (hvor nu posthuset ligger). Kun een indbildning må jeg berøve ham (Birck), skrev Mørk, nemlig »at han i nogensomhelst henseende skulle kunne stille sig op blandt sine medborgere som Thalias fortjenstfulde repræsentant. En mand kan ved at bygge eller eje nye, store og tidssvarende ejendomme i en by for så vidt vinde en vis anseelse, men en mand, som holder logishuse, »Amerika«, »Pjalttenborg« (daværende lidt despekterede foretagender) etc., gør ikke fordring på udmærkelse, om han end måske tjener mere derved. På samme måde er der intet urespektabelt, men tilvisse heller ikke nogensomhelst ære at vinde, intet at gøre sig til af ved at indtage den indbringende stilling som husvært i kunstens Pjalttenborg i Århus«⁴³.

I Mørks redaktør-periode blev Aarhus Stiftstidende et udpræget lokalblad. Der var noget om det, Jyllands-Posten skrev ved hans fratræden som redaktør, at Stiftstidende stod »som et tro spejlbillede af konsul Mørks offentlige personlighed«, og at man kun »med vanskelighed kan tænke sig Stiftstidende uden Mørk eller ham uden Stiftstidende«. Man kan så undre sig over, at han alligevel fik sin afsked, og det vakte også en del opsigt, men

har sin forklaring, som i hvert fald kan sandsynliggøres, om den end ikke kan bevises: Efter H. F. Elmquists død 1883 overtog hans enke både blad og trykkeri, og hun var ikke uden dygtighed; men hendes dispositioner fulgte ikke nogen fast linie. »Der var noget lidenskabeligt over hendes sympatier som også over hendes antipatier, hvorimod hun ikke havde evne til at se lidenskabsløst på personer og forhold. Trods sin sygdom (måske kan man også sige: i nøje overensstemmelse med dens karakter) udviklede hun en overordentlig energi i enhver sag, hun »kastede sig ud i«⁴⁴. Det siger sig selv, at hendes indgriben i avisens og trykkeriets virksomhed har været impulsiv og sikkert ofte skabt forvirring og usikkerhed. Kort efter H. F. Elmquists død henvendte den da purunge Th. Funch Thomsen, som et par år havde været journalist ved Jyllands-Posten, sig til fru Elmquist og ville ganske simpelt købe blad og trykkeri; han var da 24 år. Købet blev dog ikke til noget, men i 1888 kom Funch Thomsen igen, og det var kun, fordi Funch Thomsen ikke kunne skaffe det beløb, fru Elmquist forlangte, at købet denne gang ikke kom i stand. Hun var imidlertid blevet så indtaget i den unge energiske mand, at hun tilbød at engagere ham som redaktør⁴⁵. Altså blev Mørk sagt op, og den 1. april 1889 overtog Funch Thomsen redaktionen af bladet. Så vidt det kan skønnes, er dette den enkle forklaring på årsag og virkning.

I de dengang politisk spændte tider lå det dog lige for at søge politiske motiver til Mørks afskedigelse, og Demokraten hævdede, at grunden var uenighed inden for Højres rækker: Mørk skulle væk, fordi han ikke ville tage tjencste »i de indflydelsesrige godsejeres forgemak«, men at der samtidig var megen utilfredshed hos de ældre højremænd over afskedigelsen⁴⁶. I sin tiltrædelsesartikel understregede Funch Thomsen meget stærkt Mørks fortjenester, eller strøede sand på, som Vilhelm Lassen skrev i Aarhus Amtstidende: »Bruddet skal skjules. I sin prædiken roser han (Funch Thomsen) Mørk først, og han roser Mørk sidst, og midt imellem får Mørk endda en lille ekstra-salve. Men når Mørk var så god, hvorfor blev han så sparket? For man vil vel ikke bilde folk ind, at det var godvillig han gik?«⁴⁷

Der er intet overleveret om Mørks syn på tingene; men det kan vel ikke undre, om der har været bitterhed i hans sind. Det var rigtignok meningen, at han skulle have været opstillet som Højres kandidat ved det kommende folketingsvalg, men det blev der intet af: Mørk døde pludseligt af et hjerteslag under et ophold i København den 17. juni 1889. Og hvis man vil tillægge de politiske modstanderes udtalelser ved hans død betydning – og det kan der dog være nogen grund til – så fik Mørk her en oprejsning for den tort, hans meningsfæller havde tilføjet ham.

Demokraten skrev, at »måske ingen by i Danmark ejede en borger med den

popularitet, som Mørk besad. Manden kendte vi alle, og ingen, selv hans bitreste politiske modstandere vil ved hans bære bruge et sårende ord; thi Mørk var ikke fjende med nogen. Han var elskværdigheden selv, og i hele sin fremtræden var han så jævn og naturlig, at alle gerne tog hatten af for den brede, kraftige skikkelse. . . . De gamle så i ham deres første borger, og de unge kunne godt lide Mørk for hans gode egenskabers skyld. . . . Gennem Stiftstidende opnåede han at få slået fast, at han var en forsonlig mand, og da folk kunne gå til ham med alt og altid finde et venligt og forekommende svar, så opnåede han at blive den populæreste mand i Århus⁴⁸. Aarhus Amtstidende betegnede Mørk som en »hæderlig modstander, som vi uden bitterhed kan sige det sidste farvel«. Det understregedes, at han »med hele sit liv og sit virke tilhørte Århus, og få eller ingen har som han haft rod i det brede lag af befolkningen her i byen. Han var i byrådet mellemstandens mest udprægede repræsentant; som han tænkte, således tænkte borgeren i Århus«. Dernæst omtales Mørks store belæsthed og hans betydelige bibliotek, hvoraf ca. 5.000 bind senere indgik i Århus Stiftsbibliotek⁴⁹, og han karakteriseres som en »elskværdig og rettænkende« mand, som havde arvet »de bedste nationalliberales ånd«. I det hele taget var han »af et ædlere og finere stof end den bredbenede race, som nu alt for meget dominerer inden for Højre«⁵⁰.

Men først og sidst var Mørk altså århusianer, og det var rimeligt, at hans begravelse foregik på byrådets foranstaltning og bekostning. Det var også naturligt, at der i de mindeord, som udtaltes i det første byrådsmøde efter hans død, dvæledes ved Mørks store arbejde i kommunens tjeneste. »Det er kun blevet få menneskers lod at kunne ofre sig således for denne gerning, som Mørk gjorde det. . . . og ligesom det er vist, at han på rigsdagen arbejdede ihærdigt for at loven af 1868 om købstadkommunernes styrelse skulle stille kommunerne så frit som muligt, således skyldes det også for en stor del ham, at det kommunale liv her i byen fik en sådan vækst, og sikkert er det, at han vågede med stor omhu over, at der intet uberettiget indgreb blev gjort i kommunernes styrelse. . . . For hvad han har virket her, vil han mindes her i Århus som en af byens betydeligste mænd«⁵¹.

NOTER

1. Aarhus Stiftstidende (A St) 6.7.1827.
2. Fr. Kiørboe og H. Kiørboe: Optegnelser vedr. Familien Kiørboe II, 1937, s. 143.
3. A St 3.5.1844.
4. Se note 2.
5. A St 24.3.1854.
6. A St 24.6.1854.
7. V. Kiørboe: F. W. Kiørboe som Skibsreder, 1939, s. 7.

8. A St 16.4.1855.
9. V. og W. Kiørboe: Optegnelser vedr. Familien Kiørboe, 1910, s. 59 og 63.
10. A St 19.8.1934.
11. A St 28.4.1893.
12. A St 31.8.1863.
13. A St 29.4., 3.5. og 11.5.1867.
14. A St 26. og 29.6.1869.
15. A St 12.11.1875.
16. A St 18.6.1889.
17. H. R. Hiort-Lorenzen og F. P. G. Salicath: Repertorium over Legater og milde Stiftelser IV, s. 35.
18. A St 7.1.1881.
19. Aarhus Handelsforening 1862–1937, 1937, s. 43.
20. Handels- og Kontoristforeningen i Aarhus 1871–96, 1896, s. 5. Mørks kantate ved indvielsen af den nye bygning findes s. 19–20.
21. A St 7.6.1869 og 13.6.1870.
22. Se note 16.
23. A St 14.3.1864.
24. A St 14.6.1861; Østjysk Hjemstavn 1953, s. 109 ff.
25. A St 6.7.1870.
26. A St 15.10.1871.
27. Hans Jensen: Lars Bjørnbak, 1919, s. 63 og 70.
28. Andr. Dolleris: Pauline Worm, 1921, s. 165.
29. Forhandlinger (Forhdl) i Folketinget 1864–65, sp. 476 og 748.
30. Forhdl i Folketinget 1861, sp. 436 ff.
31. Forhdl i Folketinget 1861, sp. 574.
32. Forhdl i Folketinget 1861, sp. 2358.
33. Forhdl i Folketinget 1866–67, sp. 492–506.
34. Forhdl i Folketinget 1865–66, passim.
35. Forhdl i Folketinget 1866–67, passim.
36. Bernhardt Jensen: Da jernbanen kom til Jylland, 1961–62, s. 7.
37. Rigsdagstidende (Rigsdagstid) 1855, Anhang, sp. 39.
38. Rigsdagstid 1856, Anhang A, sp. 55.
39. Forhdl i Folketinget 1866, sp. 41; A St 20.5.1962.
40. Em. Sejr: Aarhus Stiftsbogtrykkerie, 1937, passim.
41. Jyllands-Posten 1.4.1889.
42. Demokraten 19.6.1889.
43. A St 22.6.1881.
44. A. G. J. Elmquist: Stamtavle over Gudman Elmquists Efterkommere (T. Baumgarten: Borgerlige Familier, 1910–13).
45. »1889–1914«, 1914; privattryk i anl. af Funch Thomsens 25 års jubilæum som redaktør af A St.
46. Demokraten 29.3. og 3.4.1889.
47. Aarhus Amtstidende (Aarh Amtstid) 2.4.1889.
48. Se note 42.
49. Aarhus gennem Tiderne III, 1941, s. 253.
50. Aarh Amtstid 19.6.1889.
51. A St 5.7.1889.

En patriarkalsk købmandsfamilie

Ved EMANUEL SEJR

Købmand Hans Lange (1821–1912) var som så mange andre af datidens købmænd kommen fra landet til byen; det var også hans ældre broder Just Herman Lange (1810–52), som 1836 etablerede en handel »i madame J. P. Schmidts gård på hjørnet af Guldsmedgade og Tangen«¹. Brødrene var sønner af degnen i Rimsø på Djursland, og Hans Lange stod i handelslære hos den ansete, tyskfødte købmand J. F. W. Röse (1787–1867) på Store Torv. Efter broderens tidlige død i 1852 overtog han dennes forretning og førte den efter datidens skik videre både som almindelig kolonialhandel og som korn- og tømmerhandel i forbindelse med opkøb af landboernes produkter. Tømmer- og produkthandelen afstod han i 1868 til firmaet Lenbrock & Sørensen², og efterhånden specialiserede han sig i bødkeriartikler – staver til smørdritler m. m. – og gullandske fliser. Dette speciale havde måske forbindelse med hans tilknytning til Sverige – eller omvendt – Lange ejede nemlig en lille ø i nærheden af Varberg, hvor familien undertiden tilbragte sommerferierne³, og han fik derigennem mange svenske forbindelser.

Som så mange af datidens større købmænd var Lange også skibsreder; foruden barken »Cathrine«, som omtales i de efterfølgende breve, havde han også cjet sluppen »Jylland«, der 1868 strandede på den svenske kyst⁴.

Købmand Lange købte i 1856 Klostergade nr. 810 (senere gadenr. 24) for 8000 rdlr⁵. Ejendommen på hjørnet af Guldsmedgade og Tangen beholdt han dog indtil 1868, da han solgte den for 19.000 rdlr⁶. I Klostergade boede han resten af sin Århus-tid; i 1893 flyttede han til København, hvor hans eneste dalcvende søn, den senere overbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek, H. O. Lange, boede. Ejendommen i Klostergade blev derefter nedbrudt, og over grunden anlagdes Guldsmedgades forlængelse til Nørregade⁷.

Hans Lange var to gange gift, første gang med Else, født Arentzen, der døde 1860, anden gang med Cathrine Ostensfeld (1836–1917), datter af stænderdeputeret, proprietær Hans Ostensfeld. Ved sit sidste giftermål kom han ind i en højt begavet familie, der også havde medlemmer i Århus: to af Cathrine Ostensfelds søstre var gift i Århus, den ene med proprietær Jens Lassen Faurschou, Brendstrup, den anden med exam. jur. H. J. Høeg Brasch,

Købmand Hans Lange.

Cathrine Lange, f. Ostenfeld.

Fotos i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske samling.

der var sekretær, dvs. direktør for brandforsikringen »Jylland« og en årrække godsforvalter på Marselisborg. Der var altså adskillig familie at omgås i Århus, og da sønnen, Hans Ostenfeld Lange, kom til København for at studere, fandt han også her familie: en morbroder, proprietær Carl Jens Ostenfeld, ejede Bjerregård i Valby, en kusine var gift med fysikeren, professor Chr. Christiansen, og en næsten jævnaldrende halvætter var den senere biskop Harald Ostenfeld.

Købmand Lange var i 1871 medstifter af frimurerlogen i Århus⁸, men tog i øvrigt ikke del i det offentlige liv; han betegnes som typisk for »den gamle, solide og agtværdige handelsstand«, der udmærkede sig ved »bramfri og stilfærdig vandel«⁹. Hjemmet var gammeldags, og gennem en brevveksling med sønnen, H. O. Lange, fra dennes studieår i København, får man et intimt indblik i en patriarkalsk købmandsfamilies liv i forrige århundrede. Forældrene vedblev at følge sønnen, også efter at han havde taget ophold i København; ikke blot moderen, men også faderen tog standpunkt til de mindste detaljer: hans tøj, møblerne i hans værelse og naturligvis hans økonomi. Opgørelsen over kvartalsregnskabet i brevet af 28. februar 1882 giver et godt indtryk af tidens nøjsomhed.

Sønnens breve, der danner hovedindholdet af mindebogen om H. O. Lange, udsendt 1955, præges af en ganske usædvanlig åbenhed over for forældrene. Han fortæller dem tilsyneladende alt, også – og ikke mindst – om den stærke religiøsitet, som beherskede H. O. Lange livet igennem, og om det forskelligartede kristelige arbejde, han var optaget af i studietiden. Han fandt her stærk genklang særlig hos moderen, hvis breve er fyldt med religiøse betragtninger, undertiden med næsten teologiske spekulationer¹⁰. Hun forsømmer dog heller ikke at minde sønnen om de jordiske, praktiske ting som at huske at skifte undertøj og at børste tænder; hun formaner ham også til at møde omhyggeligt påklædt til måltiderne, og da han flytter til et værelse, hvor han »ikke behøver at tage nogen hensyn«, som hun skriver, frygter hun, at han »måske bliver endnu mere slusket, end du er af naturen«¹¹.

Det var oftest moderen, som førte korrespondancen med sønnen; faderens her gengivne breve er undtagelser; men de fuldender billedet af en patriarkalsk familie, hvor husfaderen er en virkelig pater familias, der har den øverste myndighed. Tilsyneladende bestemmer han alt: sønnen, der alle dage var yderst sparsommelig, havde tænkt sig at rejse hjem på dæksplads, men faderen dekretorer omgående: »hvad det angår med at tage dæksplads, da forbyder jeg dig at gøre det« – ikke af økonomiske grunde, men af hensyn til helbredet; og da forældrene frygtede, at sønnens lidenskab for studiet af ægyptisk skulle forsinke hans eksamenslæsning, pålagde faderen ham, »og det på det alvorligste, at du uopholdelig ophører med at læse ægyptisk«¹². Men skønt H. O. Lange ofte underskriver brevene til forældrene: »jeres lydige søn«, så adlød han dog ikke denne gang, hvad vi kan tilskrive, at han senere fik verdensnavn som ægyptolog. Forældrene var også meget betænkelige, da sønnen ville skifte studium, men de faldt til føje. Faderen skriver til sidst: Du ønsker i dit brev, »at vi bliver vrede og ikke bedrøvede; men det første blev vi ikke, og det sidste er nu forsvundet, og vi tænker med den samme glæde og de samme forhåbninger på dig«. Karakteristisk for det hjertelige og harmoniske forhold mellem sønnen og forældrene er især moderens efterskrift til faderens brev. H. O. Lange havde netop meddelt, at han var blevet ansat ved biblioteket og altså ville tjene »mange penge«, som moderen skrev, og »så skal du også høre faders mening derom: at du skulle sætte dem i Bikuben, hver gang du fik dem; ad åre kan du så benytte dem, mulig til en rejse. Jeg ved, denne tanke af fader ville glæde dig, og derfor kan jeg ikke lade være at skrive den, skønt fader siger: du spiller altid alle dine trumfer ud; men trumferne vil du ikke misbruge«¹³.

Retskrivningen i de efterfølgende breve fra købmand Hans Lange til sønnen H. O. Lange er normaliseret i overensstemmelse med nutidens skrive-

måde; hverken indholdet eller brevenes karakter skønnes at blive forringet derved, hvorimod tilegnelsen lettes for nutidslæsere.

Århus, den 28. februar 1882.

Min kære lille Hans Lange!

Da det nu i morgen er den første marts, så tør jeg jo ikke vente længer med at sende dig penge, eftersom nu et nyt kvartal begynder. Du ved jo kære Hans, at jomfruernes ¹⁴ betaling er	kr. 162-50
for $\frac{1}{4}$ år. Derimod fragår for mit udlæg for smør etc.	kr. 38-96
af dig leveret dem fra onkel Carl for klæde og rismel	kr. 46-38
÷ dig lånt kontant	kr. 10-00
	36-38 kr. 75-34
	igen: kr. 87-16

som hermed følger indlagt.

Dernæst giver moder dig af hendes lotterigevinst	6-00
af mig for månedspenge	4-00
	kr. 97-16

for at dele pengene sendes dig samtidig månedspenge for april måned	4-00
	kr. 101-16

og håber nu, du som sædvanlig er den gode og fornuftige husholder.

I har vel ikke mærket meget til de svære storme i København; her kan ingen huske det værre.

Hvad min rejse til Sverige angår, da bliver det vel næppe før hen midt i måneden; jeg troede jo, vi snart skulle få lidt roligere vejr, thi du ved jo, at det ikke er så morsomt at sejle med de hallandske både langs kysten med storm af vestlig vind; jeg skal jo nu også først have gjort min sædvanlige rundrejse, som begynder med Skanderborg, Horsens, Vejle, Kolding, Varde, Esbjerg, Ringkøbing, Lemvig, Holstebro og Hobro; denne rejse agter jeg at begynde med i næste uge, muligt mandag.

Bøgestaver sælges kun få i år, derimod har jeg næsten solgt alt i eg, så nu må vi jo se at få nogle samlet sammen til næste år.

Vær nu forsigtig, kære Hans, med dit helbred og forsøm ikke din spadseretur om morgenen.

Vær nu kærligst hilset fra os alle her af din hengivne fader

H. Lange.

Varberg, den 23. marts 1882.

Kære Hans!

Rejsen hertil har været noget besværlig; den første dag, tirsdag, kom vi ikke længer end til Landskrona, hvor vi blev om natten, og næste dag sejlede vi til Helsingborg og Halmstad, hvor vi blev næste nat, og som følge deraf kom vi først her i dag på morgenen.

Jeg har nu i dag besørget næsten alt, hvad jeg skal, og er færdig i morgen på formiddag; jeg har nu købt omtrent alt her, hvad jeg skal bruge af staver, og som følge deraf behøver jeg ikke at rejse til Kalmar, hvorfor jeg er meget glad.

Hils nu på Bjerregård¹⁵ og C. B.¹⁶; desværre ved jeg ikke, om der går dampskib i morgen, men nu får vi at se, thi kan jeg komme til København søndag, da ser jeg det meget gerne; jeg kan jo da gå fra i Helsingborg og komme med jernbanen fra Helsingør; nu får vi at se, hvor det går.

Du har vel skrevet til moder?

Kærligst hilsen fra din fader

H. Lange.

Århus, den 31. august 1882.

Min kære Hans!

Du ser jo, min kære Hans, at moder og jeg er kommen lykkelig hjem og har det godt efter rejsen, og efter som vinden har stillet sig, så var det jo heldigt, at vi bestemte os dertil, thi hvad det kostede, kunne nu være gået til fortæring på hotellet; min overrejse kostede kun 13 kr. fra Varberg til Århus.

Indlagt følger nu en anvisning på Adolphs enke, som bor bag Børsen, på kr. 185; der er et lille + på bagsiden, der skriver du betalt og dit navn under; deraf betaler du nu Rikke for et kvartal forud

kr. 162-50

Dit tilgodehavende og månedspenge ansættes så til

22-50

(som jo muligt er temmelig meget)

kr. 185-00

men moder og jeg ved jo, at du ikke ødelægger pengene. Moder glemte vist at skrive, at du nu skal begynde at gå med underbenklæder, det må du love mig, thi det er en farlig tid med sygdom alle vegne.

Hils nu Rikke og Gine¹⁷ mange gange og vær selv kærligst hilset af din fader

H. Lange.

Århus, den 14. december 1882.

Kære Hans!

Tak for dit sidste brev, som i sandhed glædede os meget, hovedsagenlig ved at høre, at du opnåede at få boglegatet; ja, du kan i sandhed sige, at du har held med, hvad du søger.

Den egentlige grund, hvorfor jeg i aften skriver, er, at moder, som jo alle tider er ved hånden for at hjælpe, har lovet Johanne Brasch¹⁸ at tage på soiré og bal på klubben i aften; jeg sidder derfor alene og morer mig altså med at skrive til dig...

Da det nu formodentlig bliver det sidste brev inden jul, så må du jo her have besked om, hvad du skal bringe med hjem af tøj. Du skal tage dine sorte klæder, det vil sige livkjole, bukser og vest, den nye diplomatfrakke; bukserne kan du lade blive, da du får et par nye, som du kan bruge til frakken. Du har jo bedstemoders gamle kuffert, hvori du jo kan have alt; glem nu ikke dit rejsetæppe og paraply, tæppet kan du jo have megen nytte af.

Hvilken plads du skal tage på damperen, kan jeg ikke bestemme. . . . men du kan jo nu se, hvorledes forholdene er, thi er der mange passagerer, så bliver der jo ingen ro til at sove alligevel, men du gør jo klogest i at købe din billet på kontoret; er det strængt vejr med storm og regn, da tager du første plads. . . .

Det er en selvfølge, at du mindst må tage 2 par støvler med; du kan jo tage fjerdestøvlerne. Det lader nu forresten til, at moder ikke kan få hendes vask tør, så det kommer vist til at ligge, til du selv kan tage det med dig, når du rejser, altså behøver du ikke at tage noget som helst lintøj med, men forsyn dig med handsker og vanter. . .

Om nu alt går vel, så venter vi dig nu, kære Hans, på fredag morgen kl. 7, før bliver det vel ikke; og vær nu kærligst hilset fra os alle af din fader

H. Lange.

Guldsmedgade i 1890'erne før gaden blev brudt igennem Klostergade frem til Norreallé.
Familien Lange boede i huset i Klostergade, der ses i billedets baggrund.

Foto i Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske samling.

Århus, den 28. september 1883.

Kære Hans Lange!

Ja, denne gang må jeg skrive, kære Hans, af den grund, at moder har forfærdelig travlt med dit store udstyr; det er jo, som om du skulle til at sætte bo med det samme.

Nu sender vi alt med dampskibet, og du kan tro, det er i komplet orden; der har været sadelmager i 2 dage til at stoppe din sofa og lænestol med nyt betræk og snore; når du nu blot kan få det over i god tilstand...

Vi kan jo nok indse, at det vil blive meget besværligt med flytningen. Onkel Carl¹⁰ skulle vel ikke få i sinde at tilbyde dig en befordring; det vil jo være højst nødvendigt, at du selv følger med. Du kommer vel til at have en snedker til at skrue din seng og klædeskabet fra hinanden, thi du kan vel ikke selv påtage dig det? Kunsten er jo ikke meget stor, når du køber dig en skruetvinger på skaft og numerer hvert hjørne med noget kridt; blot du nu passer på, at intet bliver borte for dig...

»Cathrine« er kommen hjem fra Halmstad med stavlast fra Rønne med 145 mille, alt det den kunne slæbe med sig, som alt blev solgt fra skib; jeg kunne have solgt lige så meget til, hvis det kunne have skaffedes, men desværre, der er intet at få, så jeg får ikke en stav på lager i år af drittel- og ottingstave. Hansen er nu gået på den 17. rejse og ligger for tiden i Odense for at indlade en last flormel til Göteborg og derfra til Varberg for at hente de sidste 23 favne gadesten til grosserer Mønsted, så vi kan jo ikke sige andet, end det er gået slideligt med forretningen i år; til kommunen leverede jeg i det hele 972 favne, som jo nu alle er præsteret.

Af nyheder ved jeg ikke meget videre at meddele dig, kære Hans, som jeg kan tænke at være af interesse for dig, dog er der muligt en, og det er, at moder og jeg muligt en skøn dag kommer og overrasker dig. Du ved jo, at jeg skal til Sverige i næste måned, og da vi derom talte forleden, sagde moder, at hun dog i grunden kunne have lyst til at se, hvorledes du kom til at bo; jeg tog hende på ordet, og det blev slået fast på den betingelse, at du kunne ordne det således, at vi kunne komme til at bo hos frøken Preisler²⁰, tror du det? Moder skulle jo så blive, medens jeg rejste til Sverige; hvad synes du derom, kære Hans, kunne det ikke blive rart. Tal ikke et ord derom til nogen og langt mindre på Bjerregård, hører du det. . . .

Moder sidder og syer på de flotte nye gardiner og kommer pludselig i tanker om, at du kan gå hen til Sine Christiansen²¹ og bede hende, om Kirstine ikke en eftermiddag må hænge dine gardiner op; det nægter hun vist ikke, og Kirstine vil vist være glad derved.

Jeg ved nu ikke mere i dag at kunne meddele dig og tegner derfor med de kærligste hilsener fra moder, Gudrun²² og din fader

H. Lange.

Århus, den 19. oktober 1883.

Kære Hans!

Ja, det bliver en skuffelse, kære Hans, vi kommer ikke søndag morgen for at besøge dig, skønt jeg er sikker på, at du har alt i orden til vores ankomst.

Sagen er ligefrem den, at Hansen med »Cathrine« har nu ligget hele ugen i Varberg og skulle gå her hjem, men begrundet på det stormfulde og urolige vejr med modvind ikke har kunnet gå til søs, og det er mig en umulighed at tage bort, før Hansen er kommen og atter sejlklar til at gå til Malmö; jeg var så sikker på, at han skulle have kommet i denne uge, men nu er håbet ude, og risikere at gøre rejsen i forventning, at han ikke kommer de første 8 dage, det tør vi dog ikke. Vi har derfor opsat rejsen i forventning af, at vi

snart må få en anden vind, og der kan jo ikke være tale om, at vi kommer før torsdag eller lørdag i næste uge, i hvert fald skal vi underrette dig derom forud enten pr. telegram eller brev. Kærligst hilsen fra os alle af din fader

H. Lange.

Århus, den 25. oktober 1884.

Kære Hans Lange!

Du må ikke forundre dig over, kære Hans, at jeg skriver i aften, thi sagen er den, at moder har meget at gøre med hovedrengøringen og ophængning af gardiner; du må derfor tage til takke med mit brev.

Jeg ved ikke, om du har modtaget en pakke fra skrædder Jacobsen med en ny vinterfrakke? Vi må nu meget pålægge dig, kære Hans, at passe frakken nøjagtig og lade en, som er lidt kyndig, se, hvorledes den sidder på dig; thi passer den ikke, må du ikke beholde den, og frem for alt se, at den ikke er for snæver over brystet, som er det vigtigste af alt, da du derover må blive sværere, og det er en kostbar frakke, som gerne skulle vare i nogle år; den koster 75 kr. Sig os nu din mening derom.

....

Med »Cathrines« sejlads går det kuns småt, fragter findes der ingen af, og vi har rigtignok endnu 2–3 ladninger sten at hente i Varberg, men de er endnu ikke hugget færdig; med stavforretningen går det dårligt, men ingen har brug for nogen, ja der er ikke handel med nogen ting.

Jeg ved nu ikke mere i aften at meddele dig, kære Hans, og må derfor slutte med de kærligste hilsener fra din hengivne fader

H. Lange.

Århus, den 14. maj 1887.

Kære Hans!

Denne gang må jeg skrive, thi i denne uge har vi haft hovedrengøring over hele huset, som du jo nok ved er en besværlig historie for moder at gennemgå, thi hun vil jo alle tider tage det sværeste læs selv, i hvordan det så går; som følge deraf er hun træt i højeste grad og har dertil hovedpine; det værste er dog nu, at der skal vaskes mandag.

Når du nu efter vasken får dit rene tøj, så følger dermed et sæt nyt tøj til dig af Stampes²⁹ sædvanlige klæde, men til en forandring falder det lidt

i det brunlige. Hovedsagen er jo nu, at du passer det straks og undersøger, hvorledes det passer; få en anden til at se, om der er nogen bemærkninger, thi i det tilfælde må du straks sende det tilbage, at Jacobsen kan forandre det.

Du har vel fået regningen betalt hos onkel Carl, thi du må endelig ikke glemme det.

Forøvrigt står her alt ved det gamle. Marinus²⁴ var her forleden og havde en prøve med af hans aspargeser, som er gode; jeg skal derud i morgen for at få lidt malet på hans veranda med andre ting. »Cathrine« ankom i morges fra Varberg med sten; det er syvende rejse siden den 2. marts, det må man jo kalde udmærket godt; han sejler igen på mandag, og når han så kommer tilbage, skal han til Landskrona efter en ladning staver.

Af staver har jeg i år fået 4 små ladninger.

Nu ved jeg ikke mere at meddele dig denne gang, kære Hans, og vær derfor kærligst hilset fra os alle af din fader

H. Lange.

NOTER

1. Aarh. Stiftstid. 16.5.1836.
2. Aarh. Stiftstid. 15.8.1868.
3. H. O. Lange. En mindebog ved P. Helweg-Larsen, 1955, s. 306; (herefter citeret: Mindebog). I øvrigt stemmer kilderne ikke overens på dette punkt: andetsteds (Aarh. Stiftstid. 17.7.1911) meddeles, at købmand Lange »havde købt herregården Østersø i Halland«. Det måtte i så fald være gården Öströ, som ligger nær Falkenberg, evt. Ottersjö, en tidligere ladegård under Öströ, men da P. Helweg-Larsen har haft adgang til H. O. Langes utrykte optegnelser om hans barndom, må mindebogens udsagn blive afgørende.
4. Aarh. Stiftstid. 19.3.1868.
5. Aarh. Stiftstid. 20.5.1856.
6. Aarh. Stiftstid. 15.4.1868.
7. Em. Sejr: Gamle Århusgader, 1960, s. 56.
8. Zethner-Møller: Logen Sct. Clemens, 1921.
9. Aarh. Stiftstid. 17.7.1911.
10. Forældrenes breve til sønnen findes i Kgl. Bibl. (Ny kgl. Saml. 3919, 4°). Der er enkelte citater i mindebogen.
11. Mindebogen, s. 44.
12. Mindebogen, s. 22.
13. Mindebogen, s. 37.
14. Jomfruerne var søstre Rikke og Gine Jensen, som tidligere havde boet i Århus og stod familien Lange nær, men flyttede til København og oprettede et lille pensionat, hvor H. O. Lange boede 1881-83.
15. Bjerregård, Valby, hvortil hørte store arealer bl. a. af nuværende Vestre Kirkegård, ejedes af proprietær Carl Jens Ostenfeld, en broder til købmand Langes kone.
16. C. B. = Christian Brasch, en fætter til H. O. Lange, som på dette tidspunkt opholdt sig i København.
17. se note 14.
18. Johanne Brasch er formentlig en datter af godsforvalter H. J. Høeg Brasch og

- fru Langes søster Ane Ostenfeld (Mindebogen, s. 10).
19. Carl Jens Ostenfeld, se note 15.
 20. Frk. Preisler var pensionatsværtinde i Gyldenløvesgade, hvor H. O. Lange boede 1883–93.
 21. Hansine (Sine) Christiansen, født Ostenfeld, var H. O. Langes kusine og gift med professor Chr. Christiansen.
 22. Gudrun Zielian var købmand Langes plejedatter, som 1885 blev adopteret.
 23. Stampes klædefabrik var grundlagt 1846 i Fiskergade af P. V. Stampe, og dens klæde havde langt ind i dette århundrede særlig ry for soliditet.
 24. Marinus Lange var søn af købmand Lange af hans første ægteskab; han var landmand og døde 1889.

Handelsborgerskaber i Århus 1674-1862

Af ANNA THESTRUP

1. *Borgerskabsprotokollen og dens indhold*

I Landsarkivet i Viborg opbevares Danmarks ældste borgerskabsprotokol. Det er protokollen fra Århus, som begynder i året 1470. Fra dette tidspunkt kan vi år for år følge, hvem der har taget borgerskab i Århus by. At tage borgerskab blev i middelalderen mere og mere almindeligt i Danmark, det nærmeste forbillede var de tyske byer. Ved at opnå borgerskab i byen fik man hjemhør der og kunne udøve sine borgerrettigheder; men borgerskabet var også en betingelse for at drive et selvstændigt erhverv i en købstad som håndværker eller handlende. Ved borgerskabsløsningen blev der udstedt et borgerskabsbrev, og den nye borgers navn blev indført i tingbogen, rådstueprotokollen eller, som det skete i mange byer, i specielle borgerskabsprotokoller. Både fra Danmark og fra udlandet kendes sådanne protokoller¹.

I Chr. d. V's Danske Lov fra 1683 er angivet betingelserne for borgerskab: »Vil nogen være Borger i nogen Kiøbstæd, da skal hand giøre sin Eed for Borgemester og Raad, derefter skal hand give for sit Borgerskab noget efter Politie Ordningen, og før maa hand ej bruge borgerlig Næring« (3,3,1).

Borgerskabsprotokollen fra Århus, der begynder i 1470, slutter i 1673. Den næste protokol spænder også over næsten to århundreder, fra 1674 til 1862. Trods protokollens lapidariske indførsler giver den et i mange retninger fyldigt billede af udviklingen i det århusianske borgerskab: rytmen i tilgangen af borgere, de nye borgeres fødested og deres alder. Sammen med enkeltstående notater i protokollen bidrager dette til forståelsen af vilkårene i det danske samfund under enevælden.

Personerne i protokollen er indført i kronologisk orden. Der gives oplysning om år og dato for indførslen, navn, hvilket erhverv den pågældende vil ernære sig ved, i nogen udstrækning alder og fødested og i en kortere periode, hvor meget der er betalt for borgerskabet. Foruden håndværkere, skippere og handlende er der indført enkelte, som ikke drev borgerlig næring, f. eks. militærpersoner og toldembedsmænd. De er dog så få, at det ikke kan

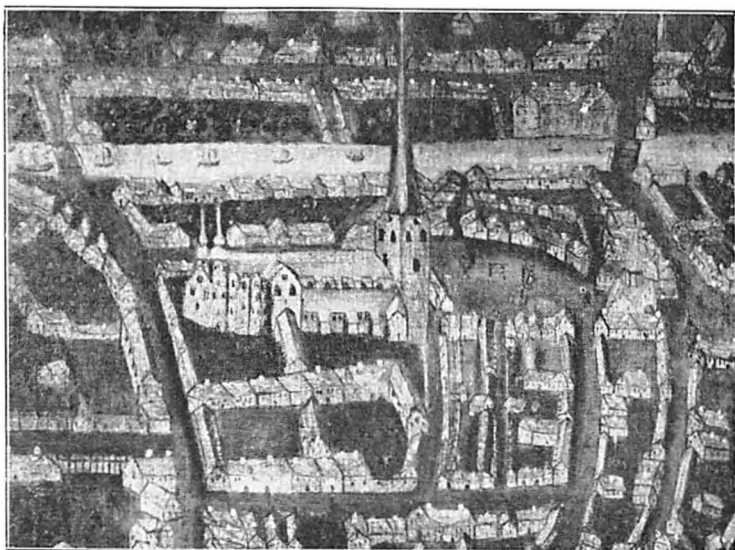
anses for sandsynligt, at man generelt har forlangt, at sådanne tog borgerskab, snarere er det de pågældende selv, der har villet befæste deres position.

En protokol, der strækker sig over så lang tid, er naturligvis ført af mangfoldige hænder og opviser et broget skue, fra den sirligste skønskrift til et sjukskeri, grænsende til ulæselighed. Hele protokollens materiale er senere blevet registreret i Landsarkivet. Her er alfabetisk rækkefølge anvendt og kun de knappe oplysninger: navn, fødested, dato o. s. v. er angivet. Dette register er benyttet ved disse undersøgelser, dog med stikprøvekontrol af rigtigheden og nøjere undersøgelser i tvivlstilfælde.

Undersøgelsen omfatter kun de personer, der drev handel. Håndværkere og skippere er helt holdt uden for. Det betyder, at ca. en fjerdedel af de indførte århusborgere er taget med. I alt er 1.088 inddraget i undersøgelserne. Der er ikke foretaget nogen kontrol af, i hvor stor udstrækning alle virkelig blev indført, kun påvist, at der er mangler. Dette forhold vil blive behandlet under tabellen angående opsagte handelsborgerskaber.

Det store flertal af de personer, der fik borgerskab som handlende i Århus, har erhvervsbetegnelsen købmand. Det drejer sig om 697. I størrelsesorden kommer dernæst 56, der driver husnæring, og 96 høkere. Indtil år 1801 brugtes betegnelsen husnæring, mens ordet høker optræder første gang i 1747 og enkelte gange fra 1770'erne og frem; efter 1801 har det helt fortrængt den tidligere glose. I en tid, hvor både samfund og næringsliv var langt mindre udspecialiseret end nu, dækkede de to hovedgrupper med 77 % af de handlende over næsten alt, hvad hjertet kunne begære og pungen betale. Høkeren

Bykærnen i
Århus ved
midten af det
17. århundrede.
Til højre i billedet
ses broen over Im-
mervad. Ejendommen
på hjørnet af Im-
mervads østlige side og
Aboulevarden var År-
hus Købmandslavs
hus; det strakte sig
bag ud til Clemens-
stræde. I 1661 siges
det at være »ganske
spoleret« efter sven-
skekrigene; men det
omtales dog endnu i
1746.
Udsnit af maleri i
»Den gamle By«.

handlede især med levnedsmidler, mens købmanden var mere alsidig i sit vareudbud. Ved nogle få gives oplysningen: købmand og skipper. De var altså selv ejere eller medejere af skibe, der bragte varer hjem. De har uden tvivl hørt til de mest velstillede inden for hele standen.

Af andre handlende kan nævnes 28, der drev heste- og kreaturhandel, og 27 med betegnelsen småhandel. Det kunne være handel i det fri, fortrinsvis med hørkramvarer (d. v. s. hør, hamp, blå, salt, sild, klipfisk, lertøj o. a.)². De øvrige grupper er alle på under 20, nogle fag kun repræsenteret af en enkelt person som f. eks. lærredskræmmer og tømmerhandler. Kræmmer anvendtes mest om folk, der gik rundt og solgte deres varer. Også dertil krævedes borgerskab³. En speciel tømmerhandler fik det århusianske bysamfund først i 1858.

Handel udelukkende med øl, vin og brændevin var der i løbet af de knap 200 år i alt 20 mennesker, som opnåede borgerskab på. Deraf var der kun 2, som havde brændevinshandel specielt; byens borgere og oplandets bønder har fortrinsvis købt brændevinen hos købmænd og brændevinsbrændere. Kødvarerne tog 12 spækhøkere sig af; et ringe tal, der forklares af, at hovedparten af borgerne selv drev landbrug og sikkert har været selvforsynende med kød.

Den almindelige udvikling, der fandt sted i samfundet, kan også ses i erhvervsbetegnelserne. Der kom bog- og papirhandlere, da læse- og skrivekunsten blev almen eje; de første i århundredets begyndelse. I 1840'erne tog det for alvor fart, 8 af de i alt 13 i denne profession tog da borgerskab. Nogle kan være nye indehavere af allerede eksisterende forretninger; men en udvidelse af antallet er uden for al tvivl. Samtidig med en konstatering af, at alle nu nok kunne læse, må det erindres, at kun et fåtal af indbyggerne havde økonomiske muligheder for bogkøb. Befolkningen i 1840 var på 7.087 og steg til 8.891 i 1855⁴. En sammenligning med en by af tilsvarende størrelse i dag viser, at forretningerne har været af beskedent omfang, når så mange skulle dele kundekredsen, også selv om oplandet hørte med til den.

2. *Svingningerne i nye borgerskaber*

Ved en undersøgelse af antallet af nye handelsborgerskaber i Århus kan hele perioden 1674–1862 belyses ved hjælp af protokollen. Der må imidlertid tages det forbehold, som allerede er nævnt. Selv om alle i protokollen *indførte* er medtaget, betyder dette ikke, at alle, der drev borgerlig næring, er med, jfr. nedenfor s. 143. En sammenfatning i årtier af indførte borgerskaber er foretaget i tabel 1. Tallene er vist grafisk i figur 1.

Tabel 1.

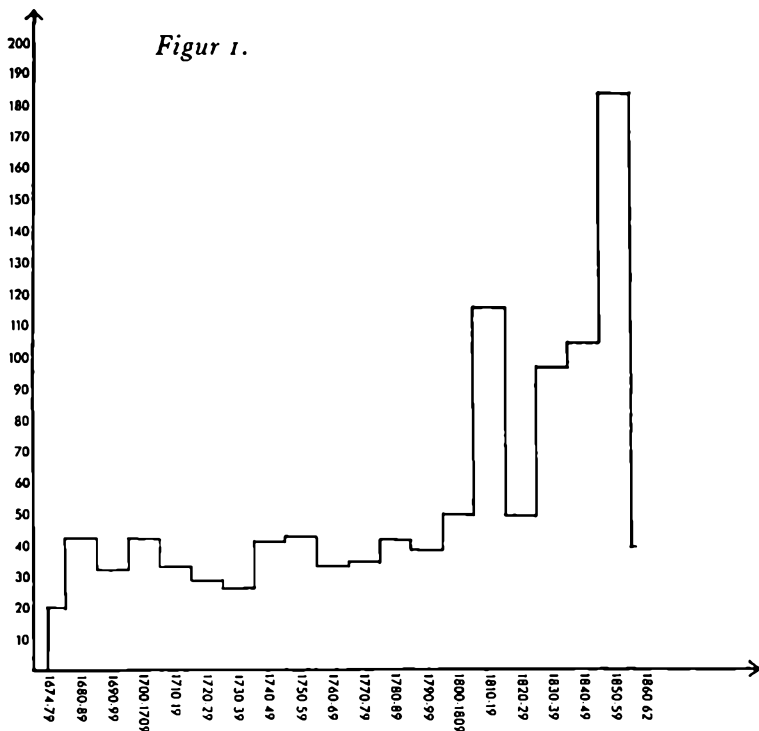
Antal erhvervede handelsborgerskaber 1674-1861 (efter borgerskabsprotokollen).

1674-79	20	1720-29	29	1770-79	34	1820-29	49
1680-89	42	1730-39	26	1780-89	41	1830-39	96
1690-99	32	1740-49	41	1790-99	38	1840-49	104
1700-09	42	1750-59	42	1800-09	49	1850-59	183
1710-19	33	1760-69	33	1810-19	115	1860-61	39

Det første, der springer i øjnene, er kurvens to væsensforskellige dele. Indtil ca. 1810 er udsvingene nogenlunde moderate, mens tiden derefter karakteriseres af de store op- og nedgange. Det vil derfor være naturligt at behandle materialet i to dele.

Befolkningstallet i Århus var:

1672	3.474
1769	3.597
1801	4.102 ⁵

Antal erhvervede handelsborgerskaber, jfr. tabel 1.

I løbet af de første hundrede år efter 1674 var der således ingen fremgang af betydning, men derefter en lille stigning. Det er beregnet, at indbyggertallene har svinget lidt mere, end ovenstående lader formode⁶. De tre angivelser stammer fra skattemandtals- og folketællingslister. Århus var en lille by. Dens handel var baseret på omegnen. De store foretagender var gået den forbi. Kun København var på den tid af et sådant omfang, at den gjorde sig gældende internationalt. Dens indbyggerantal var omkring 40.000 i 1672, og ca. 100.000 i 1801. I forhold til andre købstæder var Århus i 1672 den fjerde største, størst var Ålborg med 4.181, derefter fulgte Helsingør med 4.033 og Odense med 3.808 indbyggere. I 1801 var Århus rykket ned på femtepladsen efter Odense, Ålborg, Helsingør og Randers, hvis indbyggertal lå mellem 5.782 og 4.562. Selv om Århus ikke kunne følge med i indbyggertal – stigningen 1672–1801 var 18 %, mens de andre jyske byer i gennemsnit steg 34 % – har bevægelserne efter alt at dømme fulgt nogenlunde samme rytme.

Der fandt en vækst sted i slutningen af det 17. og i begyndelsen af det 18. århundrede, og derpå fulgte en stagnation eller tilbagegang, der varede til 1750–1800⁷. Sådanne bevægelser måtte nødvendigvis sætte sine spor i borgerbøgerne.

Fra 1680 indtil 1769 blev i Århus udstedt 320 borgerbreve på handel eller gennemsnitlig 36 pr. årti. Under krige og dårlige tider med få borgerskaber skabtes en »opsparing«, som gjorde sig gældende senere⁸. Ellers kunne man heller ikke med nogen mening tale om gennemsnit.

Det mest markante træk ved den viste kurves første del er faldet i 1720'erne og 30'erne. Det var dårlige år for landet. Korn var Danmarks vigtigste eksportartikel, og priserne havde været faldende siden omkring 1660; en grov beregning fastlægger prisniveauet 1725–34 omkring 12 % lavere end i perioden 1694–1724⁹. I 1690'erne var der sket en bedring, men kun kortvarig; derpå sank priserne igen, og de nåede bunden i denne tid. Befolkningen var fattig. Det betød, at indtjeningen for de bestående virksomheder var ringere og nyetablering en risikabel affære under den svigtende købekraft.

Den bratte stigning i erhvervede borgerskaber i 1740'erne – på 57,7 % i forhold til foregående tiår – har flere årsager. En reserve, der ventede på at komme til, når tiderne bedredes, er som nævnt tidligere sikkert en af grunde. Desuden ramte dårlige år lige så hårdt byerne som forvaltningsområder som de ramte enkeltpersoner. Derfor var man fra byens side nidkær efter en sådan tid og ledte efter enhver mulighed for at få penge i kassen, og en af dem var netop at tvinge personer, der havde drevet næring uden borgerskab, til at erhverve dette og dermed erlægge borgerskabspenge til byens kasse¹⁰. At foretage »razziaen« midt under krisen ville have været nytteløs. Der var

ikke penge at betale med. At der bag kurvens stigning i 1740'erne skulle ligge en forøgelse af befolkningstallet, er der ikke noget, der tyder på.

Med 1760'erne kom igen dårlige tider til landet. Den preussiske syvårskrig havde øget efterspørgslen på varer og dermed priserne. Da den sluttede i 1763, faldt priserne, og en handelskrise fulgte¹¹. Priseniveauet var stagnerende nogle år, og det samme gjaldt antallet af borgerskaber.

Sidste del af århundredet viser ikke store udsving. Levevilkårene bedredes for landets indbyggere som helhed. Priserne på bl. a. korn steg, og der blev igen interesse for landbruget. Tidligere havde statsmagten forsøgt en ophjælpning af landet, især industri og handel. Det blev i realiteten en ophjælpning af København på det øvrige lands bekostning. Først nu forøgedes Århus bys befolkning, men væksten var beskeden. Byen selv havde stadig ikke noget fødselsoverskud. Den manglende hygiejne medførte stor dødelighed. Heller ikke andre købstæder havde overskud at undvære af, og landbefolkningen var indtil 1788 bundet til hjemstavnen. Det forhindrede ikke, men begrænsede en indvandring til byerne.

Efter år 1800 kom der fart i byens udvikling. Følgende tal viser det:

1801	4.102
1834	6.765
1840	7.087
1845	7.864
1855	8.891
1860	11.009

En stigning i folketal på 168 % i løbet af 59 år. Også nye borgerskaber viser stærk vækst. 1810-19 toges 130 % flere på handel end i foregående tiår.

I slutningen af 18. årh. havde der været gode tider for landbruget. England købte korn, og priserne var gode¹². Efter krigen med England i 1807 afbrødes handelsforbindelsen dertil og næsten helt til Norge, som hovedsagelig var blevet forsynet med brødkorn fra Danmark. Det lykkedes dog uden vanskelighed at finde nye markeder. Kampene på kontinentet skabte dem, og helt til 1814 havde landbruget og forretningsfolk i byerne økonomisk fordel af krigen. Forholdene i landet som helhed var dog ingenlunde gunstige. Statens finansielle situation var elendig. De mange reformarbejder, bl. a. vedrørende landbruget, der havde været i gang siden 18. årh.'s sidste del, kostede mange penge, krigene ligeledes. Der blev udskrevet nye skatter, optaget lån o. s. v.¹³, men det ønskede resultat, en bedring af landets økonomi, udeblev. I 1813 kom så statsbankerot og i 1814 freden.

Disse urolige tider satte deres præg på tilgangen af nye borgere. 1808, det første krigsår, fik i Århus kun een handlende borgerskab. Usikkerheden gjorde folk tilbageholdende. Men allerede i 1810 havde det vist sig, at der var penge at tjene, og interessen steg. Det største antal nye handlende for et enkelt år, der hidtil havde kunnet opvises, 21, kom i 1813. Også 1814 lå tallet højt, men derefter gik det rask ned ad bakke; i 1818 var der kun 2. Både i 1813 og i 1814 blev nok såvel krigens som fredens muligheder overvurderet. De gode tider var forbi. England begrænsede fra 1815 sin kornimport. Dårlige tider for landbruget fulgtes af nedgangstider for byerne¹⁴. Fra 1830'erne tog krisen af, og med 1840'erne kan den betragtes som overstået. England havde lempet sine importbestemmelser for korn, og priserne steg sammen med udførslerne.

Allerede fra 1830 sætter en stærk stigning af nye borgerskaber ind. Stigningen forstærkes meget kraftigt fra 1850'erne; forøgelsen tilhørte væsentligst sidste halvdel af dette tiår og følger dermed bevægelsen i folketallet. Maskinalderen var ved at komme til Danmark og krævede foruden arbejdere en voksende skare handlende til at skaffe og fordele forsyningerne. Derved kom man også ind i en periode, hvor tendensen snarere gik i retning af mange borgerskaber i dårlige tider, fordi detailhandelen da blev søgt af personer, som benyttede den som nøderhverv.

3. De nye borgeres fødested

Indtil 1821 anfører protokollen i reglen de nye borgeres fødested. For tiden 1674–1821 er dette anført ved 596 af de handlende, 96 % af samtlige. Det store tal gør det uden videre rimeligt at betragte dem som repræsentative for hele erhvervet. Efter 1821 er fødestedet kun undtagelsesvis anført.

De 596 nye borgeres fødested er opdelt på forskellige områder i tabel 2. Der er videre foretaget en opdeling i tre perioder, hver på 46–51 år; variationerne i periodernes størrelse skyldes udelukkende hensynet til opdeling i tiår uanset undersøgelsens begyndelses- og slutår.

Skellet mellem Århus opland og øvrige jyske landdistrikter er sat midtvejs mellem Århus by og nærmeste købstad. En linie gennem Norsminde, Hørning, Hammel og Hornslet vil være vejledende. Samsø og den sydvestlige del af Mols er placeret under gruppe 2.

Århus tegner sig for det største tal, 181 eller 30 %, og det øvrige Jylland leverer 320 = 54 %. Langt den største del af Århus bys borgere var altså jyder. For gruppen: Jyske landdistrikter gælder, at den største part var fra Øst- og Midtjylland. Af de 596 er 501 født i Jylland, nord for Kongeåen.

Tabel 2.

Fødested for personer, der erhvervede handelsborgerskab 1674-1821.

Årene	Århus	Århus' opland	Jyske landdistrikter	Jyske købstæder	Øvrige danske landdistrikter	Øvrige danske købstæder	Slesvig-Holsten	Norge	Udlandet	I alt
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1674-1719	61	44	36	6	5	3	3	0	5	163
1720-1769	52	43	36	10	5	6	2	2	12	168
1770-1821	68	49	59	37	3	9	12	9	19	265
I alt	181	136	131	53	13	18	17	11	36	596
I pct.	30,4	22,8	22,0	8,9	2,2	3,0	2,9	1,8	6,0	100

Århus bys egen andel er dalende hele tidsrummet igennem. 1674-1719 tegner byen sig for 37 % af de nye borgere, 1720-69 er tallet dalet til 31 %, og 1770-1821 er det nede på 26 %. Denne tilbagegang skete til fordel for alle de andre grupper undtagen byens opland og landdistrikter uden for Jylland. Det forhold, at oplandet ikke fulgte med, synes at pege på, at stavnsbåndets ophævelse, der ville have kunnet betyde noget for tilgangen fra landdistrikter, ikke har gjort sig gældende.

At Danmark uden for Jylland var svagt repræsenteret, må forklares dels med den ringere bevægelighed i datidens samfund, dels ved at vandringer i Danmark foregik fra vest til øst¹⁵. København trak mange til sig. For sjællandske retsområde var først vornedskabet, siden stavnsbåndet en hemsko. Der sker dog ingen vækst efter 1788 i antallet derfra.

Ved en opdeling mellem land og by, ses, at i alt 280 eller knap halvdelen er kommet fra danske landdistrikter. En sammenligning med en undersøgelse, foretaget af Hans H. Fussing for alle borgere i Århus i perioden 1600-1660, viser, at 27 % var født i Århus, 57 % kom fra danske landsbyer, og født i købstæder var 11 %¹⁶. Sammensættes disse tal med procenttallene fra byerne i det afsnit, der undersøges her, fås følgende tal:

	Århus	Købstæder
1600-1660	27	11
1674-1719	37	6
1720-1769	31	10
1770-1821	26	17

Tallene viser, hvordan tiden ca. 1660-1800 var byernes dårlige tid efter det 17. århundredes krige og pest. Århus måtte i den periode i højere grad selv

forsyne sig med nye borgere, og de andre byer kunne kun i mindre grad yde noget tilskud. Først efter år 1800 har Århus by nogen vækst af betydning; som nævnt foran steg folketallet 1801–34 fra 4.102 til 6.765, efter i de foregående 130 år kun at være steget med ca. 600 indbyggere.

Af de 37, der i perioden 1770–1821 opgav en jysk købstad som fødested, fik de 35 borgerskab fra år 1800 og frem. 12 af disse havde det fælles, at de var født i Fredericia og var medlemmer af mosaisk trossamfund. Tidligere havde jøderne kun tilladelse til at bo i København, Fredericia og enkelte andre byer. Fødsel her i landet eller et dyrtekøbt lejdebrev gav på denne tid kun tilladelse til bosættelse på det bestemte sted, manden angav at ville slå sig ned. Rejste jøder andetsteds hen i riget, måtte de betale afgifter påny. En ydelse til politikassen på 100 rigsdaler stod overhovedet ikke i forhold til indkomstniveauet; det var kun en af måderne at skræmme jøder bort på. En jøde, der i året 1800 ønskede at flytte til Århus, søgte om fritagelse for sådanne byrder¹⁷, fordi det var »en skam, der enten vedhængte hans Person eller Religion, hvis han skulle erlægge den Recognition eller så kaldede Mulct for at erlange Borgerret«. Den pågældende blev indført som borger den 11. august år 1800, og den 12. september forelå meddelelsen fra Danske Kancelli. Bestemmelserne blev hævet, og jøder, som enten var født her i landet eller een gang havde erhvervet borgerret, kunne frit skifte opholdssted.

I disse år var regeringsmagtens indstilling over for jøder velvillig, og de havde ikke besvær med at opnå forbedringer i levevilkår. Frederik d. VI var, både som kronprins og konge, interesseret i jødernes tilnærmelse til det danske samfund. Også købstædernes ledende mænd fandt nu, at kravene var ubillige. Det gjorde det lettere at få regeringens bestemmelser respekteret. Jøderne fra Fredericia benyttede sig heraf. Da valget af erhverv tidligere var meget begrænset for dem, er det rimeligt at antage, at forholdene er blevet dem for trange i hjembyen. Lavene havde stort set været lukkede for dem. Grunden til, at mange drog til Århus, kan være, at der ikke her var noget købmandslav og dermed forbundet lavstvang for handlende¹⁸. Andre steder, bl. a. i København nægtede lavene hårdnakket at optage jøder, skønt der i 1788 var udstedt bestemmelse om, at de skulle optages¹⁹.

Det var ikke jødernes »person« man havde noget imod, men deres religion. I hvert fald benyttede man den som påskud til at tale om den fare, de frembød for de næringsdrivendes retmæssige handel og håndtering. Det er altid svært at blive accepteret, når man er anderledes, og de var anderledes: I klædedragt og med langt skæg på en tid, da andre mænd var glatragede. De arbejdede ikke ugens 6 hverdage og gik i kirke om søndagen som andre skikkelige mennesker, men holdt lørdagen fri.

❁ 521 ❁	❁ 522 ❁
Peder Herschind, grove Vare og Tømmer.	Niels Rømmer, Viin og Brændeviin, item er Gæstaver.
Höft, foruden Apotheket handler med alle Slags Specerier, og har en Papiers Tapetserie Fabrike.	Niels Saaby, Viin og Brændeviin.
Johan Höft, Alen- og Iffen-Kram, samt Specerier.	Thomas Thomsen Sabroe, Korn og grove Vare.
Peder Kaasberg, Viin, Brændeviin, Korn-Vare, Urte- og Iffen-Kram, samt Tømmer.	Mad. Sandmand, alle Slags Alen-Kram.
Jens Kellerup, Korn og grove Vare.	Schach-Selmier, Apotheker, handler desuden med alle Slags Specerier.
Peder Krysling Kiersgaard, Alen- og Iffen-Kram, Specerier og grove Vare.	Peder Skriver, Tømmer og grove Vare.
Frantz Henrichsen Kruse, Specerier Korn og grove Vare.	Jens Smidt, Korn og grove Vare.
Clement Krysling, Specerier og grove Vare.	Niels Stauning, Korn, Tømmer og grove Vare.
Jens Laasbye, Alen- Urte- og Iffen-Kram	Rasmus Thomassen, Viin og Brændeviin.
Henrik Langhalle, Korn Specerier og grove Vare.	Mikel Togh, grove Vare.
Langhans, Viin og Brændeviin.	Christian Wegner, Viin og Brændeviin, som han meest sælger i Quantiteter.
Christian Lind, Thee, Sukker og Porcelain.	Lars Westergaard, Korn Tømmer og grove Vare.
Jörgen Lollich, ligesaa.	Sören Wissing, Alen- og Urte-Kram, samt grove Vare.
Vice-Borgemeester Rasmus Erik sen Müller, Specerier grove Vare, Tømmer og Korn.	Saandverfere.
Alberth Osterman, Iffen-Kram.	Wagere — — 8
Rasmus Pederlsen, Korn og grove Vare.	Harberere — — 1
Johan Arendt Pedersen, Specerier, Iffen-Kram og grove Vare.	Bildhuggere — — 1
Friederich Raee, Alen-Kram Specerier og grove Vare, samt Tømmer og Korn.	Bliffenlagere — — 1
Jörgen Rasmussen, Alen-Kram, Specerier og grove Vare, samt Viin og Brændeviin.	Wraektere — — 1
N 3	Hogbindere — — 1
	Wroelagere — — 2
	Hødkere — — 5
	Dreiere — — 5
	Garvere — — 2
	Høldberebere — — 4
	Garvere — — 3
	Giortlere — — 2
	Glarmestere — — 2
	Grovsmede — — 3
	Guld'

Fra Arhus-afsnittet i »Dannemarks speil eller efterretning om den verdslige stand«, 1767. — Datidens handelskalender oplyser om de varer, den enkelte købmand især handlede med.

Før 1800 var dog enkelte utvivlsomme jøder blevet borgere i Århus. De angives som født i Fredericia og har et typisk jødisk navn, men den fatale sætning: Medlem af mosaisk trossamfund mangler. Når de ikke selv oplyste om dette tilhørsforhold, lukkede magistraten åbenbart øjnene. Den første, der ses at have meddelt dette, er indført i protokollen under året 1789. Han fik borgerskab efter kongelig bevilling, ganske som de første efter århundredskiftet. I 1814 blev de fleste bestemmelser, der gav jøderne en særstilling, fjernet, og derefter havde de, erhvervsmæssigt, samme vilkår som andre. Dog bevaredes en særlig ed for jøder helt til 1843²⁰.

I gruppe 6 – øvrige danske købstæder – er borgere, født i København placeret. Knap halvdelen kom derfra.

Slesvig-holstenerne kan ikke betragtes som fremmede, nordmændene heller ikke. Deres sprog skilte dem nok ud som anderledes, men næppe mere end f. eks. manden, der kom fra Nysted på Lolland og i året 1685 fik borgerskab. Også efter at Norge skiltes ud fra monarkiet, vandt nordmænd borgerskab. Her må dog erindres, at protokollen intet oplyser om, hvornår de pågældende er flyttet til Danmark. De sidste 9 borgerskaber er løst, jævnt fordelt, efter år 1790. De borgerskaber, der er taget efter 1814 af norsk-fødte er også placeret under Norge, ikke under udland.

Borgere, født i udlandet, udgør 6 %. I nogle tilfælde er fødestedet ret unøjagtigt angivet, som f. eks. »født i Bøhmen« eller »Italien«. Mere romantisk er oplysningen »født i Drabach ved Moselstrømmen«. Mange stammer fra forskellige tyske stater, især nordtyske. Også Holland, Toulon i Frankrig, Milano og Neapel i Italien er repræsenteret. Så langt borte fra som »Det gode Haabs Forbjerg« i Sydafrika kom en Århusborger. Navnet tyder på en germansk oprindelse.

Sammenfattende kan siges, at forbindelserne er gået i retningen syd-nord. Bortset fra een lithauer er Holland og Bøhmen yderpunkterne mod vest og øst. England er slet ikke repræsenteret, og kun een svensker fandt vej til Århus.

Når man ser på, hvad borgere, født i udlandet, brugte deres borgerskab til, finder man to linier, der er retningsgivende. De blev enten købmand eller glaskræmmer, kobber- og messinghandler og andet, som ikke krævede synderlig kapital, men heller ikke gav stor fortjeneste. Af de 9 galanteri- og glas-handlere, der fik borgerbrev, er de 8 udlændinge, heraf 6 født i Bøhmen. De er begyndt med at sælge deres hjemlands produkter. Høkerne, som hørte til mellemstanden af borgere, økonomisk og socialt set, har kun fået een udefra. Udlændingene var med andre ord folk, som kom med så megen kapital, at de kunne åbne en købmandshandel med et varelager af nogen omfang, eller, helt modsat, mennesker, der mødte omtrent tomhændede.

Der var bestemmelser om, at de handlende skulle have et vist kvantum varer, før de måtte åbne deres forretning. For høkerne bestemtes, hvor meget smør m. v., der skulle være på lager. Hvis reglerne blev overholdt, betød det, at man ikke kunne hæve sig højere på rangstigen, end økonomien tillod.

I tiden fra 1674 til 1821 voksede byens indbyggertal fra ca. 3.500 til 5.-6.000. Denne beskedne vækst var Århus by slet ikke i stand til selv at præstere; det ses klart af tabellen. Dødelighedstallene var større end fødselstallene, og der måtte store kontingenter til andre steder fra for at skabe denne vækst.

4. Alderen ved borgerskabets opnåelse

Alderen på de nye borgere oplyses kun regelmæssigt i tiden 1727-1820. For denne periode er den meddelt ved 84 % af de indførte. Før 1727 og efter 1821 er den meddelt så sjældent, at oplysningerne ikke kan anvendes.

Tabel 3.

Alder ved borgerskabets opnåelse 1727-1820.

År	Alder									I alt
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	
1727-29		1			2		1	1		5
30-39	1	5	9	4	2					21
40-49	2	10	11	5	5	1				34
50-59	4	11	10	7	2	2	2			38
60-69	1	8	11	6	2	1	1			30
70-79	1	8	8	4	3	1		1	1	27
80-89	2	7	7	2	3	2	1	1		25
90-99	1	10	9	6	7	3	2			38
1800-1809	3	15	14	3	6	1	2	1	1	46
10-19	18	28	15	12	9	4	3	1	1	91
1820	1	3	1	1	1					7
I alt ..	34	106	95	50	42	15	12	5	3	362

I tabel 3 er tiårsvis angivet alderen ved borgerskabets opnåelse. Det skal bemærkes, at de 16 %, hvor aldersangivelsen mangler, ikke fordeler sig jævnt over perioden. Især i 1780'erne og 1810'erne mangler mange indførsler aldersangivelse; i 1780'erne drejer det sig om 40 %. De resterende perioder har mangler på 10-20 %, undtagen 1790'erne, der er fuldt belyst, hvad alderen angår. Disse forhold giver dog næppe anledning til at anfægte helhedsbilledet.

De største tal falder inden for grupperne 25–29 og 30–34 årige, hvad der må siges at være naturligt. Det er alderen, hvor uddannelsen er afsluttet, og et levebrød skal findes; jfr. hermed John W. Oldams afhandling »Købmænd i tal«, s. 151 i dette skrift. Disse aldersklasser udgør i alt 55,5 %. De næste to grupper kan måske undre mere. Helt op til en alder af 44 år var der mange, der løste borgerskab, næsten halvt så mange som i alderen 25–34 år. En medvirkende årsag til denne store gruppe er sikkert, at handel krævede kapital, og at det tog tid selv at tjene den sammen. En del har måske også måttet vente på en faders død for at overtage dennes forretning.

De ældste årganges små tal er undtagelsen, der bekræfter reglen. Folk i disse aldersgrupper påbegynder ikke noget nyt. Gruppen omfatter knap 10 %, hvis fordeling er følgende:

købmænd	15
husnæring og høker	9
»diverse«	11

Den sidste gruppes erhvervsbetegnelser tyder på, at de kun har drevet småforretninger, ligesom tilfældet har været med høkerne. Uden i øvrigt at kende de enkelte personers livshistorie kan man forestille sig, at i hvert fald en del af dem er personer, som er blevet tvunget til at skifte erhverv. Der findes en del udlændinge iblandt de ældste; kun få er født i Århus.

Når den yngste aldersgruppe er gemt til sidst, skyldes det, at den falder uden for rammerne. Der gjaldt nemlig den regel, at man normalt skulle være 25 år for at få borgerskab, nemlig være fuldmyndig efter Danske Lov 3,17,34. Dog kunne man få rådighed over sit bo, når man var 18. Så skulle formynderen have indsigt med, at formuen forvaltedes rimeligt, og den unge kunne da få sit borgerskab uden særlig bevilling fra myndighederne. Fordelingen på aldersgrupper er følgende:

20 årige	2
21 —	5
22 —	5
23 —	9
24 —	13

Stigning i antal følger naturligt med højere alder. De 38 % har således manglet under et år i at have fuldmyndighedsalderen. Især fra 1810 til 1819 kom der mange unge borgere, hele 20 % af alle, hvis alder er kendt. Tiden,

Billedet af urteboden gen- giver formentlig typen på detailhandelens ældste butikker i det 19. århundredes Århus.

Akvarel af Fr. Visby i »Den gamle By«.

der med krig og spekulation, skabte så mange handlende som aldrig før, fik også de unge frem. Penge var lette at tjene, og det gav ikke mindst de unge lyst til at forsøge. De fleste er født i Århus. Kun to kommer fra oplandet. Først efter det fyldte 25 år er landdistrikternes befolkning i større tal med blandt byens borgere.

Der var en svag tendens til, at århusianerne tog borgerskab tidligere end tilflyttere. Der spores også en tendens til, at folk, født i købstæder, i højere grad kom med blandt de yngstes grupper end dem, der kom fra landet og fik borgerskab i Århus. Der var sikkert nogle, der, efter at stavnsbåndet slap sit tag i dem i en alder af 36, senere 40 år, forsøgte at ernære sig i byen. Alligevel var der mange, der ikke havde nået den alder, og som enten selv må være rømmet eller kommet til byen som små sammen med forældrene. Det blev dog også i realiteten en rømning. Var faderen gammel nok til at kunne flytte med sin familie, så var drengene stavnsbundne. I 1733 var bestemmelsen gældende for 14-36 årige, i 1742 sattes båndet ved det 9. og i 1764 til det 4. år²¹. Retten til at rejse, når stavnsbåndet ikke længere tyngede, var dog af ringe værdi. Manden skulle fæste en gård. Kun een eneste gang meddeles i borgerskabsbogen: selvejerbonde. Der var kun få selvejere, og de flyttede ikke. Desuden er der en del præste- og nogle degnesønner samt enkelte andre, f. eks. en herredsfogedsøn, som ikke var stavnsbundne. De øvrige ret til at

drage fra hjemstedet kan man roligt sætte et spørgsmålstegn ved. Der gjaldt ifølge Danske Lov 3,14,9 den regel, at en mand, når han i 10 år utiltalt havde haft borgerskab i en by, ikke mere kunne »deles til stavns«. Det vil altså sige, at man havde mulighed for at opnå borgerskab uden at kunne fremvise papirer, der gav ret til ophold i byen. Byerne var interesseret i nye borgere, fordi de øgede velstanden eller i hvert fald reducerede manglen herpå. Det blev da landbefolkningens chance for at undgå stavnsbånd, hårde fæstevilkår og soldatertjeneste.

5. Opsagte borgerskaber

Foruden nye borgerskaber er der i protokollen indført opsigelser. I tabel 4 er givet en oversigt over opsigelserne; her er, som i de øvrige tabeller, kun medtaget handelsborgerskaber. Den første opsigelse er fra 1709. Af det ringe antal kan i hvert fald ses, at et borgerskab ikke blev opsagt ved død. Det vil altså, udfra protokollen, være umuligt at sige, hvor mange handlende der på et vilkårligt tidspunkt fandtes i Århus. Materialet består af 45 opsigelser, og det er svært at bedømme udviklingen på så spinkelt et grundlag. Der kan være økonomiske grunde til opsigelserne og sygdom eller andre, helt private årsager.

Albert Olsen²² har, ud fra et betydeligt større materiale, påvist, at især efter pest og ildebrande opsiges mange borgerskaber. I Århus var der i 1853 og igen i 1859 alvorlige koleracpidemier²³; om epidemier har betydet noget så langt op i tiden er uvist. Der vil også være grund til at pege på, at eftervirkninger fra den store krise i 1857 kan have ført til de mange opsigelser i 1859 og 1860.

Danske Lov 3,3,3 meddeler: »Ingen Borger må flytte af Byen, før end hand på Rådhuset lovligen haver til Borgemeester og Raad sit Borgerskab opsagt . . .«. Hvor nøje denne regel er fulgt, ses ikke af protokollen. Der krævedes af borgerne, at de skulle ». give al borgerlig og Byens Tynge, og selv holde Huus og Ildstæd i Byen . . .«. (Danske Lov 3,3,2). Den såkaldte borgerlig tynge bestod både i skatter til byen og i pligt til at deltage i de borgerlige ombud som takserborgere, fattigforstandere, formyndere m. v. Endelig skulle de tjene i borgervæbningen. Byens tynge var skat til staten, soldaterindkvartering under krig og evt. en udskrivning af naturalier²⁴. Da der skulle betales afgifter, og de øvrige pligter varetages, så længe borgerbrevet var i kraft, fik folk det nok opsagt, når de ikke benyttede det mere.

Det ville være nærliggende at tænke sig, at det hovedsagelig var nystartede forretninger, som måtte ophøre. Uheldig placering, manglende erfaring eller

Tabel 4.

Opsagte handelsborgerskaber 1709-1862.

År	Antal	Antal genoptagne handels- borgerskaber
1709	1	
1712	1	
1719	1	
1737	1	
1774	1	
1782	1	
1806	1	
1823	1	
1833	1	
1834	2	
1855	2	
1856	3	
1857	3	
1858	4	
1859	7	
1860	10	1
1861	3	1
1862	2	

45

utilstrækkelig kapital kunne gøre sig gældende. Der er da også noget, der peger mod en tendens i den retning, idet 21 af de opsagte borgerskaber var under 6 år gamle.

Gennem de opsagte borgerskaber afsløres en upålidelighed ved protokollen. Der er i 5 tilfælde noteret opsigelser af borgerskab for personer, der ikke er indført som borgere. Det vil sige, at af 45 er 5 eller 1/9 ikke blevet indført. Det er en stor fejlmargen. At tage disse tal som retningsgivende for hele perioden, skal man nok være varsom med; dertil er de for små. Sikkert er det, at ikke alle, der drev en eller anden form for borgerlig næring, blev indført. Det samme har man erfaret fra borgerskabsprotokoller i andre byer. Grundene til, at ikke alle blev indført, kan være flere: de pågældendes uvidenhed om bestemmelserne eller ønsket om at slippe for forpligtelserne; det sidste har sikkert vejet tungest. Nogle har måske også uden videre fortsat deres handel på faderens borgerskab.

Det kan undre, at de mange forretninger, der blev etablerede i det hektiske tiår 1810-19 ikke gav flere opsigelser. Der findes to i 1833 og 1834, hvis borgerskab havde løbet siden den tid, men slet ingen opsigelser i nedgangsperioden, der fulgte umiddelbart efter fredsslutningen 1814.

6. Kvinder i og uden for borgerskabsbogen

Der er i borgerskabsprotokollen indført nogle få kvinder:

1827	1
1830-39	3
1840-49	4
1850-59	9
1860-61	8
ukendt (senest 1860)		1
I alt ..		26

Det er den første spæde begyndelse til kvindernes placering i erhvervslivet, der her ses. Helt på lige fod med mændene stod de dog ikke; det passede datidens samfund ikke til. For at opnå borgerskab måtte man, foruden at betale en afgift m. v., også deltage i borgervæbningen. Det problem, der opstod dermed, løste man ved at give kvinderne næringsbevis i stedet for borgerskab. Ganske vist var borgervæbningen²⁵ en hensygnende og værdiløs foreteelse, men så længe den levede, måtte man vise den respekt. Det kunne det ellers skorte noget på fra indbyggernes side; dens parader og eksercits betragtedes som folkeforlystelser.

At se nogen deklassering i undtagelsesbestemmelserne vil ikke være rimeligt. Det var en praktisk løsning på et problem, og kvinderne har haft samme mulighed med deres næringsbevis som mændene med et borgerbrev. Også alderen, der krævedes, var den samme som for mænd.

Foruden disse kvinder med næringsbevis har der dog også været andre kvinder, som forsørgede sig selv og en eventuel familie ved selvstændig virksomhed. Der var ved siden af den bundne næring, hvortil der krævedes borgerskab eller næringsbevis også en fri næring. »At forfærdige modepynt, klædningsstykker for kvinder og for drenge under 10 år, linnedsyning, kaskjetter, halsbind og deslige er for kvinder fri næring«²⁶. Man må gå ud fra, at de ikke alene måtte forfærdige disse ting, men også sælge dem. I hvert fald for modepyntens vedkommende var det ikke bare kundens egne stoffer, der blev syet af, men et virkeligt salg, der fandt sted. Før 1857 er der 7 kvinder, der angiver at ville ernære sig ved handel med modepynt, men slet ingen er indført derefter. Foruden modehandel tegner kvinderne sig også for tråd og lys etc.; desuden forekommer småhandel, salg af spirituosa med mere. To sælgekoner har drevet handel; det foregik i det fri²⁷.

Der er nogen steder foretaget sådanne forkortelser af fornavne, at det ikke

Basalles epitafium i Frue Kirke. I det 17. og 18. århundrede stod slægten Basalle som typen på handelsaristokratiet i Århus.

Indskriften på epitafiet lyder: »Gud til Ære Oc Kircken til Prydelse er dette Epithafium opsat Efterkommere til Admindelse at herunder hviler Erlig och nu hos Gud salig. CHRISTENSØN BASALLE fordom fornemme Handelsmand herudi Aarhus som Dode dend 12. Novbr. Ao 1687 udi hans Alders 76 Aar med sin kiære Hustru Elisabet Pedorsdatter som Dode dend 27. Octbr. 1658 udi hendis Alders 34 Aar leffde de udi Echteskab tilsammen 14 Aar. Saa oc hviler her Soltren Otteson Molbo fordom fornemme Handelsmand oc som Dode dend 22. April Ao 1661 i hans Alders 37 Aar med sin kiære Hustru Inger Hieronimusdatter i Deres Echteskab leffde de i 7 Aar, hun kom siden med Raadmand Christen Basalle udi Echteskab leffde tilsammen 34 Aar. Dode dend 17. Febr. Ao. (1698?) udi hendes Alders 74 Aar«.

er muligt at bestemme de pågældendes køn. Sådanne personer er ladet ude af betragtning i denne forbindelse; kun absolut »sikre« er medtaget.

7. Borgerskabsprotokollens andre oplysninger

Borgerskabsprotokollen er saglig. Man savner de mange ureglementerede bemærkninger om dette eller hint, som kirkebøgerne jævnligt kan have. Et nøjere studium af indførslerne vil dog sikkert kunne fremdrage træk af byens

liv på mange områder. Men som hovedregel er indførslerne stereotype, selv om de kan variere en del. I 1730 hedder det:

»Mandagen den 4de xbr.*) 1730. Lauritz Rasmussen Qvotrup, fød i Qvotrup 35 år gammel, fremkom og begjerte sit borgerskab som hannem blev tilladt og gav hand til kiende at ville ernære sig af købmandsskab til lands og vands, hvorpå hand aflagde sin borgerlig eed, og formedelt at nyde sine 6 års frihed efter forordningen af 16de xbr. 1707«.

*) D. v. s. december.

I 1839 kan man nøjes med følgende:

»Majj 15.

Malling Andreas som kjøbmand«.

Fra 1793 til 1817 er der også noteret, hvad borgerskabet kostede. Det følgende stammer fra år 1800: »...lovte at betale årlig til fattige 4 mark. Ansat efter rescriptet for 80 rigsdaler«. Ikke mindst den økonomiske side af sagen var af betydning. Det kunne være en bekostelig affære at opnå borgerskab. Der blev ikke betalt lige meget for ethvert borgerbrev. I nogle købstæder slap borgersønner fra byen tit billigere end folk, der kom udefra. Andre steder var man endnu mere lemfældig med byens egne og lod dem helt slippe. I Ærøskøbing blev denne linie fulgt generelt og de indførtes slet ikke i byens protokol²⁸.

Når en borger ønskede visse privilegier, kunne han tage sit borgerskab efter reskriptet af 1707, nærmere udformet 1793²⁹. Det gav ham 6 års frihed for formynderskab (undtagen dem han måtte påtage sig i familien) samt for borgerlige og byens bestillinger. Desuden skulle manden behandles moderat ved takseringer! Til gengæld forpligtede han sig til ikke at opsigte sit borgerskab de første 12 år, og han måtte yde en erstatning til byen, i det nævnte tilfælde på 80 rigsdaler. Reskriptet angiver takster fra 50 til 300 rigsdaler efter mandens næring og byens beskaffenhed. Århus borgerskabsprotokol nævner ikke beløb over 120 rigsdaler.

Der var flere udgifter end de i citatet ovenfor nævnte. Taksten afhang af, hvad man tog borgerskab som. En købmands eller vinhandlers borgerbrev skulle skrives på stemplet papir til 3 mark, magistraten have 10 rigsdaler for brevets udstedelse, stadsseglet betales med 1 mark 8 skilling og byskriveren have 2 rigsdaler. En spækhøker kunne nøjes med stemplet papir til 24 skilling, skriveren skulle kun have 1 rigsdaler o. s. v.³⁰.

Borgerskabsprotokollen opfordrer til andre undersøgelser end dem, der her er foretaget. Gang på gang kan man ved de sjældnere navne følge familier

led for led. »Stamfaderen« kom til byen og fik borgerskab. 20-30 år senere kom sønnerne til. Der ses ofte en opstigning socialt. Mens faderen var ufaglært, fik sønnerne en uddannelse og blev f. eks. købmænd. Enkelte familier kan følges i tre-fire generationer. En inddragen af andre kilder – kirkebøger og skifteprotokoller – ville åbne mulighed for at følge Århuslægter gennem generationer. At Århus' bys eget tilskud til de handlende borgere var mindre end det indvandrede, vil uvilkårligt også have medvirket til udskillelsen af et byaristokrati af Århuslægter. Endnu i de første årtier efter 1862 – også det år, hvor Aarhus Handelsstandsforening blev stiftet – blomstrede adskillige af slægterne. Ganske enkelte af disse navne træffes stadig i medlemskartoteket; men udviklingen byder ikke mere på de samme muligheder for opretholdelsen af en slægts position gennem generationer.

NOTER

1. Johan Hvidtfeldt: Håndbog for danske lokalhistorikere, 1952-56, s. 270 og Poul Johs. Jørgensen: Dansk retshistorie, 1940, s. 424 ff.
2. Ordbog over det danske Sprog VIII, sp. 1285.
3. Danske Lov 1683, 3, 8, 1.
4. Aarhus gennem tiderne II, 1940, s. 35 og s. 77.
5. Falbe-Hansen & Scharling: Danmarks Statistik, 1, 1885, s. 568 f.
6. Aarhus gennem tiderne I, 1939, s. 330.
7. Albert Olsen: Bybefolkningen i Danmark under merkantilismen, 1932, s. 25 og Falbe-Hansen & Scharling: anf. skr., s. 565 f.
8. Hans H. Fussing: Bybefolkningen 1600-1660, 1957, s. 79.
9. Albert Olsen, s. 24 og V. Falbe-Hansen: Hvilke forandringer er der siden Amerikas opdagelse foregået i priserne på Danmarks væsentligste frembringelser . . . 1869, s. 87, jfr. tabellerne i Astrid Friis & Glammann: A History of Prices and Wages in Denmark 1660-1800, vol. 1, navnlig s. 209 ff.
10. Albert Olsen, s. 17.
11. Axel Nielsen: Dänische Wirtschaftsgeschichte, 1933, s. 300.
12. Axel Nielsen, s. 123.
13. Axel Nielsen, s. 344 ff.
14. Axel Nielsen, s. 366 f.
15. Hans H. Fussing, s. 67.
16. Hans H. Fussing, s. 84.
17. Tidsskrift for jødisk Historie og Literatur, 3, 1921/25: Axel Linvald: Af jødernes frigørelseshistorie. Den danske regering og jøderne omkring det 19. århundredes begyndelse, s. 365 f.
18. Otto Müller: Om laugsvæsen og bevillinger til næringsbrug, 1840, s. 139.
19. Julius Salomon: Mindeskrift i anledning af hundredårsdagen for anordningen af 29. marts 1814, 1914, s. 49 ff.
20. Julius Salomon, s. 33.
21. Hvidtfeldt, s. 457 f.
22. Albert Olsen, s. 91.
23. Aarhus gennem tiderne II, s. 403.
24. Hvidtfeldt, s. 169 og s. 178.
25. Aarhus gennem tiderne III, 1941, s. 78 ff.
26. H. Jespersen: Danske næringslove med noter, 1922, § 7, og Otto Müller, s. 7-12. Også for mænd var der enkelte frie næringer som f. eks. handel med nye klæder til brug for håndværksfolk, skibsfolk o. desl. (plakat af 6. jan. 1790).
27. Ordbog over det danske Sprog 23, 101.
28. Fortid og Nutid bd. 14, s. 249.
29. Reskript af 16. dec. 1707 og 8. marts 1793.
30. Forordning af 14. jan. 1803.

Købmænd i tal

Fra Århuslisterne i folketællingerne 1840

Af JOHN W. OLDAM

Der hersker uden tvivl i vide kredse en bestemt opfattelse af forrige århundredes provinskøbmænd. Næret dels af »Jul i Købmandsgården«, Bauditz' romaner og jubilæumsskrifter fra firmaer, der har overlevet, dels af de enkelte bevarede bygninger tegnes billedet af den velstående købmand i den solide forretning – på den ene og den anden måde bygget på egetømmer – med butikssvende, der springer over disken, med gårdskarl og med skibe i søen. Dertil en husmoder, der med fast hånd styrede de mange piger og de giftefærdige døtre. Uden tvivl kan der fra de danske byer udpeges adskillige købmænd, på hvem dette billede passer. Men en nøjere eftertanke gør det også sandsynligt, at en købstad i sit borgerskab har rummet ikke få handlende, på hvem dette billede ikke passer.

I vore dage giver Statistisk Departements erhvervstællinger – den første omfattende er fra 1925 – svar på en række af de spørgsmål, man vil stille for at skabe sig et billede af virksomhedernes antal og størrelsesforhold. Gælder det midten af det 19. århundrede, er kildematerialet langt spinklere. Meget vil dog kunne hentes ved sammenstilling af kildemateriale af højst forskellig karakter og fremstået ud fra andre hensyn end at fremstille den side af erhvervslivets struktur, som her er aktuel. I dette kildemateriale må folketællingslisterne indtage en fremtrædende plads. I det følgende er det derfor søgt vist, hvad folketællingslisterne fra Århus i 1840 fortæller om handelens udøvere og deres virksomheder.

Af folketællingslisterne er udtaget følgende grupper af *handlende*: 1. Købmænd, 2. Vognmænd, 3. Skippere, 4. Høkere, 5. Diverse. Skønt grupperne vognmænd og skippere snarere må henføres til hovederhvervet transport, og i vore dage ville blive det, er de dog taget med her, da det må antages, at de på den tid drev handel i betydelig målestok ved siden af eller i forbindelse med deres hovederhverv: vognmændene har som i dag handlet med sand, brændsel og andre voluminøse varer, og skippere har fragtet egne ladninger. Gruppen høkere var detailhandlere; men deres vareudvalg var for-

trinsvis begrænset til fødevarer af indenlandsk oprindelse. I købmændenes vareudvalg var der ikke foreskrevet nogen begrænsning, og de kunne handle både en gros og en detail. Gruppen diverse omfatter folk, der har opgivet sig enten som handlende, småhandlende, driver handel, handelsmand eller en eller anden konkret form for handel f. eks. melhandler, hestehandler, vinhandler, træskohandler o. s. v. Den er taget med for fuldstændighedens skyld, men har hverken økonomisk eller talmæssig haft nogen særlig betydning. Efter disse retningslinier er der udtaget i alt 185 personer (husstande), der fordeler sig på erhvervsgrupperne:

Købmænd	88
Vognmænd	27
Skipperne	26
Høkere	19
Diverse	25
	I alt 185

Virksomhedernes *geografiske fordeling* i en by er i dag et fast led i analysen af dens erhvervsliv. På grundlag af folketællingen er den også her foretaget for Århus i 1840, og resultatet er fremstillet i tabel 1. I gadernes rækkefølge er benyttet folketællingens rækkefølge.

For købmændenes vedkommende viser tabellen kraftig ophobning på følgende 6 gader: Vestergade 17, Mejlgade 16, Studsgade 10, Frederiksgade 9, Store Torv 8 og Skolegade 7; i alt 67 af 88 eller 76 %. Denne ophobning må for de fire første gaders vedkommende tilskrives, at disse gader var ind- og udfaldsveje mod henholdsvis vest, nord og syd, medens de to sidste måske snarere skylder deres andel den centrale beliggenhed. Derimod er det egentlige havnekvarter: Mindegade, Dynkarken, Spanien, Åen m. v. overraskende svagt repræsenteret. Først en senere tid skulle se den stærkere koncentration af handelsvirksomheder i dette kvarter. Enkelte større købmandsgårde var der dog (s. 160); men dette skyldes formentlig, at Dynkarken-Mindegade var forbindelsen mod syd til Hads herred. For skippernes vedkommende findes en stærk ophobning i selve Fiskergade med 11 ud af 26, hvad der måske ikke forekommer særligt overraskende. Endelig udviser vognmænd en ophobning – uvist af hvilken grund – i Klostergade, 8 ud af 27, medens hverken gruppen høkere eller gruppen diverse viser nogen særlig koncentration; for den sidste vedkommende kan det vel også vanskeligt tænkes, så sammensat gruppen er.

Tabel 1.

Fordelingen af købmænd, vognmænd, skippere, høkere og »diverse« på de enkelte gader.

Gade	Købmænd	Vognmænd	Skipper	Høkere	Diverse
Skolegade	7	1	—	—	2
Middelgade*)	16	5	3	2	3
Rosengade	—	3	—	1	1
Studsgade	10	3	—	1	2
Graven	1	1	—	—	—
Badstuegade	2	—	—	1	2
Immervad	2	—	—	—	1
Aen	4	—	2	—	1
Frederiksgade	9	1	—	1	2
Mindegade	4	—	4	1	—
Dynkarken	1	—	2	—	—
Udenfor Mindeport	—	—	1	—	—
Spanien	—	1	—	—	—
Grønland	—	—	1	—	—
Ridderstræde	—	—	1	—	—
Fiskergade	—	—	11	2	4
Vestergade	17	3	—	1	3
Møllegden	—	—	—	1	—
Møllestien	—	—	—	2	—
Grønnegade	—	1	—	2	1
Klostergade	1	8	—	2	1
Tangen**)	2	—	1	1	1
Guldsmedgade	1	—	—	—	—
Lille Torv	3	—	—	—	—
Volden	—	—	—	1	—
Store Torv	8	—	—	—	1
I alt	88	27	26	19	25

*) Mejlgånde.

**) Nuværende Klosterskole nordside.

Den interessanteste af de opregnede grupper for denne undersøgelses formål er naturligvis købmændene, en mere indgående analyse af denne gruppe af-dækker også karakteristiske træk. Undersøgelsen vil omfatte: a. aldersfordeling, b. ægteskabelige forhold og c. »generelle« formueforhold.

Aldersfordelingen viser 25 år som minimum (den tids myndighedsgrænse) og 74 år som det mere tilfældige maksimum. I tabel 2 er købmændene delt i 10 aldersgrupper, hver spændende over 5 år. Som det vil fremgå af undersøgelsen over handelsmedhjælperne (s. 153 f.), jfr. også afhandlingen »Handelsborgerskaber i Århus«, peger de mange i aldersgruppen 25-34 år på, at man blev selvstændig, så snart det var muligt – modsat i dag, hvor virksomhederne giver plads for den selvstændiges virkestrang, selv om han ikke er den øverste chef. Af samtlige købmænd befinder 68 eller ca. 76 % sig mellem

30 og 55 år. Herefter falder tallet brat, hvad der skyldes den høje dødelighed i ældre aldersklasser i datiden. Omvendt er ikke 10 % under 30 år.

Tabel 2.

Købmændenes aldersfordeling og ægteskabelige stand.

Aldersgrupper	Antal	Heraf gift	Heraf ugift	Heraf enkemænd**)
25-29	8	2	6	—
30-34	17*)	8	9	—
35-39	14*)	12	1	1
40-44	12	9	3	—
45-49	15	14	—	1
50-54	10	6	2	2
55-59	5	5	—	—
60-64	3	2	—	1
65-69	2	—	—	2
70-74	3	1	—	2
I alt	89*)			

*) Når købmændenes antal nu er 89 i stedet for 88, skyldes det, at 2 brudre, Nathan og Magnus Lazarus, Vestergade 609, der er henholdsvis 34 og 36 år og gifte, driver forretning i fællesskab, hvorfor det i alle relationer er praktisk at betragte dem som en enhed.

**) 1 købmand var enke; den eneste kvindelige købmand i gruppen.

Aldersgrupperne er herefter delt op på grupperne gift, ugift, enkemænd. I folketællingen af 1840 findes en rubrik for ægteskabelig stand, hvori der for de enkelte personer findes de tre kategorier. Der optræder ingen separerede eller fraskilte, som derfor, hvis de har forekommet, må være »gemt« i en eller flere af disse kategorier. Med dette lille forbehold kan man ud af tabellen læse, at i gruppen 25-29 er endnu kun 2 ud af 8 eller 25 % gifte, resten ugifte, at i den næste gruppe derimod 8 ud af 17 eller ca. 50 % er indtrådt i ægteskab. Videre ses, at i de følgende fire grupper 35-54 er situationen blevet »normal«, en overvældende stor procentdel er gift. I de højere aldersgrupper forsvinder helt de ugifte og giver plads for enkemænd, hvad man kunne vente, men her er materialet i øvrigt talmæssigt meget sparsomt.

Af tabellen som helhed kan man ydermere udlede, at købmændene har haft en forholdsvis høj ægteskabsindgåelsesalder. Denne synes først at indtræde omkring 35 år, og heraf kan man ydermere drage den slutning, at ægteskab først blev indgået efter en 5-7 års forretningsdrift, når man var blevet økonomisk konsolideret. Til belysning af samme forhold kan det være betydningsfuldt at foretage en undersøgelse af hustruens gennemsnitlige alder i de enkelte aldersgrupper, som det er sket i tabel 3, hvor også spændvidden i hustruernes aldre er anført. Det kan til orientering lige anføres, at denne opstilling kun har interesse, hvis samtlige købmænd var mænd. Rent faktisk

Købmandsgårde fra indfaldsveje og centrum. I

Ved Studsgades port.

På gadens venstre side Raaes gård, opført 1798 af købmand Høns Raee.
 Akvarel af Fr. Visby i »Den gamle By«.

Ved Frederiksport.

Til højre for porten købmand Schandorffs, senere S. M. Holst's gård, nu Rådhuspladsen 1-5.
 Akvarel af Fr. Visby i »Den gamle By«.

fandtes en enkelt kvindelig købmand, men da hun var enke, påvirkes denne opstilling ikke heraf.

Tabel 3.

Hustruernes alder i ægtemændenes aldersgrupper.

Aldersgruppe	Heraf gift	Hustruens alder
25-29	2	21-24 (22 ¹ / ₂)
30-34	8	24-30 (27 ¹ / ₂)
35-39	12	21-44 (31 el. 30)
40-44	9	29-40 (33) *)
45-49	14	31-63 (43)
50-54	6	38-49 (44)
55-59	5	43-61 (52)
60-64	2	55-56
65-69	—	
70-74	1	71

*) Hustruernes gennemsnitsalder er her trukket opad på grund af en enkelt på 63; den »næstældste« er 49. Udledes imidlertid den ældste, bliver gennemsnitsalderen 41 år.

Af opstillingen fremgår, at hustruernes gennemsnitsalder i alle grupper ligger mellem 5-9 år under mændenes, hvilket også kan tages som et indicium for, at disse først har indgået ægteskab i en fremrykket alder.

Indtægts- og formueforholdene oplyser folketællingslisterne ikke direkte om. Men et vist groft udtryk herfor kan formentlig fås ved at undersøge, hvor mange fremmede folk, købmændene beskæftigede. Den fremmede hjælp er her delt op i to kategorier: handelspersonale og tjenestefolk. Den første gruppe kan igen deles i handelsbetjente og handelslærlinge, medens den sidste ikke falder i yderligere skarpt afgrænselige grupper, bortset fra den her næppe særlig relevante karle og piger. Forinden undersøgelsen af personalets fordeling på købmændene foretages, vil det dog være nødvendigt at betragte personalets sammensætning; en undersøgelse af denne sammensætning vil også vise karakteristiske træk for tidens samfund og handelsstand.

Med en enkelt undtagelse boede handelsbetjentene (ekspedienterne) hos deres principaler. En enkelt ugift 30-årig handelsbetjent boede dog selvstændigt; men da hans beskæftigelsesmæssige tilhørsforhold er ukendt, glider han ud af undersøgelsen. I tabel 4 er handelsbetjentene delt efter alder og civilstand:

Tabel 4.

Handelsbetjente efter alder og civilstand.

Alder	Antal	Heraf gift
19	1	—
20	2	—
21	7	—
22	6	—
23	4	—
24	5	—
25	7	—
26	3	—
27	1	—
28	3	1
29	1	—
32	1	—
34	1	—
39	1	—
41	1	—
60	1	—
I alt	45	1

Den eneste af handelsbetjentene, der er gift, var beskæftiget hos sin fader. Handelsbetjentenes alder spænder fra 19 år til 60 år med 21 og 25 år som typisk alder, 7 i hver gruppe. Gennemsnitsalderen er ikke repræsentativ her på grund af de ganske få i de højere aldersgrupper, der vil trække denne i vejret. Efter det 28. år svinder gruppen stærkt ind, hvad der jo stemmer udmærket med det foran angivne om købmændenes aldersfordeling. Yderligere ses, at stillingen handelsbetjent – selv måske for de højere aldersgrupper – næppe var af en sådan art, at den gav mulighed for indgåelse af ægteskab,

Tabel 5.

Handelslærlinge fordelt efter alder.

Alder	Antal
14	1
15	5
16*)	9
17	8
18	14
19	7
20**)	5
21	3
22	1
I alt	53

*) 1 af gruppen broder til købmanden.

**) 1 af gruppen søn af købmanden.

hvad der ligeledes stemmer med det om købmændenes ægteskabelige stilling anførte.

Handelslærlingene boede også alle hos principalen. I tabel 5 er de fordelt efter alder.

Lærlingenes alder spænder fra 14 til 22 år. Gennemsnits- og typisk alder er 18 år. Ingen er gift, hvad der jo for de flestes vedkommende vil være udelukket på grund af alder. Bemærkelsesværdigt er det, at læretiden øjensynlig først begynder i 15-16 års alderen, undertiden senere. Svarende til dette er, at en handelslærling på 20 år øjensynlig ikke er nogen sjældenhed.

Fordeles de 98 handelsbetjente og lærlinge på de 88 købmænd, fås følgende resultat:

0 handelspersonale	1 handelspersonale	2 handelspersonale	3 handelspersonale	4 handelspersonale	5-6 handelspersonale
37	23	16	8	2	2

Umiddelbart forekommer det overraskende, at 37 ud af 88 eller ca. 42 % overhovedet intet handelspersonale beskæftigede. 23 eller ca. 26 % beskæftigede kun 1 handelsmedhjælper. Man kan vist roligt heraf drage den slutning, at langt de fleste af de som købmænd registrerede personer næppe har haft særlig stor omsætning eller formue. Selv om den store tilvækst af små detailhandlere i reglen henføres til tiden omkring år 1900, kan det således fastslås, at de allerede ved århundredets midte har været en ret talrig gruppe.

En gadevis opdeling af købmænd på antal handelsmedhjælpere uddyber yderligere billedet af den geografiske fordeling. Der er i det følgende gået frem efter »aftagende« antal købmænd pr. gade. Forkortelsen er anvendt for handelspersonale.

Vestergade.

0 h	1 h	2 h	3 h	4 h	5 h	6 h	
4	8	3	1	1	-	-	= 17

Fordelingen i Vestergade svarer ikke til totalfordelingen; den er relativt »rigere«, idet det typiske her er 1 handelsmedhjælper. Det er i denne gade de 2 brødre bor, der danner en enhed, hvorfor antallet er 17 og ikke 18, og det er tilmed den forretning, der beskæftiger 4 medhjælpere, 2 betjente og 2 lærlinge. Disse er Nathan & Magnus Lazarus, Vestergade 609, 36 og 34 år. Den købmand der beskæftiger 3 medhjælpere er Hartvig Philip Rée, Vester-

gade nr. 650; men heraf er dog den ene hans søn, Hertz Réé, der har titlen fuldmægtig og er gift og derfor ikke bør indgå i statistikken. De 2 andre medhjælpere har titlen contoarbejtere, men er i statistikken medregnet som handelsbetjente.

Mejlgade.

0 h	1 h	2 h	3 h	4 h	5 h	
10	3	2	-	1	-	= 16

For Mejlgedes vedkommende er det typiske, ligesom for totaliteten, intet handelspersonale. Den er endda »fattigere« end hele købmandsstanden, idet over 60 % hører til denne kategori, og der ingen findes med 3 handelsmedhjælpere. Een købmand beskæftiger 4, nemlig 2 betjente og 2 lærlinge, det er Hans Christian Bursche, 37 år, gift.

Studsgade.

0 h	1 h	2 h	3 h	4 h	
4	3	2	1	-	= 10

Studsgades fordeling er langt mere »normal« end de to første gader, d. v. s. i overensstemmelse med helhedsbilledet. Det er muligt, at fordelingen skulle være 3-4-2-1, idet der blandt 0 handelsbetjente er taget en broder til købmanden, da denne måske ikke har været en egentlig »omkostning«. Allerede ved 3 medhjælpere hører fordelingen op og dennes ene medhjælper er en søn, således at fordelingen også kunne tænkes at være 3-4-3.

Frederiksgade.

0 h	1 h	2 h	3 h	4 h	
5	2	-	2	-	= 9

Her findes atter en ret stor ophobning i den »fattige« ende. Der er ingen med 2 medhjælpere, men derimod 2 med 3 medhjælpere og ingen derover. Disse 2 er Peter Herskind, Frederiksgade 572, 36 år, gift, og Christen Christensen, Frederiksgade 606, 29 år, gift. Førstnævnte er muligvis den »rigeste« da han tillige beskæftiger 13 tjenestefolk (!) og 1 huslærer, medens sidstnævnte kun har 4 tjenestefolk.

Store Torv.

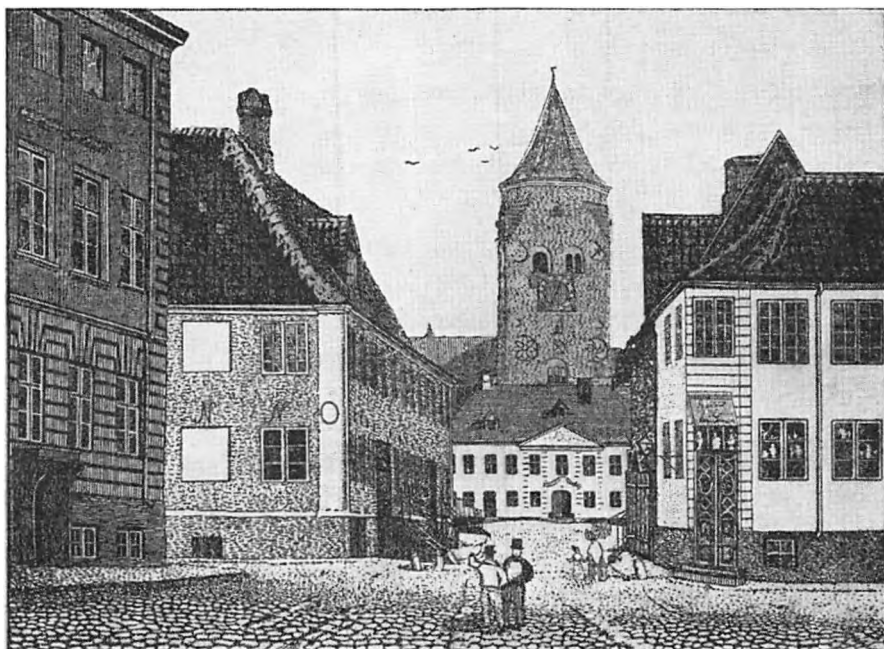
0 h	1 h	2 h	3 h	4 h	5 h	
3	1	3	-	-	1	= 8

Store Torvs fordeling er ganske forskellig fra såvel helhedsbilledets som de tidligere omtalte gaders. Her findes 2 typetal for henholdsvis ingen og 2 han-

Købmandsgårde fra indfaldsveje og centrum. II

Mallings gård på Dynkarken.
Ejendommen ejedes senere af Fr. Dreyers Frøhandel A/S, er nu nedrevet.
Tegning i »Den gamle By«.

Fra torvene ca. 1840.
Til venstre først Gerdes' eller Meulengrachts gård, dernæst Marcus G. Beelis gård, nu Borgporten.
Foran Domkirken rådhuset.

delsmedhjælpere – et vist tegn på at stedet hører til de relativt »rige«. I samme retning peger også, at selv om gaden ingen købmænd har med 3 og 4 medhjælpere, så findes her en med 5, nemlig 2 betjente og 3 lærlinge. Det er Jacob Frederik Wilhelm Röse, Store Torv nr. 927, 52 år, gift.

Skolegade.

0 h	1 h	2 h	3 h	
3	3	1	-	= 7

Skolegades fordeling svarer til helhedsbilledet; men ophobningen i den »fattige« ende er dog mindre end for Frederiksgades vedkommende.

Fordelingen på disse gader viser det tidligere omtalte, at det er ind- og udfaldsvejene, der er stederne, hvor købmændene er placeret, samt at hovedparten synes at have haft relativt beskedne kår. De øvrige gader bidrager intet yderligere til dette *helhedsbillede*. Det må dog tilføjes, at på Lille Torv, hvor der i øvrigt kun bor 3 købmænd, findes den efter denne metode »rigeste« af dem alle, nemlig Marcus Galthen Bech, Lille Torv nr. 882, 44 år, gift, der beskæftigede 6 medhjælpere, 1 betjent og 5 lærlinge samt en jomfru og en guvernante.

Ovenstående tal giver et ret kompliceret billede. Men dette ændres ganske, når tjenestefolkene – den »ufaglærte« gruppe af karle og piger – drages ind i undersøgelsen. I tabel 6 er købmændene opdelt efter antal beskæftigede tjenestefolk.

Tabel 6.

Købmændene fordelt efter tjenestefolk.

0 t	1 t	2 t	3 t	4 t	5 t	6 t	7 t	8 t	11 t	12 t	13 t
18	13	11	8	15	9	6	4	2	1	1	1

Fordelingen forekommer yderst ejendommelig og – i hvert fald ved første øjekast – ganske forskellig fra den, der var gældende for fordelingen på medhjælpere. Hvad der først falder i øjnene er dels den uhyre spændvidde (0–13), hvor jo medhjælpernes var det halve, dels at fordelingen ligesom »begynder igen« ved 4 tjenestefolk, efter at et regelmæssigt fald hertil har kunnet konstateres, og derefter påny falder jævnt. Hvis man nu ganske kritikløst opløser denne fordeling på gader på samme måde som for medhjælpernes vedkommende, får man også overraskende resultater.

Vestergade:

0 t	1 t	2 t	3 t	4 t	5 t	6 t	7 t	8 t	
3	1	3	3	3	1	2	-	1	= 17

som tydeligt er forskellig fra den forrige fordeling – om end ikke så udtalt som andre gader – den »rigeste« købmand efter dette kriterium har 8 tjenestefolk, det er Jens Poulsen Hald, nr. 635, 53 år, gift. Han beskæftigede kun 1 medhjælper.

Mejlgade:

0 t	1 t	2 t	3 t	4 t	5 t	6 t	7 t	12 t	
1	3	2	2	1	2	2	2	1	= 16

Den »rigeste« købmand med 12 tjenestefolk, var Anton Nicolay Jensen, Mejlgade 113 og 116 (vestre side), 30 år, ugift, som til gengæld ingen medhjælpere beskæftigede; det gjorde heller ikke de to på 7, nemlig Søren Møller Dinesen, nr. 97 og 98, 52 år, enkemand og Hans Gjeding, nr. 75, 47 år, gift.

Studsgade:

0 t	1 t	2 t	3 t	4 t	5 t	6 t	7 t	8 t	
2	-	4	-	2	-	1	-	1	= 10

Helt bizar virker denne trip-trap fordeling med udelukkelse af de ulige tal. Men når ses bort fra denne rene tilfældighed er denne fordeling langt mere i overensstemmelse med medhjælpernes end nogle af de andre gaders. Den næststørste er Peter Mouritz Sabroe, nr. 179 (østre side), 45 år, gift, der ingen medhjælp beskæftigede. Den største var Peter Christian Rune, nr. 168 (vestre side), 50 år, der dog beskæftigede 3 medhjælpere.

Frederiksgade:

0 t	1 t	2 t	3 t	4 t	5 t	6 t	7 t	13 t	
3	-	1	1	1	1	-	1	1	= 9

Den »rigeste« i denne gade, der tillige er den absolut »rigeste« af samtlige, hvad tjenestefolk angår, er omtalte Peter Herskind, der også havde det højeste antal medhjælpere i denne gade; han er det første eksempel på de to slags »rigdommes« sammenfald. Til gengæld er den næstrigste ikke den tidligere nævnte Christen Christensen, der »kun« beskæftigede 4 medhjælpere, men Rasmus Schandorff, nr. 573, 54 år, enkemand, der kun beskæftigede 1 medhjælper.

Store Torv:

0 t	1 t	2 t	3 t	4 t	
4	-	1	1	2	= 8

Denne gade som ellers måtte anses for at høre til de »rige«, hvad medhjælper angår, skuffer meget med hensyn til tjenestefolk, idet det højeste antal her er 4. Derimod minder denne gade i denne henseende meget om den totale fordeling på medhjælpere. De 2 i den øverste ende er dels den tidligere omtalte Jacob Frederich Wilhelm Røse, altså påny sammenfald af de to kriterier, dels Jens Henning Sabroe, Store Torv nr. 918, 37 år, gift, der intet personale beskæftigede.

Skolegade:

0 t	1 t	2 t	3 t	4 t	
2	3	-	-	2	= 7

Denne gade er der næppe noget at bemærke om, her er »fattigdommen« nogenlunde sammenfaldende i begge relationer.

Lille Torv:

Her fandtes kun 3 købmænd, Johan Jordan, nr. 883, 58 år, gift, der hverken beskæftigede personale eller tjenestefolk, den berømte Harboe Meulengracht, 74 år, gift, nr. 881, der beskæftigede 2 medhjælpere og 6 tjenestefolk, og den lige så berømte Marcus Galthen Bech med 6 medhjælpere og 5 + (2) tjenestefolk, de 2 sidstnævnte en jomfru og en guvernante.

Blandt *Immervads* 2 købmænd udmærker den kendte I. P. Hammershøj, nr. 262, 44 år, gift, sig kun beskedent med 3 medhjælpere og 4 tjenestefolk.

Mindegade indeholder 1 købmand med 7 tjenestefolk, men kun 2 medhjælpere, nemlig Andreas Malling, nr. 341, 25 år, gift.

Blandt *Æens* 4 købmænd findes 2 med 5 tjenestefolk, nemlig Johan H. Aagerup, nr. 314, 31 år, gift, der dog beskæftigede 3 medhjælpere – højst i denne gade – og Niels Schibye, nr. 315, 46 år, gift, der intet personale beskæftigede.

Badstuegade indeholder 1 købmand (af 2) med 5 tjenestefolk og 3 medhjælpere (også den højeste i begge retninger), C. B. Frausing, nr. 260, 58 år, gift.

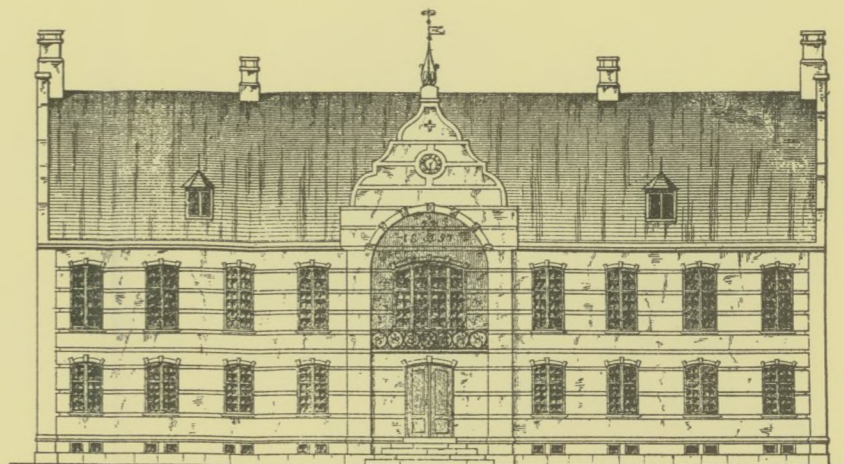
Dynkarkens eneste købmand: Niels Malling, nr. 366 og 367, 31 år, gift, beskæftigede 3 medhjælpere og er den 3diestørste hvad tjenestefolk angår, idet han beskæftigede 11.

AARHUS.

1858.

Cathedralskole

Raadhuset.

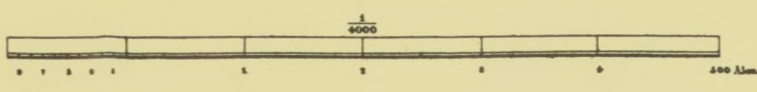
- a. Ridehuus.
- b. Gasværk.
- c. Toldbod og Toldkammer
- d. Lodshuus.
- e. Stiftssygehuus.
- f. Veierbod.
- g. Militarhospital.
- h. Domkirke.
- i. Cathedralskole.
- k. Banken.
- l. Raadhuus.
- m. Telegraphstation.
- n. Asyl.
- o. Fruekirke.
- p. Fattighuus. } Sortebrødrekloster.
- q. Hospital.
- r. Friskole.
- s. Sprøitehuus.
- 1. Frederiksbro.
- 2. Fiskerbro
- 3. Mindebro.
- 4. Møllebro
- 5. Slusebro.

Aarhus Vandmølle for Branden

Kjøbmandsgård fra Christian IV Tid

Købmandsgårdenes beliggenhed 1840

Hver rød prik markerer en købmandsgård. Fordelingen viser tydeligt ophobningen i centrum og langs indfaldsvejene. Kortet er fra 1858, og der må tages hensyn til, at kvarteret mellem Frederiksgade og Fredensgade endnu ikke var udbygget i 1840.

Tangen er endelig den sidste gade, der her skal nævnes. Af dens 2 købmænd havde den ene 2 medhjælpere og 5 tjenestefolk, det var Just Hermann Lange, nr. 853 og 854, 30 år, ugift.

Af denne gennemgang synes at fremgå, at fordelingen på tjenestefolk er ganske forskellig fra fordelingen på medhjælpere. Konklusionen er dels: at der var flere købmænd, der havde tjenestefolk end der havde medhjælpere, dels at et stort antal tjenestefolk var mere udbredt end et stort personale. Medens der kun fandtes 1 købmand med 6 medhjælpere, fandtes 15 med 6 tjenestefolk og derover. Alligevel vil det være urigtigt at erklære de to fordelinger for helt forskellige. De viste eksempler har været taget fra tjenestefolksfordelingens »øverste« ende, og her har overensstemmelsen med medhjælperfordelingen været meget ringe. Men det er ikke det samme som at sige, at de købmænd der er »fattige på medhjælpere« hovedsagelig findes i den ende, der er rige på tjenestefolk. Det er i virkeligheden lige modsat. Det vil ses i nedenstående opstilling, hvor begrebet »fattig på tjenestefolk« afgrænses inden for 0-3, da tjenestefolk formentlig er blevet betragtet som en større »livsnødvendighed« end medhjælpere, i hvert fald af hustruerne!

Af de 88 købmænd havde 50 fra 0 til 3 tjenestefolk. Af disse 50 havde:

0 personale	1 personale	2 personale
27	16	7

Altså 27 af de 37, der ingen medhjælp beskæftigede, eller 73 %, hørte hjemme i »den lave ende« m. h. t. tjenestefolk. Dette gjaldt 16 af de 23, der beskæftigede 1 medhjælp, eller 70 % og 7 af de 16 eller 44 % af dem med 2 medhjælpere. Taget på totaliteten ses, at af de 76 købmænd, der beskæftigede 0-2 medhjælpere, var 50, eller ca. 66 % i den »fattige« ende; set under denne synsvinkel er overensstemmelsen ret klar. Der er foretaget en undersøgelse gadevis over sammenhængen mellem handelspersonalets størrelse og antal tjenestefolk, som yderligere bekræfter dette hovedindtryk. Dog må der tages det lille forbehold, at det at have tjenestefolk synes at være mere et *kulturtræk* end et tegn på rigdom, da købmænd med få tjenestefolk (0-3) findes i stort antal blandt købmænd med ingen medhjælp. Tjenestefolkene har måske også hos den mindre købmand hjulpet i butikken, således at man her som i dag ofte er blevet betjent af en »ufaglært«.

De øvrige grupper af handlende er så beskedne, at det kun vil være muligt at gøre nogle korte bemærkninger om deres »økonomiske status«. Af de 27 *vognmænd* rådede kun een over en bestyrer; men da der her var tale om en søn, kan han formentlig ikke regnes til egentlig personale. Ingen havde således nogen medhjælp; det har været beskedne virksomheder uden kuske. 19 *vognmænd* beskæftigede ingen tjenestefolk, 7 een og kun 1 to. Det er et billede, der er helt forskelligt fra købmændenes, og som måske kan fortolkes derhen, at de har stået på et langt lavere socialt niveau end disse. Nogen usikkerhed knytter der sig til denne gruppe, idet *vognmænd* på denne tid også undertiden blev benyttet som betegnelse for en kusk.

For *skippernes* vedkommende er billedet nogenlunde det samme: 11 havde ikke tjenestefolk, 13 beskæftigede 1 og 2 to. Om handelsmedhjælp er her ikke tale. Tjenestefolkene har her været hushjælp; skippernes personale gemmer sig i skaren af søfolk, der ikke kan fordeles på den enkelte skipper.

Blandt *høkerne* beskæftigede een 1 handelslærling – han havde i øvrigt ingen tjenestefolk – (Jens Mortensen Reenberg, Volden nr. 895, 42 år, gift), 9 beskæftigede ingen tjenestefolk, 7 een, 1 to og 1 fire. Også høkerne har været beskedent placeret i social henseende.

Inden for gruppen »*diverse handlende*« beskæftigede 14 ingen tjenestefolk, 8 een, 2 to og 1 fire. I denne gruppe fandtes 4, der beskæftigede egentlig medhjælp, 3 med 1 og een med 3, sidstnævnte var modehandlerinde, der beskæftigede tre jomfruer, men kun een tjenestepige. Blandt dem der beskæftigede 1 (lærling) var husstanden med 4 tjenestefolk. Det var vinhandler Poul Frederik Bölck, Rosengade nr. 907, 41 år, gift, de øvrige havde henholdsvis 2 og 1 tjener.

Totalbilledet af handelsstanden i Århus år 1840 er rigt på variationer. Det er tydeligt, at standen spændte over medlemmer af vidt forskellig økonomisk status og deraf var hovedparten placeret yderst beskedent. Det er også tydeligt, at handelens virksomheder og da udpræget de større er placeret af hensyn til handelen med oplandet. Hovedkonklusionen må være, at der er al mulig grund til varsomhed, når man vil tale om den typiske købmand. Fantasien må tøjles, og man må gøre sig klart, at den typiske købmand ikke fandtes, men derimod fandtes tydeligvis flere typer af købmændsvirksomheder.

Handelsstanden i Århus og folketingsvalgene 1852, 1876 og 1879

Af FINN ODGAARD

Det er først i 1901, at der indføres hemmelig afstemning ved rigsdagsvalgene. Før den tid skete valgene ved håndsoprækning, eller ved at man dikterede sin afstemning til en listefører – de omkringstående kunne altså høre, hvem der blev stemt på, og i øvrigt blev valglisten heller ikke omgivet med nogen synderlig hemmelighedsfuldhed. I datidens små bysamfund for ikke at tale om landdistrikterne vidste de interesserede altid, hvordan den enkelte borger stemte. Fra nogle byer er der bevarede stemmelister, fra Århus by en stort set komplet række for hele perioden fra 1848 til 1898, da det sidste valg med åben afstemning fandt sted¹. I det følgende skal der på grundlag af disse stemmelister gennemgås handelsstandens stemmeafgivning ved tre valg: 1852, da striden stod mellem højre og de nationalliberale, samt 1876 og 1879 da skellet var mellem højre og venstre.

De tre partier var ikke partier i samme betydning som vore dages politiske partier. Det organisatoriske apparat manglede stort set, således at man hverken havde trofaste partimedlemmer eller en centralledelse, der kunne medvirke ved valgets tilrettelæggelse landet over. På tilsvarende måde var grænserne mellem de forskellige grupper på rigsdagen heller ikke så skarpe, som de skulle blive mod århundredets slutning. Denne mangel på partiorganisationer betød dog ikke, at rigsdagsvalgene var overladt til tilfældigheder; men det nødvendige organisatoriske arbejde, der navnlig bestod i at finde en egnet kandidat, blev udført af borgere med særlig politisk interesse, der søgte sammen i komiteer forud for de enkelte valg. Fra 1850'ernes slutning kendes dog formelige foreninger, der virkede for politiske formål og gjorde sig gældende ved valgene.

Straks efter junigrundloven udskilte der sig tre tydelige partigrupperinger: højre, nationalliberale og bondevenner. Højre repræsenterede mellem treårs-

krigen og krigen 1864 især de samfundsidealer, der havde kendetegnet enevælden; i den nationale politik var man helstatsmænd. Her var partiet i modsætning til de nationalliberale, der ønskede Holsten udskilt; de nationalliberale tegnede i øvrigt det borgerskab, der havde sejret med junigrundloven. På rigsdagen samlede de sig under gruppebetegnelsen centrum og arbejdede for økonomisk og politisk liberalisme, hvorimod man i sociale spørgsmål i reglen var for bevarelse af det bestående og dermed på linje med højre. Ændringer i de sociale forhold var derimod det centrale for bondevennerne, der navnlig virkede på landet og for bondestandens interesser. I årtiet efter 1864 ændredes konstellationerne: det gamle højre og de nationalliberale smeltede sammen i et højreparti, der socialt ønskede at værne de eksisterende forhold og politisk ønskede at sikre den økonomiske overklasses lederstilling. Bondevennerne blev til partiet venstre, der nu også fik tilslutning i byerne, dels af grupper, der følte sig socialt solidarisk med landbefolkningen eller i hvert fald mente, at venstres politiske idealer om samfundets demokratisering også ville komme dem til gode, dels af politisk interesserede, der ønskede at bevare og videreudvikle junigrundlovens demokratiske idealer.

Byernes befolkning var mere socialt varieret end landbefolkningen. Dette giver på forhånd grund til at formode, at stemmeafgivningen her vil afspejle en række sociale lag: den gamle embedsstand, større og mindre handlende, håndværkere og arbejdere. Det gældende valgsystem tillader imidlertid ikke, at man følger de forskellige valggruppers afstemning kontinuerligt fra valg til valg. Det centrale i valgsystemet var enkeltmandskredsen, der kun åbnede mulighed for valg af én kandidat, den der fik de fleste stemmer. Den valgte behøvede imidlertid ikke, hvis der var opstillet mere end to kandidater, at have et flertal bag sig; stemmerne i den enkelte kreds havde ikke indflydelse på valgene i andre kredse. Selve valghandlingen forløb på et fælles afstemningssted for hele valgkredsen, i reglen i en købstad. Valgene skulle foregå samme dag hele landet over. Senest aftenen før valget skulle kandidaterne melde sig til valgbestyrelsens formand og godtgøre, at de opfyldte betingelserne for valgbarhed. Man kunne kun lade sig opstille i ét valgdistrikt, og man skulle have mindst én stiller.

På selve valgdagen fik kandidaterne og vælgerne lov til at udtale sig. Når valgformanden skønnede, at de forskellige kandidater og vælgere havde haft tilstrækkelig lejlighed til at udtale sig, skulle han afslutte drøftelsen, og man skred til afstemning ved håndsoprækning – kåring –. Hvis en af kandidaterne eller 50 vælgere ønskede skriftlig afstemning, skulle en sådan iværksættes. Vælgerne gik derefter til valgbestyrelsens bord, hvor de nævnte navnet på den kandidat, de stemte på. I de udarbejdede lister over de stemmeberettigede

(30-årige mænd, dog ikke tjenestefolk uden egen husstand) blev stemmeafgivningen indført, og når valghandlingen var forbi, optaltes stemmerne.

Indtil 1894 var Århus by én valgkreds, hvori også indgik en række omegnskommuner. Den politiske interesse og aktivitet – målt ud fra valgdeltagelsen – var i Århus gennemgående livligere end i de fleste andre kredse. I tabel 1 er angivet valgdeltagelsen i Århus sammenlignet med stemmeprocenten i andre kredse; kun valg, hvor der var skriftlig afstemning i Århus er medtaget².

Tabel 1.

Stemmeprocenten i Århus og i alle kredse med skriftlig afstemning.

	Århus- kredsen	Alle kredse
1852	24,6	26,6
1853, 26/2	45,0	40,4
1853, 27/5	28,6	25,4
1869	31,2	30,2
1872	65,4	40,4
1873	71,0	51,7
1876	73,6	48,2
1879	68,9	46,9

Forskellen mellem det øvrige land og Århus bliver meget udtalt fra 1870'erne, da striden skærpes mellem højre og venstre. Kredsens sammensætning i land og by gav med en fordeling, hvor byvælgerne i modsætning til mange andre kredse var flertallet, en øget interesse for valgene. I 1876 tegnede Århus by sig for 3.036 af 4.345 vælgere; i 1879 var tallene henholdsvis 3.918 og 5.259. I de kredse, hvor landbefolkningen og dermed venstre udgjorde et overvældende flertal, var der ikke for byvælgerne så stærk tilskyndelse til at møde frem.

Stemmelisterne er for disse første tredive år under den frie forfatning ikke lige vel bevaret. I det følgende er udtaget tre valg, hvor valgmaterialer er fyldestgørende: 1852, 1876 og 1879. I undersøgelsen er inddraget alle grupper af handlende, som er opdelt i hovedgrupperne købmænd, andre handlende og handelsfunktionærer. Som det fremgår af John W. Oldams afhandling i denne bog (s. 153 ff.), var købmændene i økonomisk henseende en meget uensartet gruppe, i hvert fald så sent som i 1840; men det har ikke været muligt at foretage nogen anden deling af gruppen handlende, og som det

Hother Hage.
Ill. Tid. 15. nov. 1865.

følgende vil vise, synes adskillelsen at være berettiget. I gruppen »andre handlende« indgår eksempelvis høkere, marskandisere, ølhandlere, handelsmænd, melhandlere, viktualiehandlere, strømpehandlere.

Valget i 1852 stod mellem den nationalliberale Hother Hage (1816–73) og den konservative helstatsmand Johan Müller (1805–81)³. Hage var jurist, blev senere byfoged i Stege, og tilhørte både ved slægtsskab og kvalifikationer den ledende nationalliberale kreds i København. Johan Müller var siden 1847 toldinspektør i Århus og indtog en fremtrædende position i byens borgerskab. En kort overgang 1853–54 repræsenterede han Grenå-kredsen i folketinget. Valgresultatet var en overvældende sejr for Hother Hage, der opnåede 431 stemmer, mens Johan Müller kun nåede op på 97 stemmer; forud for valget havde Müller erklæret sig som modstander af næringsfrihed, og han havde, hvad der krænkede vælgerne, lidt usmidigt erklæret, at han, hvis han blev valgt, i rigsdagen i overensstemmelse med grundlovens ord kun ville følge sin overbevisning og ikke modtage forskrifter af sine vælgere⁴. Stemmefordelingen blandt de handlende er vist i tabel 2. Allerede ved dette

Tabel 2.

Stemmefordelingen på erhverv og partier ved valgene 1852, 1876 og 1879.

1852:

Erhverv \ Politiske partier	Antal vælgere	Højre		Nationalliberale		Stemmer ikke		Stemme-procent
		Stemmer	I pct. af vælgere	Stemmer	I pct. af vælgere	Antal	I pct. af vælgere	
Købmænd	96	8	8,3	51	53,1	37	38,6	61,4
Andre handlende	48	3	6,3	11	22,9	34	70,8	19,2
Handelsfunktionærer	2	0	0,0	0	0,0	2	100,0	0,0
I alt ..	146	11	7,5	62	42,5	73	50,0	50,0

1876:

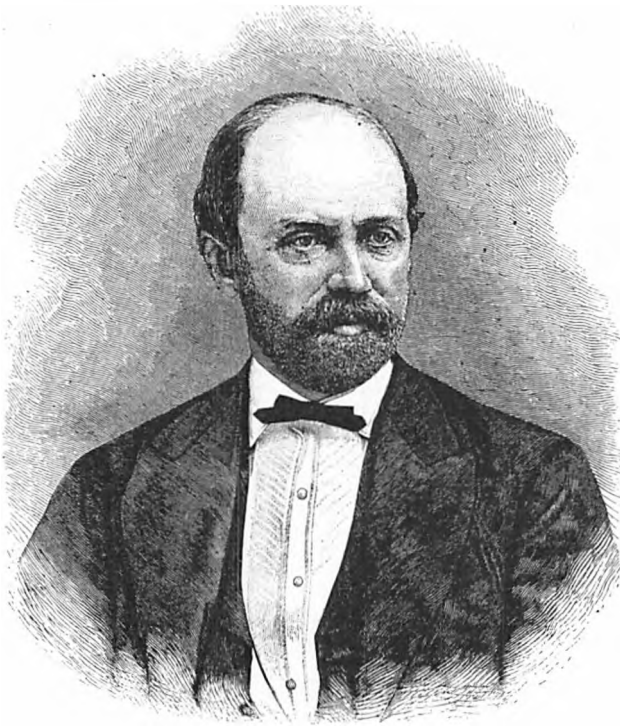
Erhverv \ Politiske partier	Antal vælgere	Højre		Venstre		Stemmer ikke		Stemme-procent
		Stemmer	I pct. af vælgere	Stemmer	I pct. af vælgere	Antal	I pct. af vælgere	
Købmænd	179	150	83,8	3	1,7	26	14,5	85,5
Andre handlende	141	70	49,6	29	20,6	42	29,8	70,2
Handelsfunktionærer	4	4	100,0	0	0,0	0	0,0	100,0
I alt ..	324	224	69,1	32	9,9	68	21,0	79,0

1879:

Erhverv \ Politiske partier	Antal vælgere	Højre		Venstre		Stemmer ikke		Stemme-procent
		Stemmer	I pct. af vælgere	Stemmer	I pct. af vælgere	Antal	I pct. af vælgere	
Købmænd	181	149	82,3	5	2,8	27	14,9	85,1
Andre handlende	191	105	55,0	33	17,3	53	27,7	72,3
Handelsfunktionærer	19	14	73,7	0	0,0	5	26,3	73,7
I alt ..	391	268	68,5	38	9,7	85	21,8	78,2

valg, hvor modsætningerne mellem partierne (og kandidaterne) i hvert fald socialt ikke var stor, afspejles en forskel, idet Müller hentede sine få stemmer blandt købmændene. Valgdeltagelsen viser også en betydelig forskel, hvor købmændene med en stemmeprocent på 61,4 ligger væsentlig over både de øvrige handlende og kredsens stemmeprocent som helhed, der lå på 24,6 pct. (tabel 1).

Den samme linje viser sig tydeligt ved valget i 1876. Det var nu striden mellem højre og venstre, der prægede det politiske liv. Konsul J. M. Mørk havde i 1872 kæmpet hårdt mod venstremanden, gårdejer M. Christiansen, Beder, og i 1873 havde godsejer H. P. Ingerslev til Marselisborg kun kunnet samle en overvægt af højrestemmer på 59 mod højskoleforstander Lars Bjørn-

H. P. Ingerslev.
III. Tid. 13. aug. 1885.

bak. Ved valget tre år senere stod kampen mellem Ingerslev og gårdejer H. P. Hansen fra Viby, der sejrede med 1.644 stemmer mod Ingerslevs 1.556. H. P. Ingerslev (1831–96) tilhørte en familie, der gennem en lang årrække havde været blandt de toneangivende i Århus; farfaderen havde været rådmænd i byen, faderen prokurator, ejer af det store gods Marselisborg og i perioder medlem af folketing og landsting. Selv havde Ingerslev efter at have studeret jura lagt sig efter landvæsen og i 1862 forpagtet Marselisborg, som han overtog et par år senere; han sad inde med en række tillidshverv i landbrugsorganisationer og erhvervsvirksomheder. Venstrekandidaten H. P. Hansen (1839–1904) var nært knyttet til Lars Bjørnbak, havde været elev på hans højskole i Viby og var med blandt stifterne af »Århus Amtstidende«, Landbosparekassen og forsamlingsbygningen i Østergade. Han sad kun i folketinget fra 1876 til 1879; han ønskede ikke at lade sig genopstille og trådte ikke senere ind i det politiske liv.

Ved valget 1876 var der opstillet en socialdemokratisk kandidat. Men ved

H. P. Hansen.
Foto på Viby kærnerkontor.

selve valget trak han sig tilbage til fordel for H. P. Hansen, der dermed fik tilført en række formentlig udslagsgivende arbejderstemmer⁵. Af tabellen fremgår, hvordan den langt overvejende del af købmændene stemte på højre, næsten 84 %, mens højre blandt andre handlende kun opnåede 49 % (svagest stod højre blandt høkere og marskandisere med henholdsvis 33 og 31 %). I tilbøjeligheden til at stemme er der også en væsentlig forskel mellem de to grupper af handlende; købmændene ligger højest med en stemmeprocent på 85,5 mod de andres 70,2. Det vil sige, at købmændenes stemmeprocent var højere end kredsens i det hele taget (73,6), mens de øvrige handlende med deres 70,2 % ligger lidt under. De få handelsfunktionærer stemte alle på højre, d. v. s. som deres chefer!

H. P. Ingerslev stillede sig igen ved valget i 1879 og tilbageerobrede kredsen. Hans modkandidat var Andreas Dam (1846–91), der senere blev landstingsmand. Han var oprindelig landmand, men havde i 1878 nedsat sig som købmand i Århus; i 1882 blev han formand (direktør) i Landbosparekassen, en stilling han forlod, da han i 1887 flyttede til København, hvor han var blevet medejer af »Ugens Nyheder«. Som selvstændig forretningsmand efterlod Dam sig ikke spor i Århus; men som leder af Landbosparekassen og som forretningsfører for »Aarhus Amtstidende« stod han for venstre på Århus-egnen som den effektive og dygtige administrator⁶.

Stemmeafgivningen 1879, som den er vist i tabel 2, viser praktisk talt ingen forskydninger i forhold til 1876. Købmændene er fremdeles højremænd,

Tabel 3.

Stemmefordelingen på alder og partier ved valgene 1852, 1876 og 1879.

1852:

Alder	Politiske partier	Antal vælgere	Højre		Nationalliberale		Stemmer ikke		Stemme-procent
			Stemmer	I pct. af vælgere	Stemmer	I pct. af vælgere	Antal	I pct. af vælgere	
30-39	65	4	6,2	37	56,9	24	36,9	63,1
40-49	33	5	15,2	14	42,4	14	42,4	57,6
50-59	31	0	0,0	6	19,4	25	80,6	19,4
60-69	14	2	14,3	4	28,6	8	57,1	42,9
70 og derover	3	0	0,0	1	33,3	2	66,7	32,3
I alt ..		146	11	7,5	62	42,5	73	50,0	50,0

1876:

Alder	Politiske partier	Antal vælgere	Højre		Venstre		Stemmer ikke		Stemme-procent
			Stemmer	I pct. af vælgere	Stemmer	I pct. af vælgere	Antal	I pct. af vælgere	
30-39	135	78	57,8	21	15,6	36	26,6	73,4
40-49	94	71	75,5	6	6,4	17	18,1	81,9
50-59	55	44	80,0	2	3,6	9	16,4	83,6
60-69	31	24	77,4	3	9,7	4	12,9	83,1
70 og derover	9	7	77,8	0	0,0	2	22,2	77,8
I alt ..		324	224	69,1	32	9,9	68	21,0	79,0

1879:

Alder	Politiske partier	Antal vælgere	Højre		Venstre		Stemmer ikke		Stemme-procent
			Stemmer	I pct. af vælgere	Stemmer	I pct. af vælgere	Antal	I pct. af vælgere	
30-39	175	113	64,6	21	12,0	41	23,4	76,6
40-49	109	73	67,0	13	11,9	23	21,1	78,9
50-59	65	49	75,4	4	6,2	12	18,4	81,6
60-69	35	29	82,9	0	0,0	6	17,2	82,9
70 og derover	7	4	57,1	0	0,0	3	42,9	57,1
I alt ..		391	268	68,5	38	9,7	85	21,8	78,2

mens disse i begge år er væsentlig færre blandt de andre handlende. Gruppernes stemmeprocent er også stort set uændrede, ligesom de stadig har en større stemmeprocent end kredsen som helhed. Medvirkende til Ingerslevs valg denne gang har det måske været, at en kreds af arbejdere dagen før valget udsendte et opråb om ikke at støtte venstre, der ved at nægte bevillinger til offentlige arbejder havde unddraget befolkningen millionbeløb⁷.

De tre valg viser således en tydelig social bestemt tendens, hvorefter højres andel i de handlendes stemmer er faldende med en faldende social position. Der er derimod ikke nogen klar linie, når man betragter de forskellige aldersgruppers valgdeltagelse, som det er gjort i tabel 3. I 1852 er stemmeprocenten størst i aldersgrupperne 30-39 og 40-49, hvad man måske nok ville vente, idet de ældre i højere grad havde fået formet deres livsindstilling i en periode forud for det liberale gennembrud i 1830'erne og 1840'erne. Påfaldende er det dog, at aldersgruppen 50-59 har en så væsentlig ringere stemmeafgivning i forhold til de andre grupper. Selv om der kun er tale om forholdsvis små tal i det hele taget, er denne gruppes afvigelse fra de øvrige for stor til at være tilfældig; men det har ikke været muligt at fremdrage nogen rimelig forklaring på fænomenet. Aldersgruppernes fordeling inden for de to partier svarer stort set til helhedsfordelingen.

Aldersfordelingen viser heller ikke ved valgene i 1876 og 1879 noget fast billede. I 1876 er stemmeprocenten lavest i den yngste aldersgruppe, mens den i 1879 er højest i denne gruppe. Inden for de enkelte partier synes der for begge valgs vedkommende at være en tendens til, at venstre i højere grad end højre har sin hovedstyrke blandt de yngre vælgere, det vil i denne forbindelse sige vælgere under 50 år; men også for højre gælder det, at disse aldersgrupper udgjorde flertallet.

Den generation af handlende, der levede i tiden omkring stiftelsen af Aarhus Handelsstandsforening i 1862 kan efter dette karakteriseres som mere politisk aktiv end de øvrige samfundsgupper som helhed. I deres politiske stillingtagen var det utvivlsomt den sociale position, der var det afgørende, mens alderen kun spillede en mindre rolle. Med købmændene som det bærende element i foreningens medlemskreds tager man næppe fejl ved at karakterisere foreningen som en forening af højremænd; måske kan man også med valgresultatet fra 1852 in mente føje til, at de tilhørte den fløj af højre, der havde sin rod i nationalliberalismen.

NOTER

1. Stemmelisterne er af Århus by deponeret i Erhvervsarkivet. – For oplysningerne om valgordningen og de politiske partier henvises til »Den danske rigsdag 1849–1949«, III, 1950, s. 9 ff., s. 56 ff. og 199–228 samt til Vagn Dybdahl og Birgit Nüchel Thomsen: M. P. Bruuns dagbog 1856–74, 1961, s. XXXVII og XXXX.
2. Afstemningstillene for Århus i J. P. Nordengaard: Valgene til rigsdagen i 100 år, 1949, s. 194, for det øvrige land i Axel Holm: Rigsdagsvalgene i hundrede år, 1949, s. 9 og 13.
3. Folketingskandidaternes personalia i Elberling: Rigsdagens medlemmer, I–II, 1949–50, og den der anførte litteratur.
4. Aarhus Stiftstid. 26. og 27. juli samt 7. august 1852; endvidere erindringer af Müllers datter Elfride Fibiger i hendes »Tidsbilleder«, 1904, s. 252 f. og 260 f.
5. Aarhus Stiftstid. 25. april 1876.
6. Hans Jensen & Thorkil Kristensen: Landbosparekassen i Aarhus 1862–1937, 1937, s. 40–43.
7. Aarhus Stiftstid. 2. januar 1879.